

Istanbul Arel University
Graduate School
Journal of
Interdisciplinary
Innovation Studies

İstanbul Arel Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Disiplinlerarası Yenilik
Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 1 Sayı/Issue 2 2021

ISSN 2791-609X

İstanbul Arel Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Cem UZAL'ın Sunuşu:

TIPTAKİ GELİŞMELER VE İNOVASYON

Bugün tarihte ilk defa beyinlerine yerleştirilen çip sayesinde 2 felçli hasta, kablosuz olarak bilgisayara bağlanarak komut verdi. Beyinde hangi hareketin komutu veriliyorsa, ilgili merkezde oluşturulup yola çıkan ve kaslarda sonlanması gereken elektrik iletisi, bir elektroensefalograf gibi bu çip tarafından algılandı ve elektromanyetik sinyal olan belli bir frekanstaki radyo dalgasına çevrilerek, beyin dışına yayınlandı. Bilgisayardaki wi-fi bağlantısı, bu radyo dalgasını algıladı ve bilgisayarın yazılım programı iletinin beyindeki hangi merkezden başladığını ve amacın hangi hareketi yapmak olduğunu, kendisine önceden yüklenmiş olan verilerin yapay zeka ile analizi sonucunda, doğru olarak belirleyebildi. İleride benzer hastalar, beyinlerindeki çip sayesinde ihtiyaçlarını kimseye ihtiyaç duymadan, bilgisayar kontrolündeki aletler üzerinden gerçekleştirebilecekler. Hayal gibi gözükken günümüzdeki bu gelişmeler insanlığın hizmetine artan bir hızla, bilim ve teknoloji sayesinde sunuluyor. Biyoteknoloji ve bilgisayar yazılım birlikteliği, sağlık hizmetlerini artık hastaların evlerine taşıyor.

Covid19 Pandemi döneminde en fazla ihtiyaç duyulan, hastaneye gitmeden hasta takibinde önemli olabilecek bazı muayene ve tetkikler, uygun teçhizat ve yazılımlar vasıtası ile cep telefonu veya bilgisayar üzerinden gerçekleştirilebiliyor. Böylece gereksiz hastane randevuları engelleniyor, hekimlerin hastalarını telefonla konsülte edebilmelerinin önü açılıyor, gerçekten hastaneye sevk edilmesi gerekenler erkenden hastaneye yönlendirilebiliyor, mevcut sağlık altyapısı ve personeli organize bir şekilde yüksek verimlilikle kullanılabilir, acil servisler basit poliklinik muayeneleri için gündüz ve gece bloke edilmemiş oluyor, gereksiz hastane enfeksiyon bulaşlarının önüne geçilebiliyor, randevu sırasını beklemekten hasta ve yakınlarının sınırları gerilmiyor, doktor, hemşire ve diğer sağlık personeli ile karşılaşma gergin olmayan bir ortamda sağlanabiliyor.

Ayrıca uzaktan kalp ve solunum seslerini dinleme, tansiyon ve nabız ölçme, istenilen cilt lezyonunun fotoğraf görüntüsünü onlarca kez büyütme, uzaktan ultrasonografi, elektrokardiyografi ve ekokardiyografi tetkiklerini yapma, kan oksijen seviyesini ölçme, parmak ucundan alınan kanda hemogram ve kan şekeri testi yapma, hasta vücuduna takılan uygun aparatlar ile belirli bir hastalığa özgü tetkikleri periyodik olarak gün boyu takip etme, bu tetkik sonuçlarını yapay zeka ile analiz edip yorumlama, riskli durumları monitör üzerinden bildirme, istenirse ilgili hekimi ve/veya hastaneyi bilgilendirme ve gerekiyorsa cep telefonundan otomatik arama gibi sistemler geliştiriliyor.

Günümüzde en güvenilir arşiv bilgilerinin veri tabanlarına dijital olarak önceden yüklenmesiyle oluşturulmuş bilgisayar ağına girilerek, hastanın radyolojik veya histopatolojik tetkikleri, hastaya ait klinik bilgiler de verildikten sonra, kendi kendine öğrenebilen yapay zeka ile kısa sürede analiz edilebilmekte, en muhtemel tanı ve diğer muhtemel tanıları ilgili hekime beklemeden bildirilebilmektedir. Bilgisayar yazılımları sayesinde ultrasonografi, bilgisayarlı tomografi (BT), manyetik rezonans (MR) ve pozitron emisyon tomografisi (PET) görüntüleri uzun zamandır, 3 boyutlu olarak rekonstrükte edilebilmektedir. Bu sayede örneğin beyin cerrahının ameliyata girmeden bir beyin tümörünü çıkarabilmek için en uygun tekniği seçmesi kolaylaşmakta, çıkartılmayan tümörler ise, etraflarındaki sağlam beyin dokuları en az zarar görecektir. Odaklanmış ışın tedavisi (stereotaktik radyoterapi) yüksek dozlarda uygulanabilmektedir. Uzay teknolojisinin uyarlanması ile geliştirilen robotik cerrahide ise, insan elinin giremeyeceği aralıklarda işlemler, video görüntüleri üzerinden uzaktan kumanda ile, gerekirse mikroskop kullanılarak yapılabilmektedir.

İnsan genomu projesi dahilinde geliştirilen metotlar ve edinilen bilgiler sayesinde, artık çeşitli genetik hastalıkların önceden tanısı konulabilmektedir. 2018 Nobel tıp ödülü, kanser immünoterapisi üzerine yapılan keşfe verilmiştir. Bağışıklık sisteminin, kanser hücrelerine etkili bir şekilde saldırmasını sağlayan “immün kontrol noktası inhibitörleri” preklinik hayvan deneylerinde etkili bulunmuş ve diğer tedavilere dirençli olan 14 farklı kanserde (malign melanom, akciğer kanserleri, böbrek ve mesane kanseri, vb) yapılan klinik çalışmalar ile sağkalımda önemli artışlar sağladıkları tespit edilerek, ilaç onayı verilmiştir. Yakın gelecekte nano teknoloji ile sitotoksik kemoterapi ilaçlarını hedeflenen kanserli hücrelere taşıyabilecek, böylece sağlam dokuların zarar görmesi engelleyecek ve tedavinin yan etkileri en az seviyeye düşürecek yöntemlerin geliştirilmesi beklenmektedir.

Bilindiği gibi böbrek, kalp, karaciğer ve son olarak akciğer gibi organ nakilleri cerrahide yeni bir çığır açmıştır. Ancak organ yetmezliği olan hastaların birçoğu donör yetersizliği nedeniyle kurtarılamamıştır. Başarılı nakillerden sonra ise kullanılması şart olan bağışıklık baskılayıcı tedaviler, önemli komplikasyonlara ve hayat kalitesinde düşüslere yol açmıştır. Yakın bir gelecekte kök hücrelerden organik ya da polimer bir çatı üzerinde, uygun sitokin/hormon/enzim bileşenleri kullanılarak yapay organlar laboratuvar şartlarında üretilebilecektir. Bu sayede bir başka kişiden organ nakline ihtiyaç kalmayacak, kişinin kendi kök hücreleri kullanıldığından organ reddi riski olmayacaktır. İstenilen boyutta ve şekilde yapılandırılan organlar ile, hastanın kendi hayatını kendisinin kurtarması sağlanacaktır.

1996’da bir koyun yumurta hücresinin DNA’nın bulunduğu çekirdeği alınarak, yerine yetişkin bir koyundan alınan meme (somatik) hücre çekirdeğinin transferi ile klonlanan ilk hayvan “Dolly” tüp bebek yöntemi ile dünyaya gelmiştir. Ancak sağlıklı doğmasına rağmen eklem, akciğer ve kalp hastalıkları nedeni ile annesi kadar yaşayamamıştır.

İnsan klonlanması üzerine denemeler etik açıdan sakıncalı bulunduğu halen yasaktır. Her ne kadar bu teknolojiler anne karnında oluşmakta olan embriyodaki genetik hastalıkların erken teşhisini sağlamakta ise de, embriyolar arasında rahme konulmadan genetik seçim yapma ve hamileliği seçilen embriyo ile gerçekleştirme, doğal evrim sürecine bir müdahale olarak görülmektedir. Genetik mühendislik ile göz rengi gibi bebeğin bazı özelliklerini seçebilme imkanı, bu teknolojilerin süper insan yaratma gayesi taşıdığı tartışmalarına yol açmıştır.

Son olarak acil durumlarda, kaza ve çatışmalarda, hatta hastane koşullarında dahi bazı öngörülemeyen cerrahi müdahalelerde ihtiyaç duyulan, uygun kan grubundan kan veya plazmanın zamanında temin edilememesi, basit bir müdahale ile kurtarılabilecek hayatların kaybedilmesine neden olmaktadır. Geçici bir süre de olsa kanın yerini tutarak doku oksijenasyonunu sağlayacak ve/veya damar içi sıvı miktarının ani düşüşünü engelleyecek ürünlerin yapay olarak geliştirilmesi, bu hayatların geri kazanılmasını sağlayacaktır.

Aziz Sancar Hocamızın da belirttiği gibi, Türkiye’deki tıp eğitimi en gelişmiş ülkelerde verilen eğitimden farklı değildir. Pratisyen, aile hekimi ve uzman hekimlerimizin özverili ve ekip ruhu ile çalışması, pandemi döneminde mevcut imkanların en verimli şekilde kullanılmasını temin etmiş, önemli bir sınav başarı ile verilmiş, bazı gelişmiş batı ülkelerinde yaşanan kaos ülkemizde yaşanmamıştır. Aşı kampanyasının da süratle tamamlanması, salgının kısa sürede sonlanmasını temin edecektir. Tüm bunlar son teknoloji ürünü cihazlar, bunlarla yapılan bilimsel araştırmalar ve bundan yararlanmasını bilen yetişmiş her seviyedeki elemanlar sayesinde gerçekleştirilebilmektedir.

Türkiye bugün sağlık hizmeti kalitesi, oluşturduğu güven ve rekabetçi hizmet maliyeti sayesinde, sağlık turizminin önemli bir adresi haline gelmiştir. Girişimcilik bilim ve teknoloji ile birleşince, eğer ihtiyaç duyulan fonlar ve araçlar vakit kaybetmeden temin edilirse, konunun uzmanları da biriktirdikleri deneyimi bir ekip eşliğinde süratle hayata geçirebilirlerse, hepimizin gurur duyduğu Biontec aşısının Türk bilim insanları tarafından, bir ilk olarak geliştirilmesi mümkün olabiliyor. Yeni bir aşı teknolojisi olan messenger-RNA aşıları, kökeninde kanserde kullanmak amacıyla geliştirilmiş aşılardır ve halen kovid-19’a karşı en yüksek bağışıklığı oluşturmaktadır. Variantlara karşı mevcut aşıların etkisinin kaybolması durumunda, yeni varyantlara karşı aşı üretilmesi, en hızlı şekilde bu yöntemle mümkün olacaktır.

Bize düşen görev ileride sağlık alanında yer alacak, mümkün olan en yüksek sayıdaki gencimizi çağdaş bilimle donatmak, son teknoloji ve dijital dünya ile tanıştırmak, dünya ile iletişim halinde kalmalarını temin edecek İngilizce bilgisini sağlamak, başarılı olacakları özgüvenini vermek ve geleceğimizi onlara emanet etmektir.

Bu konuda İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde yayın hayatına geçen Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi, ülkemize ve tüm insanlığa çağdaş bilimle donatma, son teknoloji ve dünya ile iletişim kurmada son derece önemli bir basamak olarak değerlendirilebilir.

İstanbul Arel Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Enver DURAN'ın sunuşu:

SAĞLIKTA ARAŞTIRMA, İNOVASYON, DİJİTALLEŞME, GİRİŞİMCİLİK

18. yüzyılda gerçekleşen Endüstri Devrimi ile hayatımıza giren teknoloji, bugünkü anlamını internetin aktif kullanılmaya başlamasıyla kazanmış olup, dijitalleşme, inovasyon, girişimcilik ile bütünleşmiştir.

Sağlık sektöründe hayati önem taşıyan tanı, tedavi, tedavi sonrası ve koruyucu sağlık gibi süreçlerde teknolojinin büyük bir önceliği vardır. Hizmet verimliliği, hasta güvenliği, tanı ve tedavi doğruluğunu artırmak ve daha iyi bakım sağlanması için mobil iletişim teknolojisi ve altyapısı ile toplanan verilere paralel olarak dijitalleşme ile inovatif çözümler üretilebilmektedir.

Sağlık inovasyonu, insanların sağlığını geliştirmek amacıyla sağlık politikalarında, sağlık sisteminde, sağlık ürün ve hizmetlerinde, sağlık teknolojilerinde ve hizmet sunum yöntemlerindeki yenilikler ve iyileştirmeler olarak tanımlanmaktadır.

Sağlıkta dijitalleşmenin yanı sıra, inovasyon da kritiktir. Yapılan çalışmalar ile görülmüştür ki; inovatif uygulamalar, hastaların hastanede kalış süresini kısaltmakta, hizmet maliyetlerini düşürmekte, hastaların daha nitelikli bir tedavi süreci ve hastanede kalış süreleri boyunca konforlu bir iyileşme dönemi geçirmelerini sağlamaktadır.

Yenilik (inovasyon), faaliyetleri yenilikçi firma gibi temel yenilik kavramlarının sistematik bir biçimde tanımlayan Oslo Kılavuzu (ilk baskısı 1992 ve son 3. Baskısı 2005 yılında) yayımlanmıştır. Tıpta inovasyon ise “hastaları daha sağlıklı kılabilmek için yeni ve daha iyi tedavilerin bulunması, yeni süreçlerin uygulanması ve kurumsal olarak yeniden yapılanmasıdır.”

Sağlığa erişim, kalite ve artan harcama yükü gibi sorunlarla mücadele eden sağlık sektörü için dijitalleşme devrim niteliğindedir. Sağlık sektörü, veri mahiyeti itibarıyla dijital dönüşümü hızla hayata geçirmesi gereken sektörlerin başında gelmektedir. Sağlık hizmet standartlarının da giderek yükselmesini sağlamaktadır.

Gelişen bilişim teknolojileri ve hastanelerin dijitalleşmesiyle hastalara sunulan bakım ve tedavi hizmetleri daha etkin ve kaliteli bir şekilde verilmektedir.

Sağlıkta Dijitalleşme bu sektörde çalışanların marka değerinin yükselmesine neden olmaktadır.

Bireylerin, hastaların kendi sağlık durumlarına dair dijital sağlık verilerinin toplanmasına, izlenmesine ve analizine imkan sağlayan dijitalleşme çok önemli bir yer almaktadır.

Girişimcilik, en genel ifadeyle kar amacı ile riski üstüne alan ve iş kuran kişinin yaptığı atılımdır.

Günümüz bilgi çağının hızla artan rekabet ortamı içerisinde ayakta durmak ve varlık gösterebilmek özellikle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte girişimcilik büyük önem kazanmıştır. Girişimcilikle birlikte inovasyon üretim faktörleriyle bir araya getirilerek değerler yaratılmıştır. Bu nedenle girişimciliğin her bakımdan desteklenmesi, özendirilmesi ve girişimcilik eğitiminin sağlanması gerekmektedir.

Sağlıkta AR-GE, kariyer gelişimi ve Klinik çalışmalar için inovasyon, dijitalleşme ve girişimcilik gereklidir.

Araştırma ve Deneysel Geliştirme (AR-GE), insan kültür ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi kütüphanesinin artırılması ve bu kütüphanenin yeni uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için, sistematik temelle yürütülen çalışmalardır.

AR-GE tanımı, AR-GE harcaması gibi temel kavramları tanımlayan belge OECD tarafından Frascati kılavuzu olarak hazırlanmıştır. Bu kılavuza göre AR-GE sınıflandırması; Temel Araştırma, Uygulamalı Araştırma, Deneysel Geliştirme olarak belirlenmiştir.

Temel Araştırma; Görünürde özel herhangi bir uygulaması veya kullanımı bulunmayan ve öncelikle olgu ve gözlemlenebilir olayların temellerine ait yeni bilgiler elde etmek için yürütülen deneysel ve teorik çalışmalardır.

Uygulamalı Araştırma; Yeni bilgi elde etme amacıyla üstlenilen özgün bir araştırmadır. Bununla birlikte, öncelikle belirli bir pratik amaç veya hedefe yöneliktir.

Deneysel Geliştirme; Araştırma ve/veya pratik deneyimden elde edilen mevcut bilgiden yararlanarak yeni malzemeler, yeni ürünler ya da cihazlar üretmeye; yeni süreçler, sistemler ve hizmetler tesis etmeye ya da halen üretilmiş veya kurulmuş olanları önemli ölçüde geliştirmeye yönelmiş sistemli çalışmadır.

Gerek araştırmalarda gerek inovasyonda, gerek dijitalleşmede, rekabet ortamı içerisinde başarılı olabilmek ve ekonomiye katkıda bulunabilmek için araştırmacılara ve onları destekleyen kurumlara ihtiyaç açıktır.

İstanbul Arel Üniversitesi bu konuda gerekli alt yapıları sağlamış ve aşağıdaki organlarını akademisyenlerin, öğrencilerin ve idari personelin hizmetine açmıştır;

- Teknoloji Transfer Ofisi
- Kuluçka ve Girişimcilik Merkezi
- Polimer Teknolojiler ve Kompozit Uygulama ve Araştırma Merkezi
- Medikal, Yazılım, Yapay Zeka Uygulama ve Araştırma Merkezi
- Sürekli Eğitim Merkezi
- Kariyer Merkezi

İstanbul Arel Üniversitesi araştırmaya, inovasyona, dijitalleşmeye ve girişimciliğe yukarıdaki organlarıyla destek verirken mali destekte sağlamaktadır.

Bununla birlikte İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde hayata geçirilen Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi, araştırma ve inovasyon konularında dikkate değer bir adımdır.

Editörden...

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi'nin ikinci sayısıyla birlikte siz değerli okurlarımızın ve bilim camiasının karşısına çıkmanın bir kez daha heyecanı ve mutluluğunu yaşıyoruz.

Dergimizin bu sayısında, Sunuş bölümüne sizleri oldukça önemli olan “TIPTAKİ GELİŞMELER VE İNOVASYON” ve “SAĞLIKTA ARAŞTIRMA, İNOVASYON, DİJİTALLEŞME, GİRİŞİMCİLİK” başlıklarıyla karşılıyoruz. Dergimize bu sayıda yaptıkları katkıları nedeniyle alan editörlerimiz ve İstanbul Arel Üniversitesi'nin değerleri öğretim üyeleri Sayın Prof. Dr. Mustafa Cem UZAL ve Sayın Prof. Dr. Enver DURAN hocalarımıza teşekkür ederiz.

İkinci sayımızda Sağlık, Sosyal ve Mühendislik alanlarının çeşitli bilim dallarında olmak üzere beş araştırma makalesi ile karşınıza çıkıyoruz. Bu sayımızda da desteklerini eksik etmeyen siz değerli araştırmacılarımıza ve hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Sunnetci ve diğ. [1] çalışmasında binalarda enerji verimliliği artırmaya yönelik bir çalışma ortaya koymuştur. Bu amaçla, İstanbul'da bulunan 1.306 seyirci kapasiteli ve yıllık 729.6 TEP enerji tüketimine sahip bir spor kompleksi için enerji etüdü yapılmış ve ardından verimliliği artırmaya yönelik bazı öneriler sunmuştur. Soğutma, iklimlendirme, tesisat ve aydınlatma gibi enerji tüketiminin yoğun olduğu sistemlerde alınacak tedbirlerle yıllık 68,2 TEP (Ton Eşdeğer Petrol) enerji tasarrufu sağlanabileceğini öngörmüşlerdir.

Şirin ve Yüksel Deniz [2] hastanede yatan hastaların uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmişlerdir. Şirin ve Deniz araştırmalarıyla ilgili gerekli kurum izni ve etik kurul onayı alarak İstanbul ilinde bir vakıf üniversitesinin iki hastanesinde yatan, yatışının en az birinci haftasını doldurmuş, 100 hasta üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada sonuçlarını değerlendirmek amacıyla Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ) kullanmışlardır. Yazarlar yaptıkları istatistiksel çalışmaların neticesinde hastanede yatan hastaların gürültü nedeniyle uyku süreçlerinin olumsuz etkilendiği ve hastaların uyku kalitesinin ciddi oranda bozulduğu saptanmıştır. Çalışma neticesindeki bulgular ışığında hastanede yatan hastaların periyodik olarak uyku kalitelerinin değerlendirilmesi ve bu doğrultuda gerekli düzenlemelerin yapılarak hemşirelik girişimlerinin planlamasını işaret etmişlerdir.

Kaşıkırık ve Karaoğlu [3] kadınlar toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden başta siyaset olmak üzere tüm karar alma mekanizmalarında eksik temsil edildiği düşüncesinden yola çıkarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'e giren kadın milletvekillerinin kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına, kadınların güçlendirilmesine ve toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar geliştirmesi konusundaki katkılarını araştırmışlardır. Çalışma kapsamında, TBMM'nin 26. Yasama Dönemi'nde kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önermeleri dikkate alarak toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinde incelemiştir.

Yıldım Arı [4] Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) olan bireylerin günümüzde artan oranda iş piyasasında yer aldığını dikkate alarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu amaçla, OSB'li bireylerin istihdamında işverenin yükümlülükleri hususunda hem yerel yönetimlerin ve sendikaların işverenlere yönelik olarak hazırladıkları rehber kitapları hem de literatürdeki bilimsel çalışmalardan faydalanarak Türkiye'de OSB'li bireylerin istihdamı hususunda gerekli önem alınması ve bu bireylerin iş piyasasına kazandırılmasına yönelik önerilerde bulunmuştur.

Koçyiğit [5] Filipinler'de yer alan ve kültürel bakımından özgün ve farklı bir yapıya sahip olan Filipin Müslümanlarıyla Mindanao'da yaşayan Bangsamorolar toplumunu ele almıştır. Çalışmada Filipinler'in Güneyinde yaşayan Müslüman toplumların kültürlerini yaşaması noktasındaki özgürlük ve siyasi bağımsızlık mücadeleleri tarihsel açıdan incelenmiştir.

Gelecek sayılarımızda yeniden görüşmek üzere sağlık, mutluluk ve bilim dolu bir yıl geçirmenizi dileriz.

Doç. Dr. Mehmet PALANCI
İnşaat Mühendisliği Öğretim Üyesi
Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi
Editör
25 Ağustos 2021

Kaynaklar

- [1] Sunnetci H, Yılmaz D, İnce İT, Yılmaz İC. “Energy Efficiency Analysis for a Sport Complex”. *Journal of Interdisciplinary Innovation Studies*, 1(2), 136-147, 2021.
- [2] Şirin A ve Yüksel Deniz S. “Hastanede yatan hastaların uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 148-155, 2021.
- [3] Kaşıkırık A ve Karaoğlu N. “Kadın Milletvekillerinin Yasama Performansına Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Bakış”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 156-162, 2021.
- [4] Yıldırım Arı İ. “İşverenin Otizm Spektrum Bozukluğu olan İşçilere Karşı Borçlarının Değerlendirilmesi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 163-168, 2021.
- [5] Koçyiğit ÖF. “Filipin toplumunun müslüman morolar özelinde tarihçesi, özerklik süreci ve Türkiye’nin bu sürece olan katkısı”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 169-179, 2021.

DERGİ YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD

Dergi Sahibi/ Owner

Rektör

Prof. Dr. Ahmet Ercan GEGEZ

Koordinatör Editör/ Coordinator Editor

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Ali AKDEMİR

Editör/ Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet PALANCI

Yardımcı Editörler/ Associate Editors

Dr. Öğr. Üyesi Gözde ZEYTİN ÇAĞRI

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Berna DOĞAN

Alan Editörleri/ Section Editors

Alan ve Ada göre alfabetik sırayla/ Section and Names in Alphabetical Order

Prof. Dr. Duran ÇAKMAK	Fen-Edebiyat	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ergül BERBER	Fen-Edebiyat	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU	Fen-Edebiyat	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet YELTEN	Fen-Edebiyat	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem TARI İLGİN	Fen-Edebiyat	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yıldray ÇEVİK	Fen-Edebiyat	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun BERKOL	Güzel Sanatlar	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Güler ERTAN	Güzel Sanatlar	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAŞLAR	Güzel Sanatlar	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Taragay AYÇE	Güzel Sanatlar	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Simge YÜCEEL DİNÇ	Güzel Sanatlar	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sait SEVGİNER	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aylin ERDOĞDU	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Yiğit ŞAKAR	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Doğan Şafak POLAT	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ŞAHİN	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selma ŞEKERCİOĞLU	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tarık BİRGÖREN	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Volkan HACIOĞLU	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan TATAR	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Yağmur ÖZYER AKSOY	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasin AKSOY	İktisadi ve İdari Bilimler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilge KODAK	İletişim	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Burcu ÖNDER MEMİŞ	İletişim	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İnci TARI	İletişim	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Murat MENGÜ	İletişim	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Selahattin GANİZ	İletişim	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Didem BAŞ	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda GÜNEY YÜKSEL	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hayal MERİÇ	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hızır ÖNSOY	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Timuçin İNCE	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kübra EROĞLU	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Faruk BULUT	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oben DAĞ	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Nurdan ÇOLAKOĞLU	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARADAYI ATAŞ	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Yeşim Müge ŞAHİN	Mühendislik-Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cem ERÇALIK	Sağlık Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fitnat Şule ŞAKAR	Sağlık Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mazlum ÇÖPÜR	Sağlık Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ATEŞ	Sağlık Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Seher KILIÇASLAN	Sağlık Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Cem UZAL	Tıp	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Enver DURAN	Tıp	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SÜRÜCÜ	Tıp	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal ÖNER	Tıp	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi ACER	Tıp	İstanbul Arel Üniversitesi

Yayın Koordinatörleri/ Publication Coordinators

Doç. Dr. İsmail Cengiz YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ferit ÇETİNTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Ülger BULUT KARACA

Yazı İşleri Müdürü/ Editorial Manager

Arş. Gör. Melda ÖZDEMİR

Sekretarya ve Lojistik/ Secretariat and Logistics

Arş. Gör. Betül SUBAŞI
Arş. Gör. İrem YENİCELER
Arş. Gör. Mehmet Yusuf BAYAT
Arş. Gör. Serhat POLAT
Enstitü Sekreteri Fırat KOŞAR
Enstitü Uzmanı Burcu BALIM
Enstitü Uzman Yardımcısı Emre TEMİZ

Yazışma Adresi/ Correspondence Address

İstanbul Arel Üniversitesi Sefaköy Yerleşkesi	İstanbul Arel University Sefaköy Campus
Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi No:101	Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi No:101
34295 Sefaköy – Küçükçekmece	34295 Sefaköy – Küçükçekmece
İstanbul – Türkiye	İstanbul – Turkey
Telefon: 0850 850 2735	Telefon: 0850 850 2735

E-posta/E-mail : dyad@arel.edu.tr; jiis@arel.edu.tr

İnternet sayfası/Web Page : <http://dyad.arel.edu.tr>

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir.
Istanbul Arel University Graduate School Journal of Interdisciplinary Innovation Studies is a peer reviewed journal.

Bilim ve Danışma Kurulu (Bölüm ve Ada göre alfabetik sırayla)

Scientific and Advisory Board (Programmes and Names in Alphabetical Order)

Fen – Edebiyat/ Science – Literature

Doç. Dr. Gökçen Çetinkaya	Fizik	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şemsettin ALTINDAL	Fizik	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Gülhayat Gölbaşı ŞİMŞEK	İstatistik	Yıldız Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa BENER	Kimya	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Turan GÜRKANLI	Matematik	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Vladimir TOLSTYKH	Matematik	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent AYANLAR	Matematik-Bilgisayar	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YALÇIN ÇAPAN	Moleküler Biyoloji ve Genetik	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yelda BİRİNCİ KUDU	Moleküler Biyoloji ve Genetik	İstinye Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin BAKIRCI	Mütercim-Tercümanlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Senem ÖNER BULUT	Mütercim-Tercümanlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alp Giray KAYA	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Didem KÜT	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gizem ATEŞ	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfiye Defne Tamar GÜROL	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ŞAHİN	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pervin TUNÇ	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serap ÇAKICI ALPARSLAN	Psikoloji	İstanbul Rumeli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tubanur BAYRAM KUZGUN	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz ÖZAKPINAR	Psikoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bahadır VURAL	Sosyoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Efe ARIK	Sosyoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Feryal Delfin GÜNDÜZ	Sosyoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ilkay ÖZKÜRALPLI	Sosyoloji	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali TAŞTEKİN	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bahanur GARAN GÖKŞEN	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Beyhan UYGUN AYTEMİZ	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Harun AKÇAM	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ULUÇAY	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Songül YAĞCIOĞLU	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ürün ŞEN SÖNMEZ	Türk Dili ve Edebiyatı	İstanbul Arel Üniversitesi

Güzel Sanatlar/ Fine Arts

Doç. Dr. Gül YILMAZ	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet ÖZTÜRK	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YALÇINÇIRAY	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Cihat ARAL	Grafik Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Candan AKPINAR	Moda ve Tekstil Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ceyhun BERKOL	Moda ve Tekstil Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Evrim DEMİR ÖZTÜRK	Moda ve Tekstil Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Vural YILDIRIM	Moda ve Tekstil Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler/ Economics and Administrative Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Ali Orhan YALÇINKAYA	Bankacılık ve Finans	İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Evren AYRANCI	Bankacılık ve Finans	Beykent Üniversitesi
Doç. Dr. Nadir Nadi ÜNAL	Gayrimenkul ve Varlık Değerleme	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Levent DALYANCI	İktisat	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TERZİ	İşletme	Kayseri Üniversitesi
Prof. Dr. Ahu Tuğba KARABULUT	İşletme	İstanbul Ticaret Üniversitesi
Doç. Dr. Gülden TURHAN	İşletme	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ	İşletme	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç. Dr. Sena Erden AYHÜN	İşletme	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Bahtışen KAVAK	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru GÖZÜKARA	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Emine İzlem GÖZÜKARA YILDIZ	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra AYDIN GÖKTEPE	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Fahriye Oben ÜRÜ	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Melih BAŞ	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Niray TUNÇEL	İşletme	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem Atan Tarlacı	İşletme	Haliç Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar DALOĞLU	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seçil GÜRÜN KARATEPE	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülkü ÖZBAY	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Zeynep HATİPOĞLU	İşletme	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt DİRİCAN	Muhasebe ve Finans Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine DEMİR	Muhasebe ve Finans Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ACAR UĞURLU	Muhasebe ve Finans Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Vildan DURMAZ	Sivil Havacılık Yönetimi	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp Cüneyt AKALIN	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma Aslı KELKİTLİ	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz KESKİN	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	İstanbul Kent Üniversitesi
Doç. Dr. Sanem BERKÜN	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Canan ÖZCAN ELİAÇIK	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE	Uluslararası İlişkiler	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Oktay BİNGÖL	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Bilgin VARLIK	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Aşkın İnci SÖKMEN ALACA	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Celil Uğur ÖZGÖKER	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güneş KOÇ	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selma ŞEKERCİOĞLU	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Selva STAUB	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hakan ÇETİNOĞLU	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmet Bihter Karagöz TAŞKIN	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sait SEVGİN	Uluslararası Ticaret ve Finans	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe AKYOL	Uluslararası Ticaret ve Finans	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Deniz GÜVERCİN	Uluslararası Ticaret ve Finans	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Meltem GÜRÜNLÜ	Uluslararası Ticaret ve Finans	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Murat AKKAYA	Uluslararası Ticaret ve Finans	İstanbul Arel Üniversitesi

İletişim/ Communication

Doç. Dr. Duygu DUMANLI KÜRKÇÜ	Gazetecilik	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Göksel BASMACI	Gazetecilik	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Begümhan GÖKTÜRK	Görsel İletişim Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Kenan DUMAN	Görsel İletişim Tasarımı	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Betül Ayça	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	Trakya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Duygu KOTAN TÜRKDEN	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Burcu ÖNDER MEMİŞ	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet YAKIN	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilge KODAK	Sinema ve Televizyon	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Güven ÖZDOYRAN	Yeni Medya ve İletişim	İstanbul Arel Üniversitesi

Mühendislik-Mimarlık/ Engineering-Architecture

Dr. Öğr. Üyesi İlknur DÖNMEZ	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARADAYI ATAŞ	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vehbi BÖLAT	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferzan YALKUT	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mohammad Ahmad SHAH	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nazife ÇEVİK	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sabri Serkan GÜLLÜOĞLU	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seda KARATEKE	Bilgisayar Mühendisliği	İstanbul Ayvansaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÖKSEL DURU	Biyomedikal Mühendisliği	Türk-Alman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hamid ASADI DERESHGI	Biyomedikal Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Haşim Özgür TABAKOĞLU	Biyomedikal Mühendisliği	Bakırçay Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar ÇAKIR HATIR	Biyomedikal Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Yeşim Müge ŞAHİN	Biyomedikal Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Emrah KOÇ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ULUOCAK	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kübra EROĞLU	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Osman YILDIRIM	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oya DEMİRER	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Ozan ERDİNÇ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Evrim TETİK	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökalg TULUM	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	Nişantaşı Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Oben DAĞ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı GÜNER	Elektrik-Elektronik Mühendisliği	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YİĞİT	Endüstri Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İrem DÜZDAR ARGUN	Endüstri Mühendisliği	Düzce Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Fatih USLU	Endüstri Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Sami ERCAN	Endüstri Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahu ERBAYDAR	İç Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ceyda GÜNEY YÜKSEL	İç Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ali KALENDER	İnşaat Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hamdi TEKİN	İnşaat Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Cengiz YILMAZ	İnşaat Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail İlhan SUNGUR	İnşaat Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut BİLGEHAN	İnşaat Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mücteba UYSAL	İnşaat Mühendisliği	Yıldız Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZAY	İnşaat Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket Murat ŞENEL	İnşaat Mühendisliği	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TOPUZ	Makine Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz YILMAZ	Makine Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Levon Jozef ÇAPAN	Makine Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ferda GÖKŞİN	Makine Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi ASLAN	Makine Mühendisliği	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Mete TAPAN	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Azadeh REZAFAR	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Devran BENGÜ	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülferah ÇORAPÇIOĞLU	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Pelin OLCAY	Mimarlık	İstanbul Kent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ferit ÇETİNTAŞ	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Sabit OYMAEL	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selda KABULOĞLU KARAOSMAN	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ülger BULUT KARACA	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız SEY	Mimarlık	İstanbul Arel Üniversitesi

Sağlık Bilimleri/ Health Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZÇELİK ERSÜ	Beslenme ve Diyetetik	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fitnat Şule ŞAKAR	Beslenme ve Diyetetik	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem PERSİL ÖZKAN	Beslenme ve Diyetetik	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mazlum ÇÖPÜR	Çocuk Gelişimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedat BAŞ	Çocuk Gelişimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Akın UĞRAŞ	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seçil ÖZKURT	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayda KEBAPÇI	Hemşirelik	Koç Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Begüm YALÇIN	Hemşirelik	Koç Üniversitesi
Doç. Dr. Gül DİKEÇ	Hemşirelik	Fenerbahçe Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Halil CANKUL	Sağlık Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Metin ATEŞ	Sağlık Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Suat PEKER	Sağlık Yönetimi	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pınar AKKUŞ	Sosyal Hizmet	İstanbul Arel Üniversitesi

Tıp/ Medicine

Prof. Dr. Ali Ender OFLUOĞLU	Cerrahi Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Köksal ÖNER	Cerrahi Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur ÇEVİKBAŞ	Cerrahi Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe YÜKSEL	Dahili Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ABAY	Dahili Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Gülden KAFALI	Dahili Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SÜRÜCÜ	Dahili Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Özge UZUN	Dahili Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Enver DURAN	Temel Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SAHİP	Temel Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Niyazi ACER	Temel Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Sefa DEREKÖY	Kulak Burun Boğaz	Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç MİS	Temel Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Tuba MUTLU TURGUT	Temel Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Yıldız İYİDOĞAN	Temel Tıp Bilimleri	İstanbul Arel Üniversitesi

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Mühendislik-Mimarlık ve Doğa Bilimleri/ *Engineering, Architecture and Natural Sciences*

Energy Efficiency Analysis for a Sport Complex

Bir Spor Kompleksi için Enerji Verimliliği Analizi

Hamdi SUNNETCI, Deniz YILMAZ, I. Timucin INCE, I. Cengiz YILMAZ 136-147

Sağlık Bilimleri/ *Health Sciences*

Hastanede yatan hastaların uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi

Hospitalized patients sleep quality and evaluation of the factors affecting sleep state

Ahsen ŞİRİN, Sibel YÜKSEL DENİZ 148-155

Sosyal Bilimler/ *Social Sciences*

Kadın Milletvekillerinin Yasama Performansına Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Bakış

A Gender Equality Perspective on the Legislative Performance of Women MPs

Ayşe KAŞIKIRIK, Nuray KARAOĞLU 156-162

İşverenin Otizm Spektrum Bozukluğu olan İşçilere Karşı Borçlarının Değerlendirilmesi

Evaluation of Employer's Obligations to Workers with Autism Spectrum Disorder

İdil YILDIRIM ARI 163-168

Filipin toplumunun müslüman morolar özelinde tarihçesi, özerklik süreci ve Türkiye'nin bu sürece olan katkısı

The history of the Philippine society in specific muslim moros, the process of autonomy and Turkey's contributions

Ömer Faruk KOÇYİĞİT 169-179

Energy Efficiency Analysis for a Sport Complex

Bir Spor Kompleksi için Enerji Verimliliği Analizi

Hamdi SUNNETCI¹, Deniz YILMAZ^{1*}, I. Timucin INCE¹, I. Cengiz YILMAZ²

¹ Istanbul Arel University, Mechanical Engineering Department, Istanbul, Turkey.
hamdisunnetci@outlook.com; denizyilmaz@arel.edu.tr; timucinince@arel.edu.tr

² Istanbul Arel University, Civil Engineering Department, Istanbul, Turkey.
cengizyilmaz@arel.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 06.07.2021

Bölüm/Section: Mühendislik-Mimarlık ve Doğa Bilimleri/Makine Mühendisliği

Kabul Tarihi/Accepted: 21.08.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Abstract

Today, people spend 87% of their time indoors and an additional 6% inside vehicles (on average). The buildings and construction sector are responsible for 36% of the global total energy consumption and 40% of the total direct and indirect CO₂ emissions. Therefore, with each passing day, the efforts to increase efficiency in building energy usage are gaining importance. In this study, an energy survey was conducted for a sports complex in Istanbul with a capacity of 1,306 spectators and annual energy consumption of 729.6 TOE (Tons of Oil Equivalent) and then, some measures to increase efficiency were presented. These measures were examined on the systems where energy consumption was intense, such as cooling, air conditioning, instalments and lighting. With the measures to be taken, it is predicted that annually 68.2 TOE of energy can be saved.

Keywords: Energy analysis, Carbon footprint, Sustainability, Sport complex, Environment.

Özet

Günümüzde insanlar zamanlarının %87'sini kapalı mekanlarda ve ek olarak %6'sını (ortalama olarak) araçların içinde geçirmektedir. Binalar ve inşaat sektörü, küresel toplam enerji tüketiminin %36'sından ve toplam doğrudan ve dolaylı CO₂ emisyonlarının %40'ından sorumludur. Bu nedenle bina enerji kullanımında verimliliği artırmaya yönelik çalışmalar her geçen gün önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, İstanbul'da bulunan 1.306 seyirci kapasiteli ve yıllık 729.6 TEP enerji tüketimine sahip bir spor kompleksi için enerji etüdü yapılmış ve ardından verimliliği artırmaya yönelik bazı önlemler sunulmuştur. Bu önlemler soğutma, iklimlendirme, tesisat ve aydınlatma gibi enerji tüketiminin yoğun olduğu sistemler üzerinde incelenmiştir. Alınacak tedbirlerle yıllık 68,2 TEP (Ton Eşdeğer Petrol) enerji tasarrufu sağlanabileceği öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enerji analizi, Karbon ayak izi, Sürdürülebilirlik, Spor kompleksi, Çevre.

1. Introduction

Energy efficiency is the reduction of energy consumption without changing the living standards and quality of service. In order to prevent the depletion of energy resources, energy must be saved in all areas possible. In buildings, energy conservation is legally regulated by the Building Energy Performance Regulations. According to these regulations, all buildings constructed as of the year 2011 fall into the "new buildings" category. After these regulations in order to use energy efficiently, efforts to improve energy performance have been made compulsory, in all new buildings. In addition, according to the "Energy Performance in Buildings Directive", all new buildings should be in nearly zero energy class.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Deniz YILMAZ

¹ orcid.org/0000-0003-1109-6397

Studies about heating, cooling, ventilation, lighting, CO₂ emission and hot water issues are being carried out for buildings depending on climate conditions, architectural design and insulation standards.

Buildings consume approximately 40% of the total primary energy in the US and EU, 27.3% in China and 30% in Turkey [1]. The most important areas for the efforts to reduce energy consumption in buildings and to reduce carbon dioxide emissions are the “Public buildings”. Many studies are being carried out by the governments on saving energy in public buildings. Service buildings are normally 60% more energy-intensive than the residential buildings. Since most of the public buildings are old, the aim here is to retrofit these buildings [2]-[7]. However, there are some obstacles that need to be overcome before retrofitting the existing buildings [7]-[10]. To overcome these obstacles, governments' investments in energy policies are very important. One of the plans of the French government is to renovate 500,000 homes per year and to make them energy-efficient, and to cut the heat losses, power consumption, and carbon emissions. The government also plans to set aside some 4.8 billion Euros for renovating the public-sector buildings, including schools and hospitals, to make them energy-efficient. At the time of this study, the building sector accounts for 45% of energy consumption and 27% of greenhouse gas emissions, additionally, some 7 million homes are not adequately insulated [2]-[3]. The UK government has successfully reduced greenhouse gas emissions by providing a variety of incentive mechanisms to improve energy usage according to the national energy policy. The projection is to reduce greenhouse gas emissions by 80% from 1990 to 2050 [11]. Looking at China, the statistics show that the electrical energy consumption per square meter in large public buildings is 70 to 300 kWh, which is 10 to 20 times higher than that of the residential buildings. Therefore, the government has introduced some mandatory regulations aimed at increasing energy efficiency in public buildings. These regulations aim to save 50% energy especially in new public buildings [12]-[13].

In Turkey, while 30% of the energy is consumed by the buildings, especially with the regulations related to energy performance, it is known that up to 50% of the energy can be saved. There are many studies carried out by the European Union about energy efficiency at the buildings. There are many studies carried out by the European Union about energy efficiency in the buildings. According to this directive all the new buildings must be nearly zero-energy buildings (NZEB) starting from 31 December 2020 (As of 31 December 2018, all new public buildings already need to be NZEB). One of the regulations stipulated by the legislation in Turkey is the one that is about the Energy Performance of the Buildings. This regulation aims to develop methods to evaluate all energy usage in buildings, to classify them in terms of CO₂ emissions and the types of energy used, to assess minimum criteria for energy efficiency, to implement them to the existing buildings and to evaluate the usage possibilities of renewable energy sources for the buildings. The regulation also covers architectural, mechanical and electrical design and applications. Thus, it provides adjustments about the issues such as heating, cooling, lighting; renewable energy sources; building layouts; energy efficiency certificates; regular inspections of heating and ventilation systems and also training and certification of energy performance auditing personnel.

Figure 1. Overview of the facility

In this study, the sports complex building structure and mechanical systems were examined considering all the energy-consuming spots. In this context, faulty and inefficient usage and losses in the heating, cooling, ventilation, mechanical installation, electric motors, lighting systems, and possible energy savings were identified with measurements and examinations throughout the facility. Especially a public building has been chosen for the study. Energy efficiency studies in public buildings aim to reveal saving potentials in buildings and systems, to create suitable and feasible energy efficiency projects, to reduce CO₂ emissions to protect the environment and to contribute to the country's economy by reducing energy expenses.

2. Building Information

The sports complex started its operations in Istanbul in 2012. The complex established on an area of 57,081 m² consists of a tribune with a capacity of 280 spectators (in the pool area), an indoor (basketball) sports hall with a capacity of 1,306 spectators, fitness halls, a step-aerobics and pilates hall, a far east sports hall, a Turkish bath (2 units), a sauna (4 units), a

solarium (2 units), a table tennis hall, a grass football field, a synthetic carpet field (2 units), administrative units, two cafeterias and a parking lot for 316 vehicles, 50 of which are indoors (Table 1). Electricity, natural gas, and diesel oil are used as energy sources in the facility. The facility land and site plans are shown below. The facility consists of a single building (Fig. 1). The building is divided into 3 blocks. Blocks are named Basket Area, Middle Section, and Pool Area. The facility consists of a ground floor plus four floors.

There are 5 entrances to the facility building. Doors are traditional open-close aluminum doors. There are no air curtains above the doors. There is an indoor parking garage at the facility. The garage door operates automatically. Facility exit doors are not automatic. The windows of the facility are aluminum joinery. Glasses are 4+4 laminated type and there is no film coating. There is only coloring on the glasses.

Table 1. Building Information

Construction Year	2010
Purpose of usage	: Sports Complex
Constructional area	: 57,081 m ²
Number of degree days for heating	: 1,537
Number of degree days for cooling	: 327
Insulation Status	: Exists
Location	: Istanbul

Annual Average Energy Consumption (TOE)

Year	Energy Consumption (TOE)
2017	729.6

3. Methodology

In the scope of the study, the highest energy-consuming spots in the plant were examined. These spots were:

- Heating systems (hot water, boiler, installation lines, etc.),
- Cooling system,
- HVAC/R system,
- Electric motors,
- Lighting.

Studies have been done on the elements that mostly affect energy consumption. Flue gas measurements were taken in order to calculate the combustion and boiler efficiency. Measurements have been taken with the thermal camera to detect loss/leakage points on all electricity and heating lines and building surfaces. For some panels and motors, measurements were taken with the energy analyzer. Speed and temperature measurements were taken at air handling units and compressor waste heat points. Using all these measurements, potential energy efficiency projects were studied and presented.

The flue gas measuring device (Testo 335) was used to obtain the necessary data for the general and combustion efficiency of the boilers in the plant. The compliance of the indoor air quality with the standards was examined with indoor air quality measurements. The heat losses in the installation and the condition of the surfaces of the boiler and cooling units were observed with the thermal imager (Testo 865, Accuracy ± 2 °C) and the boiler surface temperatures needed to determine the overall efficiency were obtained with the contact thermometer. Heat losses on the heating and cooling lines, valves and pumps were also determined with the thermal camera, in addition, surface heat losses were observed with the thermal shots on the surfaces of the building.

With the help of the energy analyzer (HIOKI 3196), the presence of possible instabilities in the general electricity consumption with and without lighting was determined. In addition, electrical measurements were taken in cooling groups, mechanical installation, motors, equipment (fans, pumps, etc.) and compressors. For the flow measurements of the Air Handling Units and Rooftop units, the Handheld TUF-2000H ($\pm 1\%$) portable ultrasonic flow meter was used. Testo 470 ($\pm 0.02\%$) optical-mechanical speed meter was used for speed measurements. Testo 815 (± 1.0 Db) sound meter

was used for sound level measurements. Testo 435-1 (± 0.2 °C) was used as the lux meter. Testo U temperature probe was used for measurement of wall U values and for air vents and air handling units, an anemometer was used.

4. Results

4.1. Energy Consumption and Costs

Electricity and natural gas are used as the main energy types in the facility and a small amount of fuel oil is consumed in the diesel generator. Electricity consumptions of the facility for 2017 are shown in Table 2.

Table 2. Monthly electricity consumption for 2017

Months	Purchased		Purchased (Euro)
	kWh	TOE	
January	353,343	30.4	30,852.69
February	263,069	22.6	22,970.35
March	267,154	23.0	23,326.94
April	226,872	19.5	19,809.88
May	232,348	20.0	20,287.72
June	361,207	31.1	31,539.52
July	380,022	32.7	33,182.33
August	436,397	37.5	38,104.79
September	307,414	26.4	26,842.51
October	248,555	21.4	21,702.99
November	234,663	20.2	20,490.11
December	268,824	23.1	23,472.75
TOTAL	3,579,869	307.9	312,582.58

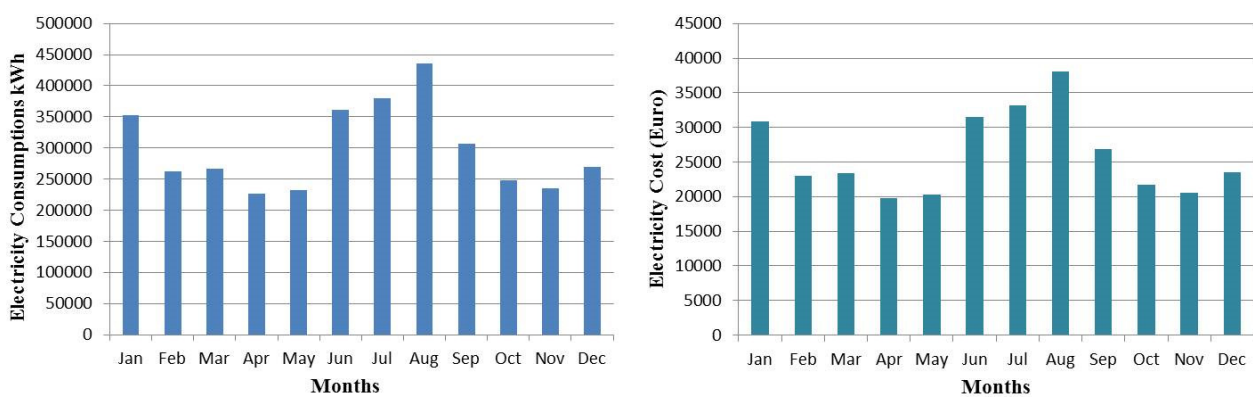

Figure 2. Electricity consumption in 2017 in kWh and the costs in Euros

As can be seen from Fig. 2, when the electricity consumption amounts are examined, the consumption increases in summer months and decreases in the transitional spring period. This arises from the operation of chiller groups due to the need for cooling in the summer period. The highest electricity consumption was in August with 436,397 kWh, whereas the lowest was in April with 226,872 kWh.

The facility consumes natural gas as fuel in the boilers in order to meet the heating and domestic hot water need in winter and in summer for heating the domestic hot water and pool water. When we examine the annual natural gas consumption graph (Fig. 3, Table 3), in parallel with the demand for heating, we observe that the consumption reaches the highest

values in winter, decreases in spring and reaches the lowest levels in summer. Since there is no need for heating in summer, it can be said that the summer consumption of natural gas is due to water heating only. It can be seen that the highest natural gas consumption of 59,332 m³ is in January and the lowest natural gas consumption of 12,500 m³ takes place in August.

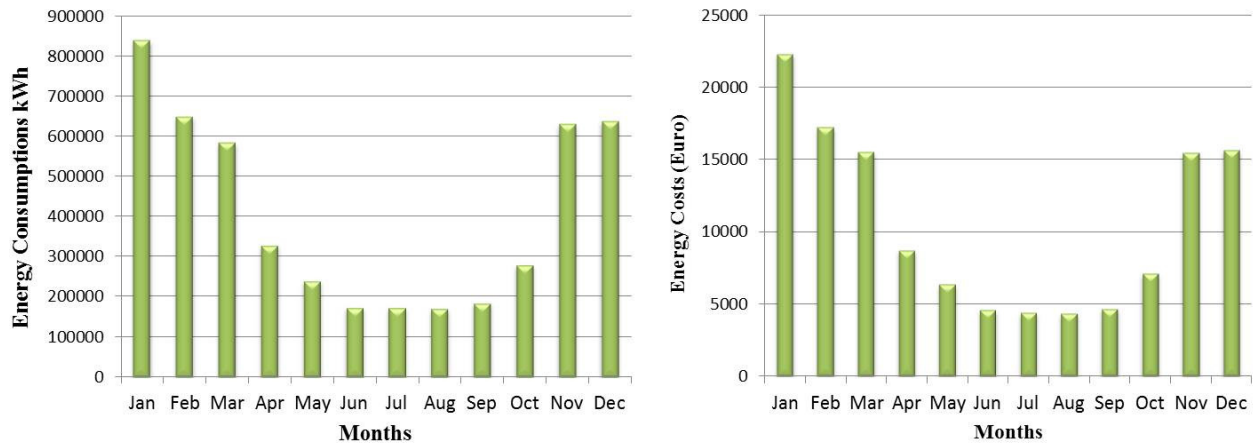

Figure 3. 2017 natural gas consumption in m³ and Euros

Table 3. Monthly natural gas consumption for 2017

Months	Purchased		Purchased
	kWh	TOE	Euro
January	840,587	72.3	22,299.7
February	650,164	55.9	17,245.50
March	584,019	50.2	15,505.39
April	328,611	28.3	8,720.05
May	239,091	20.6	6,348.20
June	172,797	14.9	4,594.01
July	172,520	14.8	4,396.40
August	169,803	14.6	4,326.94
September	183,387	15.8	4,673.35
October	278,409	23.9	7,094.61
November	631,152	54.3	15,455.39
December	638,852	54.9	15,644.01
TOTAL	4,889,391	420.5	126,303.55

Tons of Oil Equivalent (TOE) is an energy unit to express all energy resources under the same unit and it corresponds to 10 million kCal of energy. The conversion coefficients of all energy resources to the TOE unit were determined with the "Regulation on Improving Efficiency in the Use of Energy and Energy Resources" dated 25 October 2008. For this reason,

while comparing electricity, natural gas, and diesel consumptions, they were converted to TOEs for calculations. In Fig. 4, electricity and natural gas consumed by months are compared in terms of TOE. The highest consumption was in January with 103 TOE. The lowest consumption was in May with 41 TEP. Diesel data has been achieved only annually, so it is not included in the chart.

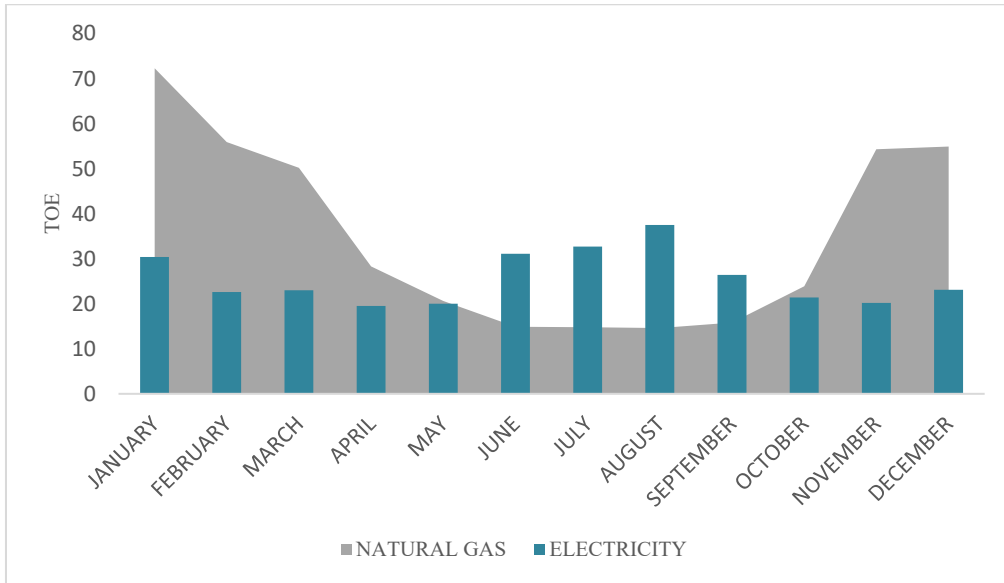

Figure 4. Energy consumption for 2017 (TOE)

If we examine the annual consumption in total (Table 4), electrical energy constitutes 42.2% of the total TOE consumption and 71% of the annual paid money, whereas natural gas energy constitutes 57.6% of the total TOE consumption and 28.7% of the annual paid money. Diesel energy constitutes 0.2% of total TOE consumption and 0.4% of the annual paid money. The plant consumed a total of 729.6 TOE of energy annually.

Table 4. Comparison of Annual Energy Consumption and Costs (2017)

Energy Type	Consumption			Cost		Unit Cost
	Quantity	TOE	Total %	EURO	Total%	EURO / TOE
Electricity	3,579,869 kWh	307.9	42.2	312,582.58	71	1,014.03
Natural Gas	4,889,391 kWh	420.5	57.6	126,303.59	28.7	300.36
Fuel	14,914 kWh	1.3	0.2	1,678.44	0.4	1,291.10
TOTAL	8,484,174 kWh	729.6	100	440,204.61	100	

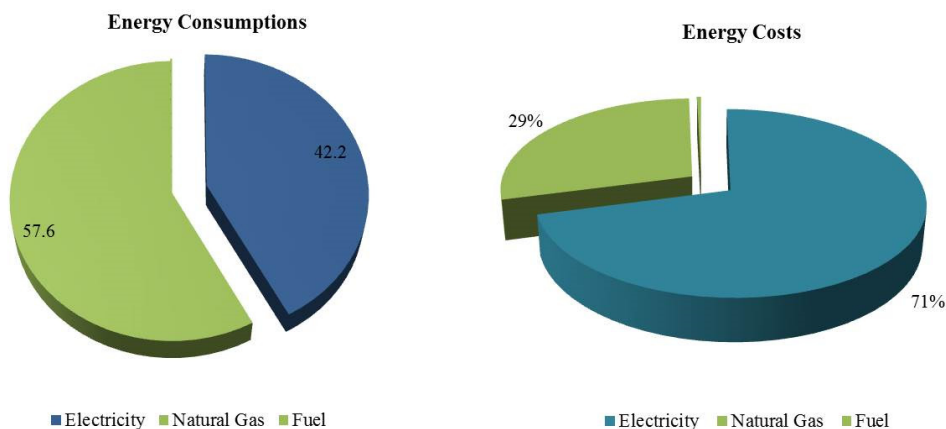

Figure 5. Percentages of energy consumption and costs for 2017

Throughout the facility, diesel energy is spent only on generators. The annual consumption of diesel varies due to the intermittent supply of electricity in the region (Fig. 5).

4.2 Consumption Analyses

Under this topic, the number of degree days for heating (HDD) and cooling (CDD) in Istanbul and the energy consumption of the building are correlated with the degree days of energy consumption of the facility. The degree day statistics were used to correlate the plant's energy consumption with the climatic conditions during the year in the region where the facility is located. Table 5 clearly shows how energy consumption changes according to climate conditions. A degree day is a unit for measuring how much of a 24-hour period is hot and how much is cold. Heating Degree Days (HDD) value describes the intensity of the cold weather that, the outdoor and room temperatures at a given time (day, month, year) are taken, while Cooling Degree Days (CDD) value describes the intensity of the hot weather that, the outdoor temperature at a given time (day, month, year) is taken. The threshold value for the HDD is 15 °C and the HDD value is zero when the ambient temperature is above this value. The threshold value for CDD is 22 °C. The HDD and CDD values in Table 5 are the sum of the daily results on a monthly basis. In short, the HDD and CDD indicate the need for heating and cooling according to the season.

Table 5. Monthly energy consumption and degree-day values for cooling and heating

Months	Electricity (kWh)	Natural Gas (kWh)	Total Consumption (kWh)	HDD	CDD	Number of People Using the Facility
January	353,343	840,587	1,193,930	374	.	5,701
February	263,069	650,164	913,233	232	.	5,873
March	267,154	584,019	851,173	229	.	7,302
April	226,872	328,611	555,483	55	2	7,473
May	232,348	239,091	471,439	15	64	6,603
June	361,207	172,797	534,004	.	107	3,597
July	380,022	172,520	552,541	.	117	2,134
August	436,397	169,803	606,200	.	37	3,623
September	307,414	183,387	490,801	.	.	3,822
October	248,555	278,409	526,963	57	.	5,139
November	234,663	631,152	865,815	172	.	5,010
December	268,824	638,852	907,676	403	.	5,294
TOTAL	3,579,869	4,889,391	8,469,260	1,537	327	61,571

Knowledge of the sum of heating or cooling day temperatures is important to know the energy requirement for heating or cooling the buildings. If the outside temperature is above 15 °C, heating is unnecessary. The cost of heating is directly proportional to the annual HDD. The annual fuel cost divided by the HDD within one-year yields the heating price for HDD. The HDD is also used to compare the toughness of multiple winters. The HDD is also a parameter used in the construction industry to calculate insulation, heating and cooling costs during the construction of new buildings. Considering this, when we examine Table 5, we observe that HDD and natural gas consumption generally go parallel with each other. Since the facility needs hot water in summer months when the HDD is zero, the amount of natural gas consumed is considerably reduced. Based on these data, we can say that the plant is generally being heated correctly. Similarly, electricity consumption increases with the increasing demand for cooling in the summer months. The reason for this increase is the energy consumption of the cooling groups in the summer months. It is seen that generally total consumption tendency is compatible with HDD in winter months when natural gas is dominant and with CDD in summer when electricity is dominant. Fuel consumption rate and monthly HDD rates overlap in facilities where fuel is used for heating purposes only. Likewise, in the case of cooling, CDD value and electricity consumption must match. However,

apart from HDD and CDD values, one of the parameters to be considered for evaluating consumption is the number of people using the facility. Consumption analysis is an analysis method that shows the change of energy spent on heating and cooling depending on the weather conditions and the number of visitors and allows them to be examined together. With this analysis, it is very important to keep track of how much energy is consumed as a result of which conditions in which months and to reveal the relationships between each other. The main results that can be deduced from the analysis are the decreases and increases in consumption as a result of the efficiency change of the system, the changes in the amount of energy spent as a result of climate change on a yearly basis, the character of thermal leaks in the system and the adequacy of the existing system for the spaces in need of air conditioning. In addition, the need for heating and cooling in order to provide comfort for the visitors coming to the facility may vary. Although there is no need for cooling, the increase in electricity consumption in January is due to the increase in the number of people using the facility. It can be commented that the change in the total energy consumption of the facility is determined by the demand for heating-cooling and the need for domestic hot water depending on the number of people.

The graph in which the total amount of energy consumption and the cost per person arriving at the facility evaluated by months are given in Fig. 6. As total consumption data, consumption and cost of electricity and natural gas used in the facility were taken. While the highest energy consumption occurred per capita was in July with 258.9 kWh, the lowest electricity consumption per capita was in May with 71.4 kWh.

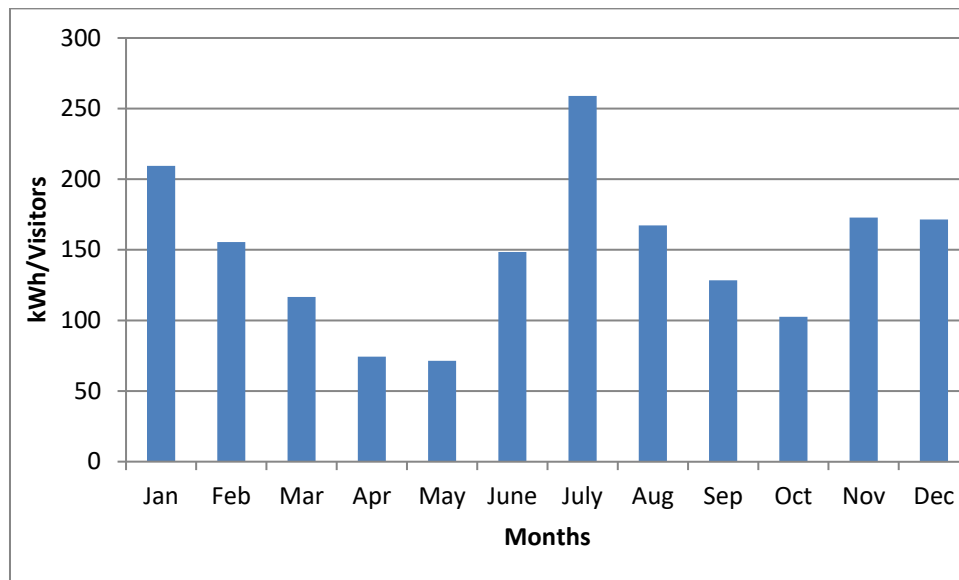

Figure 6. Energy consumption per visitor per month

The energy consumption values of the facility for the last 3 years are given in detail together with CO₂ emission coefficients in Table 6.

Table 6. Energy Consumption and CO₂ Emission Coefficients for the Last Three Years

Year	Electricity Cons. (kWh)	Natural Gas Cons. (kWh)	Fuel Cons. (kWh)	Total Cons. (kWh)	CO ₂ Emission Coefficient (kg CO ₂ /kWh)		
					Electricity	Natural Gas	Fuel
2015	3,685,666	4,463,824	27,689	8,177,179	0.626	0.234	0.32
2016	3,571,085	5,425,049	6,192	9,002,326	0.626	0.234	0.32
2017	3,579,869	4,889,391	14,914	8,484,174	0.626	0.234	0.32

The energy types and annual consumption in the facility being known, the annual total CO₂ emission of the facility was calculated by using the emission coefficients provided by the “Energy Performance in Buildings” regulation.

Table 7. CO₂ emissions for the Last Three Years

Year	Elektricity CO ₂ Emission (Ton)	Natural Gas CO ₂ Emission (Ton)	Fuel CO ₂ Emission (Ton)	Total Emission (Ton)
2015	2,307	1,045	8.86	3,361
2016	2,235	1,269	1.98	3,507
2017	2,241	1,144	4.77	3,390

The total CO₂ emissions for the last three years can be seen in Table 7. When the table is examined; CO₂ emission in 2015 is 3,361 tons. By 2016, CO₂ emissions increased by 146 tons compared to the previous year and reached 3,507 tons. In 2017, CO₂ emissions decreased by 117 tons and became 3,390 tons. It is seen that the emissions remained approximately the same for three years. All improvements to be made in the facility for energy efficiency or energy saving would reduce CO₂ emissions.

5. Discussions

The main systems consuming energy in the sports complex are; Heating System, Air Conditioning and Ventilation System, Cooling System, Electric System and Lighting System. In this study, the potential energy gains through improvements to be made in these systems were examined.

5.1. Heating System Improvements

Oxygen-O₂ levels in flue gas were measured to be slightly above the ideal levels. Boiler efficiency can be increased by adjusting these settings considering the boiler and burner capacity.

In boiler chimneys, flue gas velocity measurements were made to determine the flue draft. Since there is no automatic flue gas flap in the boiler chimneys of the facility, it was observed that the flue draft continued while the boilers stopped and the heated air inside the boiler was lost. In order to prevent the heat contained in the boiler from being thrown into the atmosphere by natural transport and flue draft at the pauses of the boilers, a power-operated flue gas clapper should be installed in the boiler chimneys. During the inspections and thermal camera measurements made in the facility, it was observed that some mechanical installation elements in the heating group were not insulated, and some insulations had been deformed. Deformed pipelines and insulation jackets should be modified. Heat losses occur due to the uninsulated boiler back covers as well. These losses should be eliminated with the insulation to be applied to the back covers. Potential savings as a result of all these improvements are shown in Table 8.

Table 8. Predicted savings in the heating system after modifications.

Case Studies	Energy Type	Amount of Savings			The Amount of CO ₂ Reduction	Investmen t Cost	Amortization Period
		Quantity (kWh/year)	TOE/ Year	Euro/ Year	Ton/Year	Euro	Year
Adjustment of air-fuel rate and burner flame length	Natural Gas	97,788	8.4	2,518	22.9	---	---
Flue gas flap implication	Natural Gas	146,682	12.6	3,777	34.3	6,811	1.80
Insulation of some mech. installation elements in the heating system	Natural Gas	23,534	2.0	606	5.5	6,179	0.91
Insulating boiler back covers	Natural Gas	9,467	0.8	244	2.2	5,845	2.15

5.2. HVAC System Improvements

CO₂ measurements taken in the facility sports hall showed an average of 500 ppm during the day and did not exceed 700 ppm. In terms of energy efficiency, it would be appropriate to use CO₂ controlled proper ventilation systems in the air handling units.

In some air handling units, the belts were found to be broken or worn and the filters were dirty. Belts and pulleys should regularly be checked, and damaged parts should be reconditioned. The filters must be renewed or cleaned for hygiene and

energy efficiency reasons. Potential savings as a result of all these improvements are shown in Table 9.

Table 9. Savings with improvements to be made in air handling units

Case Studies	Energy Type	Amount of Savings			The Amount of CO ₂ Reduction	Investment Cost	Amortization Period
		Quantity (kWh/year)	TOE/Year	Euro/Year	Ton/Year	Euro	Year
Implication of a CO ₂ Controlled ventilation system	Electricity	35,799	3.1	3,130	22.4	116,900	3.35
Air handling unit cleaning and maintenance	Electricity	31,500	2.7	2,754	19.7	---	---
Air handling unit belt-pulley improvements	Electricity	25,920	2.2	2,266	16.2	8,350	0.33

5.3. Refrigeration System Improvements

During the measurements and observations carried out with the chillers, it was seen that periodic maintenance should be carried out in a more regular and detailed manner.

The chillers are located in the garden under the exposure of the sun. Adhesion of the dust in the environment on the coil surfaces negatively affects the operation of the devices and reduces the cooling efficiency. Condenser surfaces are also deformed due to hail. By covering the device with a net or tarpaulin, foreign materials can be prevented from entering the serpentine. In addition, due to the constant exposure of the groups to sunlight during summer, the condenser can not be able to expel the heat in an efficient way, resulting in a decrease in efficiency. Sun blinds should be placed in the areas where the chillers are located, so as to obtain maximum efficiency. Potential savings as a result of all these improvements are listed in Table 10.

Table 10. Potential savings through improvements in chillers

Case Studies	Energy Type	Amount of Savings			The Amount of CO ₂ Reduction	Investment Cost	Amortization Period
		Quantity (kWh/year)	TOE/Year	Euro/Year	Ton/Year	Euro	Year
Maintenance and cleaning of chillers	Electricity	10,800	0.9	944	6.8	---	---
Cooling group wire mesh netting	Electricity	5,400	0.5	472	3.4	135	0.29
Installing a canopy to the cooling group	Electricity	27,550	2.4	2,408	17.2	3,443	1.43
Solar window film implication	Electricity	36,250	3.1	3,169	22.7	7,485	2.36

5.4. Energy Monitoring System Improvements

Managing energy starts with monitoring it. It becomes very difficult to manage the energy we cannot monitor. The energy in the facility is currently monitored only through invoices. An energy monitoring system must be installed at the facility. With the installation of the energy monitoring system, different systems consuming electricity, natural gas and water can be monitored daily, hourly or even every minute.

According to the measurements made in the circulation pump engines belonging to the chiller, some pump groups continued to operate during the hours when the facility was closed. Unnecessarily consumed electricity should be prevented by making sure that these detected groups stop when the facility is closed. Potential savings as a result of all these improvements are shown in Table 11.

Table 11. Potential improvements and savings due to energy monitoring

Case Studies	Energy Type	Amount of Savings			The Amount of CO ₂ Reduction	Investment Cost	Amortization Period
		Quantity (kWh/year)	TOE/Year	Euro/Year	Ton/Year	Euro	Year
Energy monitoring system installation	Electricity	71,597	6.2	6,259	44.8	4,491	0.72

5.5. Purchased Electric Energy Recommendations

Based on the consumption data of the facility and the energy consumption characteristics, the facility can meet its heat requirements by generating its own electricity with the establishment of a cogeneration system, which is a combined energy system where electricity and heat are produced together. Thus, when the cogeneration system operates between 08:00 and 20:00 when the facility's energy consumption is the most intense, a total of 1,817,700 kWh of electricity can be produced annually. In order to produce such an amount of electricity, 4,327,857 kWh natural gas will be consumed. The facility will save 49.2% in total on electricity consumption from the grid. Potential savings as a result of all these improvements are shown in Table 12.

Table 12. Potential improvements and savings due to the changes in purchased electric energy

Case Studies	Energy Type	Amount of Savings			The Amount of CO ₂ Reduction	Investment Cost	Amortization Period
		Quantity (kWh/year)	TOE/Year	Euro/Year	Ton/Year	Euro	Year
Establishment of the cogeneration system	Electricity	–	–	87,536	–	349,072	3.99

5.6. Lighting System Recommendations

When the lighting system is examined, it is seen that mostly fluorescent and recessed luminaires are preferred throughout the facility. Replacing luminaires used in facility lighting with low energy consumption LED luminaires will save money. As a result of all these improvements, potential savings are shown in Table 13.

Table 13. Potential savings with improvements in lighting

Case Studies	Energy Type	Amount of Savings			The Amount of CO ₂ Reduction	Investment Cost	Amortization Period
		Quantity (kWh/year)	TOE/Year	Euro/Year	Ton/Year	Euro	Year
Indoor lighting LED conversion	Electricity	192,720	16.6	16,848	165.4	57,284	3.40
Outdoor lighting LED conversion	Electricity	77,400	6.7	6,767	48.5	6,662	1.12

6. Conclusion

As a result of technological developments, the energy consumption of buildings has increased today. In particular, the use of air conditioning systems contributes to this with the increase in the comfort standards of people. Research has shown that the main areas of energy consumption in buildings are heating, ventilation, air conditioning and lighting.

Therefore, studies to reduce energy consumption in buildings are very important. In this study, energy analyzes were made for a sample public building. Improvements were made in terms of energy consumption and evaluated.

The results of the study and the summary tables and the predicted energy savings are given in Table 14. According to this, with the realization of the project, a saving of 68.2 TEP/year is envisaged. Financial savings of 139,698 Euro/year

are foreseen with the realization of the project. As a result of these applications, 432 tons less CO₂ will be released to the environment.

Table 14. Summary of proposed energy-saving projects

Energy Type	Amount of Savings		
	Quantity	TOE/Year	Euros / Year
Natural Gas	277,471 kWh	23.8	7,145
Electricity	960,016 kWh	44.4	132,553
Total	1,237,486 kWh	68.2	139,698

Acknowledgment

This research was supported by The Istanbul Metropolitan Municipality-Enerji A.S.Turkey. The authors are gratefully thankful for their support.

7. References

- [1] Cao X, Dai X, Liu J. “Building energy-consumption status worldwide and the state-of-the-art technologies for zero-energy buildings during the past decade”. *Energy and Buildings*, 128, 198–213, 2016.
- [2] Ma Z, Cooper P, Daly D, Ledo L. “Existing Building Retrofits - Methodology and State-of-the-art. *Energy and Buildings*”. *Energy and Buildings*, 55, 889–902, 2012. <https://doi.org/10.1016/j.enbuild.2012.08.018>
- [3] ASBEC. *Low Carbon, High Performance: How buildings can make a major contribution to Australia’s emissions and productivity goals*. Australian Sustainable Built Environment Council, 2016.
- [4] Tobias L. *Retrofitting office buildings to Be green and energy efficient optimizing building performance, tenant satisfaction, and financial return*. Washington, USA, Urban Land Institute, 2012.
- [5] DECC. *UK national energy efficiency action plan*. Department of Energy and Climate Change, London, United Kingdom, 2014.
- [6] Alam M, Zou PXW, Stewart RA, Bertone E, Sahin O, Buntine C, Marshall C. “Government championed strategies to overcome the barriers to public building energy efficiency retrofit projects”. *Sustainable Cities and Society*, 44, 56-69, 2019. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2018.09.022>
- [7] BPIE. *Europe’s buildings under the microscope - A country-by-country review of the energy performance of buildings*. Buildings Performance Institute Europe, 2011.
- [8] Marquez L, McGregor J, Syme, M. *Barriers to the adoption of energy efficiency measures for existing commercial buildings*. CSIRO Energy Transformed Flagship, Victoria, Australia, 2012.
- [9] Bertone E, Sahin O, Stewart RA, Zou PXW, Alam M et al. “State-of-the-art review revealing a roadmap for public building water and energy efficiency retrofit projects”. *International Journal of Sustainable Built Environment*, 5(2), 526–548, 2016. <https://doi.org/10.1016/j.ijbsbe.2016.09.004>
- [10] Bertone E, Stewart RA, Sahin O, Alam M, Zou PXW et al. “Guidelines, barriers, and strategies for energy and water retrofits of public buildings”. *Journal of Cleaner Production*, 174(Supplement C), 1064–1078, 2018. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.11.065>
- [11] Jones P, Lannon S, Patterson J. “Retrofitting existing housing: how far, how much?”. *Building Research & Information*, 41(5), 532–550, 2013. <https://doi.org/10.1080/09613218.2013.807064>
- [12] State Council (SC), *11th Five-Year Guidelines (2006–2010)*. <http://www.china.org.cn/english/features/guideline/156529.htm> (06.07.2021)
- [13] Yan-ping P, Yong W, Chang-bin L. “Energy-efficiency supervision systems for energy management in large public buildings: Necessary choice for China”. *Energy Policy*, 37, 2060-2065, 2009. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.12.033>

Hastanede yatan hastaların uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi

Hospitalized patients sleep quality and evaluation of the factors affecting sleep state

Ahsen ŞİRİN¹, Sibel YÜKSEL DENİZ²

¹ Hemşirelik Bölümü, Sağlık Bilimleri Yüksekokulu, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

ahsensirin@arel.edu.tr

² Özel Gayrettepe Florence Nigthingale Hastanesi Hemşire Direktörlüğü, İstanbul, Türkiye.

mspoyraz2014@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 02.04.2021

Bölüm/Section: Sağlık Bilimleri/Hemşirelik

Kabul Tarihi/Accepted: 09.05.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Uyku insan yaşamında yeme, nefes alma, boşaltım kadar önemli bir fizyolojik gereksinimdir. Dolayısıyla uyku kalitesi bireyin iyilik halini, işlevsel durumunu ve yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu araştırma, hastanede yatan hastaların uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi amacı ile tanımlayıcı-kesitsel olarak planlanmıştır. Araştırma İstanbul ilinde bir vakıf üniversitesinin iki hastanesinde yatan, yatışının en az birinci haftasını doldurmuş 100 hasta üzerinde gerçekleştirilmiştir. Veri toplama araçları olarak “Tanımlayıcı Özellikler Soru Formu”, “Uyumayı Etkileyen Faktörler Formu (UEFF)” ve “Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi” (PUKİ) kullanılmıştır. Araştırma öncesinde gerekli kurum izni ve etik kurul onayı alınmıştır. Verilerin istatistiksel analizi SPSS programı kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, analizleri sayı-yüzde, Mann-Whitney-U testi, Kruskal Wallis ve Spearman’s korelasyon ile yapılmıştır. Araştırmaya katılan hastaların yaş ortalaması 54,18±14,181, UEFF puan ortalaması 84,27±16,047 olarak saptanmıştır. Hastaların %91’inin hastaneye yattıktan sonra uyku düzeninde değişiklik olduğu, %82’sinin hastanedeki gürültü nedeniyle uyku düzenlerinin etkilendiği ve en önemli gürültü nedeninin diğer hasta ve refakatçilerin sesi (%30) olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya katılan hastaların %22’si uykularını çok kötü olarak nitelendirmişlerdir. Tüm yaş gruplarında PUKİ puan ortalaması beşten büyük olarak saptanmıştır. Uyku kalitesi iyi olan hastaların Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu görülmüştür (p<0,001). Hastanede yatan hastaların gürültü nedeniyle uyku süreçlerinin olumsuz etkilendiği ve hastaların uyku kalitesinin ciddi oranda bozulduğu saptanmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular doğrultusunda; hastanede yatan hastaların periyodik olarak uyku kalitelerinin değerlendirilmesi ve bu doğrultuda kurumsal düzenlemelerin yapılması, hastanede uyku kalitesini bozan faktörlerin azaltılması ya da yok edilmesi ve uyku kalitesini arttırmaya yönelik hemşirelik girişimleri planlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Uyku, uyku kalitesi, hastanede yatma, uyku bozuklukları, uykuyu etkileyen faktörler, hemşirelik

Abstract

Sleep is an important physiological requirement such as eating, breathing and excretion. Therefore, sleep quality directly affects individual’s well-being, functional status and quality of life. This is a descriptive-cross sectional study which aims at evaluating factors that affect inpatients’ sleep and sleep quality in hospitals. The research was conducted at two foundation university hospitals with 100 patients. We used “Socio- Demographic Questionnaire”, “The Form of Factors Affecting Sleeping” (FFAS) and “Pittsburg Sleep Quality Index” (PSQI) as data collection tools. This study was approved by ethics committee. Statistical analysis were performed by SPSS. Mann-Whitney U Test, Kruskal-Wallis and Spearman’s correlation were used in the study. Mean age of the patients who participated in the research was 54.18±14.181. Patients’ average FFAS score was 84.27±16.047. According to the results 91% of patients experienced a change in sleeping order, 82% was affected by noise in hospital and the most important cause of noise was other patients and companions (30%). 22% of patients defined their sleep as very bad. PSQI score average is greater than five in all age groups. We found significant difference between PSQI scores of the patients before and after disease (p<0.001).

* Yazılan yazar/Corresponding author: Ahsen ŞİRİN

¹ orcid.org/0000-0001-8079-3482; ² orcid.org/0000-0001-8997-1169

Consequently, this study revealed that the sleeping process of hospitalized patients was affected by noise negatively and their sleep quality was disturbed significantly. This study reveals that there's a need to assess sleep quality of inpatients periodically to make organizational changes and a need for nursing interventions to reduce factors disturbing sleep quality and to improve sleep quality.

Keywords: Sleep, sleep quality, hospitalization, sleep disorders, factors affecting sleep, nursing

1. Giriş ve amaç

Uyku insan yaşamında yeme, nefes alma, boşaltım kadar önemli bir fizyolojik gereksinimdir [1]. Akdemir ve Birol uykuyu, bireyin duyuşsal ya da başka uyaranlarla uyandırılabilceği bir bilinçsizlik durumu olarak ele almaktadır [2]. Dolayısıyla uyku kalitesi bireyin iyilik halini, işlevsel durumunu ve yaşam kalitesini doğrudan etkileyen bir etmendir [1]. Yeterli uyku vücudun yenilenmesi, beyin işlevlerinin iyi çalışması, enerji depolanması, iyi görünüm ve hastalıklardan korunmak için önemlidir. Uyku kalitesi bireyin uyandıktan sonra kendini zinde, formda ve yeni bir güne hazır hissetmesidir.

Hastalıkların fizyolojik ve psikolojik etkileri uyku ritminin kalitesini ve miktarını bozabilmektedir. Hasta olan kişiler normal kişilere göre daha çok uyumaya gereksinim duyarlar. Ancak ağrısı olan hastanın uyumakta güçlük çektiği ya da hiç uyuyamadığı bilinmektedir [3]. Sadece fizyolojik kaynaklı hastalıklar değil ruhsal hastalıklar da etkileri ile uykuyu bozmaktadır. Pektik ülser, hipertansiyon, diabetes mellitus, hipotroidizm, hipertoidizm, kronik kalp hastalığı, hormon düzeyi değişiklikleri gibi hastalıklar ve uykuya dalma, uykuyu sürdürmede güçlük, sık sık uyanma ile sabah erken uyanmaya yol açarak uyku kalitesinde bozulmaya neden olmaktadır [4].

Hastanede yatmak da bireylerin uyku düzeni ve uyku kalitesi etkilemektedir. Hastane ortamının yabancı ve yeni bir ortam olması, hastalık nedeni ile duyulan ağrı, korku, kaygı, günlük yaşam alışkanlıklarını değiştirme, tedavi ve bakım için uykunun sık sık bölünmesi ve kullanılan bazı ilaçların yan etkileri nedeni ile uyku düzeni ve kalitesinde ciddi bozukluklar olabilmektedir [5],[6]. Dolayısıyla, hastanın uykuya ilgili yakınmalarının ciddiyetle ele alınması, derinlemesine soruşturulması; gerektiğinde çeşitli inceleme yöntemleri kullanılarak doğru tanının konulması ve uyku sorununun tedavi edilmesi büyük önem kazanmaktadır. Eğer hastanın uyku-uyanıklık siklusu bozulmuşsa, etkinlikler hastanın uyanık kalmasını sağlayacak biçimde gün boyunca planlanmalı ve gece uykuyu arttıracak rahatlatıcı işlemlere öncelik verilmelidir [7]. Hastanın mevcut uyku sorunları; hastanın günlük yaşamında yaşadığı uykuya dalma, uykuyu sürdürme, uyanma sıklığı, uyanma zamanına ilişkin yaşadığı sorunlar ve bunlara yönelik geliştirdiği çözüm yolları hasta ile birlikte tartışılmalıdır. Bunun yanı sıra hastanın genel görüntüsü, sık esneme, göz çevresinde siyah halkalar, yorgun görünüm, gün boyu uyuklama, algıda azalma gibi uyku bozukluğu belirtileri açısından dikkatle gözlenmelidir [8].

Yapılan bu çalışmada hastanede yatan hastalarda uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaç edinilmiştir. İnsanoğlu uykunun yaşam için ne kadar gerekli olduğunu, uykunun fonksiyonu ve nedenini anlamak için birçok teori ortaya atmıştır. Uyku esnasında enerjinin saklandığı düşünöldüğünden enerji tasarrufu ana tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Uyku süresinin yeterli olmadığı durumda enerji tüketimi artar. Uyku boyunca bazal metabolizma %5-25 yavaşlar [9]. Mitoz hücre bölünmesi ve protein sentezi artar. Büyüme sırasında veya ağır bir günden sonra NREM (derin uyku) uykusunun miktarı artar. Uykunun ilk saatlerinde büyüme hormonu salgılanır [10]. Fareler üzerinde yapılan deneyler, uzun dönem uykusuz bırakılan farelerin ısısının 10 derece yükseldiğini göstermiştir [9]. Sonuç olarak uyku büyük ihtimalle ısıyı düşürmektedir. İnsanlarda, uykusuzluk duyuşsal davranışlarda (konsantrasyon, açık hedeflere olan ilgi) bozukluklarına neden olur. Uyku fonksiyonları hakkındaki teorilerin bir bölümü REM uykusu ile ilgilenebilmektedir. REM uykusunun toplam uyku süresine yüzdelik oranı yaş ilerledikçe azalır [9]. NREM ve REM uykunun çeşitleri öğrenme ve hafıza birleştirmede önemli rol oynar. Uyku boyunca beyin zarı ve hipokampus arasında bilgi transferi mevcuttur. Bu transfer sayesinde hafıza bağlantıları onarılır veya REM uykusu sırasında önemsiz bağlantılar silinir. Bu işlemler öğrenme süreçleri ile de ilgilidir [11]. Uyku kalitesini etkileyen faktörler: yaş, hastalıklar, alkol ve uyarıcılar, ilaç kullanımı, yaşam biçimi, egzersiz ve yorgunluk, anksiyete ve stres, diyet, çevre, cinsiyettir.

Hemşirelerden, bakım verdikleri hastalarına bütöncöl bir yaklaşımla yardım edebilmeleri için hastanın diğer sorunlarının yanı sıra uykuya ilişkin temel bilgileri, uyku ile ilgili olarak yaşadıkları sorunları, uykularını etkileyen hastalıkları bilmeleri ve gerektiğinde uyku sorununa müdahale etmeleri istenmektedir. Hastaların uyku kalitesinin bilinmesi ve değerlendirilmesi, uyku problemine müdahale etme sorumluluğu taşıyan hemşirelerin konuya dikkatlerini çekme yönünden önemlidir [12]. Eğer hastanın uyku-uyanıklık siklusu bozulmuşsa, etkinlikler hastanın uyanık kalmasını sağlayacak biçimde gün boyunca planlanmalı ve gece uykuyu arttıracak rahatlatıcı işlemlere öncelik verilmelidir (7). Çevredeki uyaranların kontrolü ve temel uyku hijyeni ilkelerini uygulamak, uykuyu kolaylaştırmada ilk yapılması gereken hemşirelik girişimleridir. Hemşireler, sağlıklı uyku ve yaşam tarzı davranışlarını geliştirmeyi hedefleyen kendi bakım stratejilerini yapılandırma konusunda hastaya yol gösterici olmalıdır. Uyku bozuklukları sorun haline geldiğinde ve hemşirelik işlemleri yetersiz kaldığında hemşire bu konuda yardımcı olabilecek psikolog veya psikiyatrist gibi diğer sağlık birimlerini önermelidir. Hastaya aynı zamanda hastalık durumlarının uykuyu nasıl bozduğu da açıklanmalıdır. Bunun yanı sıra, hastaya yapılacak en önemli eğitim, uyku ilaçlarının zararları ve bağımlılık gibi yan etkilerinden söz

edilerek bunların yerine uykuyu sağlayacak besinler, egzersiz ve gevşeme teknikleri gibi alternatif işlemler hakkında bilgi verilmelidir [13]. Kişi yalnızca rahat olduğunda ve gevşeyebildiğinde uykuya dalabilir [12]. Korku, şüphe, üzüntü ya da sevinç hastanın gevşemesini ve uyumasını engellemektedir. Hastalarla iyi bir iletişim kurularak korku ve endişeleri hafifletilebilir. Ayrıca hastanın uykusunu bozan ve uyumasını sağlayan unsurları denetleme ve bakımına katılma isteği de yeterli ve etkili uyku için gereklidir [14]. Fiziksel iyileşme ve psikolojik bütünlüğün sürdürülmesinde uyku ve dinlenme periyodlarının bölünmemesi, temel hemşirelik girişimlerinden biridir. Uygulanan girişimler, hastaların normal uyku düzeninin korunmasını hedeflemelidir [15].

2. Gereç ve yöntem

Bu araştırma, hastanede yatan hastaların uyku kalitesi ve uyku durumlarını etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi amacıyla planlanmış tanımlayıcı-kesitsel tipte bir araştırmadır. Araştırma, İstanbul ili sınırları içerisinde yer alan iki vakıf üniversitesi hastanesinde yatan hasta servislerinde yapılmıştır. Araştırmanın evrenini, İstanbul ili sınırları içerisinde yer alan iki vakıf üniversite hastanesinde, serviste yatan hastalar oluşturmuştur. Araştırmanın örnekleme dahil edilme kriterleri; 1) Hastanede yedi gün ve üzeri süre yatan, 2) Araştırmaya katılmayı kabul eden, 3) 18 yaş üzeri ve görüşme için zamanı olan, 4) İletişim engeli olmayan erkek ve kadın hastalar olarak belirlenmiştir. Örnekleme dahil edilme kriterlerine uygun tüm hastalara ulaşılmaya çalışılmış olup, örneklem gelişigüzel örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Araştırmanın yürütüldüğü üç aylık sürede kriterlere uygun toplam 110 hastaya ulaşılmış, 10 hasta çalışmaya katılmaya gönüllü olmadığı için toplam çalışma 100 hasta ile tamamlanmıştır.

Çalışmanın yapılabilmesi için İstanbul Bilim Üniversitesi Klinik Araştırmaları Etik Kurulu onayı, araştırma yapılan iki hastane yönetiminden gerekli yazılı izin alınmıştır. Hastalara çalışma öncesi, elde edilen verilerin gizli kalacağı ve kimse ile paylaşılmayacağı açıklanarak, bilgilendirilmiş sözel onam alınıp, veriler yattıkları odalarında yüz yüze görüşme tekniği ile 20-25 dakikada elde edilmiştir. Hastalara ilişkin özellikler araştırmacılar tarafından hazırlanan “Tanımlayıcı Özellikler Soru Formu” ve “Uyumayı Etkileyen Faktörler Formu”, uyku kalitesi 1989 yılında Buysse ve arkadaşları tarafından geliştirilen [16], 1996 yılında ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirliği Ağargün ve ark. tarafından yapılmış olan “Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi (PUKİ)” kullanılarak değerlendirilmiştir [17].

Bu formda yer alan sorular literatür doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Tanımlayıcı Özellikler Soru Formu üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde hastanın sosyo-demografik özelliklerine (yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim düzeyi, yaşadığı yer, çalışma durumu, gelir düzeyi, sağlık güvencesi, birlikte yaşadığı bireyler, evdeki yatak oda sayısı) ilişkin sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde hastanın genel sağlık durumu (mevcut kronik hastalıkları, kullandığı ilaçlar, hastalığı ile ilgili bilgiye sahip olma, ameliyat olup olmadığı) sorgulanmıştır. Üçüncü bölümde hastaların uyku düzenine (günlük uyku alışkanlığı, uyku süresi, gündüz uykusunun olup olmadığı, uyku düzeninde değişiklik durumu, uyku sorunu olduğunda kime ilettiği) ilişkin sorular yer almıştır. Bu formda yer alan sorular literatür doğrultusunda araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır, 34 maddeden oluşan bu formda hastanın uyumasını etkileyen faktörler; gürültü, diğer hasta refakatçileri ve ziyaretçileri, odanın yatak, ısı, ışık, havalandırma gibi fiziksel koşulları, hastanın ağrı durumu gibi bireysel, yapılan tedavi ve girişimlerin uygulama saatleri, serviste çalışan personelin sesi, kahvaltı ve yemek saatleri vb. çevresel maddeler yer almaktadır. Uyumayı Etkileyen Faktörler Formunun Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı 0,798 bulunmuştur. PUKİ 1989 yılında Buysse ve arkadaşları tarafından geliştirilmiş ve ölçeğin Türkiye’deki geçerlik ve güvenilirlik çalışması Ağargün ve arkadaşları tarafından yapılmıştır [18]. Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .80 olarak saptanmıştır. Uyku kalitesini saptayan ölçek öz bildirim sorusundan oluşmaktadır ve son 4 haftadaki uyku kalitesini değerlendirmektedir. PUKİ’nin 7 bileşeni vardır ve her bir bileşen 0-3 puan arasında değerlendirilmektedir. Toplam puan 0-21 arasında değişmektedir. Toplam puanın 5’ten yüksek olması uyku kalitesinin kötü olduğunu göstermektedir [18]. PUKİ’nin bileşenleri; öznel uyku kalitesi, uyku latensi, uyku süresi, ulaşılmış uyku etkinliği, uyku bozukluğu, uyku ilacı kullanımı, gündüz işlev bozukluğu olarak sıralanmaktadır. Bu çalışmada Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,798 olarak saptanmıştır.

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 17.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde frekans, aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde gibi betimsel istatistiklerden faydalanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu Tek Örneklem Kolmogorov Smirnov testi ile test edilmiş ve anlamlılık değerleri 0,05’ten küçük olduğu için ileri düzey çözümlenelerde non-parametrik testler kullanılmıştır. Non-parametrik testlerden iki bağımsız değişken için Mann-Whitney-U testi, ikiden fazla bağımsız değişken için Kruskal Wallis, ilişki analizleri için ise Spearman’s korelasyon katsayıları kullanılmıştır.

3. Bulgular ve tartışma

Araştırmaya katılan hastaların yaş gruplarına göre dağılımı 18- 30 yıl aralığı için %8 oranında, 31-50 yıl aralığı için %25 oranında, 51-70 yaş aralığı için %56 oranında ve 71 yaş ve üzeri için %11 oranında bulunmuştur. Araştırmaya katılan hastaların cinsiyetlerine göre dağılımı kadın için %50 oranında ve erkek için %50 oranında, medeni durumlarına göre dağılımı evli hastalar için %77 oranında, bekar hastalar için %14 oranında, dul (ayrı yaşıyor) hastalar için %4 ve dul (boşanmış) için %5 oranı bulunmuştur. Hastaların eğitim durumuna göre dağılımı okur-yazar olmayanlar için %5 oranında, okur- yazar için %4 oranında, ilkökul için %28 oranında, ortaokul için %11 oranında, lise için %20 oranında

ve üniversite için %32 oranında saptanmıştır. Araştırmaya katılan hastaların oturdukları yerlere göre dağılımı incelendiğinde köy için %1 oranında, ilçe için %19 oranında ve il için %80 oranında, yaşadıkları kişilere göre dağılımı eş ile için %59 oranında, tek başına için %6 oranında, anne, baba, eş ve çocuklar için %31 oranında ve diğer için %4 oranında bulunmuştur. Hastaların; %17'sinin çalıştığı, %82'sinin çalışmadığı, SSK için %67 oranında, emekli sandığı için %10 oranında, bağ-kur için %10 oranında ve özel sağlık sigortası için %11 oranında güvencesi olduğu saptanmıştır, hastaların %32'sinin geliri giderden az, %66'sının geliri gidere eşit/geliri giderden fazla olduğu bulunmuştur. Hastalar evdeki yatak odası sayına göre incelendiğinde iki ve daha az odası olan %52 oranında ve ikinin üzeri odası olan %48 oranında, hastanede ise %64'ü özel odada, %31'i 2-3 kişilik odada ve %5'i ise dört ve üzeri hasta olan odalarda olduğu saptanmıştır.

Araştırmaya katılan hastaların %88'i daha önce hastaneye yattığı, %88'nin kronik bir hastalığının olduğu, hastalık dağılımı ise kalp için %5, hipertansiyon için %28 diyabet için %30, KOAH için %6, astım için %3 oranında, böbrek yetmezliği için %2, romatizma için %2 oranında, anemi için %4 ve diğer hastalıklar için %8 oranında olduğu bulunmuştur. Karagözoğlu ve ark. da yaptıkları çalışmada (2007) daha önce hastaların hastanede yattıklarını (%69,9) ve kronik bir hastalıklarının olduğunu bulmuşlardır (%66,0) [6]. Araştırmaya katılan hastaların %83'ü sürekli ilaç kullandığı saptanmıştır. Yaş ortalamalarının 50 ve üzerinde olması (%56) kronik hastalığı olup ilaç kullanma olasılığını arttırmaktadır. Hastaların %97'sinin hastalığıyla ilgili bilgiye sahip bulunduğu saptanmıştır.

“Sizi hastaneye getiren şikayetleriniz nelerdir?” sorusuna göre yanıtların dağılımı incelendiğinde kilo kaybı-iştahsızlık %7, organ nakli- operasyon %25, ateş- bulantı-kusma %8, vücut ağrısı-kaşıntı %24, idrar yanması- halsizlik %5 oranında, nefes darlığı-kalp yetmezliği %14 oranında ve diğerleri için %17 oranında bulunmuştur, “şikayetlerinizi ilk ne zaman fark ettiniz?” sorusuna göre dağılıma bakıldığında bir aydan az %37, 1-6 ay %32, 7-12 ay i %2 ve 12 aydan fazla diyen %29 oranında bulunmuştur, Hastaların %75'i ameliyat olmuştur, yatılan klinikler cerrahi %24, ortopedi %16, dahiliye %32 ve kardiyoloji %28 oranında bulunmuştur. Hastaların %31'i sigara ve %1 alkol kullanmıştır, %45' inin günde üç defa ve daha az oranında çay, kahve vb. kafeinli içecek tükettiği saptanmıştır.

Araştırmaya katılan hastalar “günlük yaşantınızda uyku alışkanlığınız nedir?” sorusuna, %46'sı düzenli ve %16'sı düzensiz uyuduğu, gerisi ise değişken uyuduğu şeklinde yanıt vermişlerdir. Hastaneye yatmadan önce günde 4-5 saat uyuyanlar %68 oranında ve 6-8 saat uyuyanlar %32 oranında, hastaneye yatmadan önce uyku problem olanlar %11 oranında bulunmuştur. “Hastaneye yatmadan önce gündüz uykusu uyur muydunuz?” sorusuna hastaların %30'u evet yanıtını vermiştir. Yılmaz ve ark.nın yaptığı çalışmaya göre (2008) hastaneye yatmadan önce hastaların gündüz uyuduğu (%39,1) ve hastaneye yattıktan sonra uyku alışkanlığında değişiklik (%77,6) ve hastaların hastaneye yattıktan sonra sık uyandıkları (%61,5) saptanmış , bu çalışma ile benzer sonuçlar elde edilmiştir [19]. Duru ve Çetinkaya'nın yaptığı hastanede yatan yaşlı hastalarla ilgili çalışmasında çalışmada yaşlı bireylerin %84.4'ünün hastanede yattığı süre içerisinde uyku sorunu yaşadığı belirlenmiştir. Bireylerin %60.2'si akşam 22-23.00 saatleri arasında uyuduğu ve %68.8' isabah 6-7.00 saatleri arasında uyandığı ve toplam yatakta geçirdikleri süre ortalamasının 8.23±1.89 ve gece uykudan uyanma sıklığı ortalamasının 3.94±2.17 olduğu saptanmıştır. Bireylerin uyuyama nedenleri arasında ağrı(n=39) ve nefes darlığı yer almaktadır [20]. Görüldüğü üzere hastalık varlığı uyku düzenini ve kalitesini etkilemektedir.

Bu çalışmada, hastaların %91'inin hastaneye yattıktan sonra uyku düzeninizde değişiklik olduğu ve %7'sinde ise uyku düzeninde değişiklik olmadığı belirlenmiştir. Hastalarda uyku sorunları incelendiğinde; uykuya dalmada güçlük çekenler %4, sık sık uyanma yaşayanlar %22, sabah çok erken uyanma durumu olanlar %14, uyku saatinde azalma görülenler %16, uyandıktan dinlenmiş hissetmeyenler %9, hiç uyuyamayanlar %3, uyku saatinde değişiklik olanlar %16 ve daha rahat uyuyanlar %10 oranında bulunmuştur. Ceyhan, Görüş ve Zincir yaptıkları çalışmada %60.9'unun uyku sonrası kendisini dinlenmiş hissetmediği belirlenmiştir. Bu çalışma da oranın daha düşük olması yapılan çalışmada yaş ortalamasının 50 olmasından diğer çalışmada yaş ortalamasının 70 olmasından kaynaklanabilir.[21]. Hastanedeki hastalar uyku düzenlerini en fazla etkileyen faktörler olarak; gürültü durumunu bildirmişler bunlar; diğer hastaların ve refakatçilerin sesi (%30), hastane dışından gelen sesler (%24) ve kapı, pencere, musluk sesleridir (%17). Yılmaz ve ark. (2008) yaptıkları çalışmaya göre en fazla gürültü nedenleri, diğer hastaların ve refakatçilerin sesi (%55,3), hastane dışından gelen sesler (%17,4) ve kapı, pencere, musluk sesi (%28,6) oranında olup bu bulgulara benzer sonuç elde etmiştir [19].

3.1. Hastaların uyku kalitesi ile ilgili bulgular

Tablo 1'de araştırmaya katılan hastaların uyku kalitesine göre Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları hastalık öncesi ve hastalık sonrasına göre karşılaştırılmaktadır.

Uyku kalitesi iyi olan hastaların Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puan ortalamaları hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (t: -10,130, p<0,001). Buna göre hastalık sonrası puanlarının istatistiksel olarak anlamlı derecede yükseldiği, dolayısıyla uyku kalitesinin ciddi oranda bozulduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puan ortalamalarının hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırılması

Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puan ortalamaları	Hastalık Öncesi	Hastalık Sonrası	t	p
	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$		
Uyku kalitesi iyi olanlar	3,11±1,269	6,52±3,064	-10,13	0,000
Uyku kalitesi kötü olanlar	8,04±2,541	9,12±3,789	-1,623	0,118

t: Paired Sample T-testi

Tablo 2’de Subjektif uyku kalitesi; hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. (t:-7,282,p<0,001). Uykuya dalma süresi; hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında (t:-6,888, p<0,001), Uyku süresi; hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında (t:-5,791,p<0,001), efektif uyku alışkanlığı; hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında (t:-5,542, p<0,001), uyku ilacı kullanımı; hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı olarak fark bulunmuştur (t:-6,908, p<0,001). Günlük işlev bozukluğu; hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı olarak fark saptanmıştır (t:-2,740, p<0,001). Güneş ve diğ. [22] yaptığı çalışma sonuçları ile bu araştırmanın sonuçlarının benzerlik içinde olduğu görülmüştür [22]. Buna göre hastalık sonrası puanlarının istatistiksel olarak anlamlı derecede yükseldiği, dolayısıyla subjektif uyku kalitesi, uykuya dalma süresi, uyku süresi, efektif uyku alışkanlığı, uyku ilacı kullanımı ve günlük işlev bozukluğunun ciddi oranda bozulduğu saptanmıştır. Serkan ve İnal’ın yaptıkları çalışmaya göre, hastalık uyku kalitesini düşürmektedir. Uyku kalitesi azaldıkça bireylerin yorgunluk düzeylerinin arttığı ve yaşam kalitesinin de azaldığı bulunmuştur [23].

Tablo 2. Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi Alt Boyut Puanlarının Hastalık Öncesi ve Sonrasına Göre Karşılaştırılması

Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi Alt Boyutları	Hastalık Öncesi	Hastalık Sonrası	t	p
	$\bar{x} \pm ss$	$\bar{x} \pm ss$		
Subjektif uyku kalitesi	0,34 ± 0,742	1,21 ± 1,175	-7,282	0,000
Uykuya dalma süresi	0,80 ± 0,471	1,16 ± 0,395	-6,888	0,000
Uyku süresi	1,67 ± 0,792	2,20 ± 0,841	-5,791	0,000
Efektif uyku alışkanlığı	0,27 ± 0,510	0,68 ± 0,723	-5-542	0,000
Uyku bozuklukları	0,21 ± 0,671	0,15 ± 0,592	0,948	0,345
Uyku ilacı kullanımı	0,90 ± 0,745	1,45 ± 0,821	-6,908	0,000
Günlük işlev bozukluğu	0,15 ± 0,575	0,32 ± 0,909	-2,740	0,007
Pittsburg Genel Puan	4,34 ± 2,716	7,17 ± 3,432	-8,913	0,000

t: Paired Sample T-Testi

3.2. Uyumayı etkileyen faktörler ile ilgili bulgular

Hastaların daha önce hastaneye yatma durumlarına göre UEFF puanları karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Z:-2,053, p<0,05). Hastaların hastaneye yattıktan sonra; uyku değişikliğine göre UEFF puanları karşılaştırıldığında (Z=-3,363, p<0,05), uyku süresine göre UEFF puanları karşılaştırıldığında (X²=1,312, p<0,05), hastanede gece uyanma sayısına göre UEFF puanları karşılaştırıldığında (X²=11,335, p<0,05), hastanede gündüz uyuyabilme durumuna göre UEFF puanları karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Z=-3,506, p<0,05). Hastanedeki gürültünün uykuyu etkilemesine göre UEFF puanları karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (Z=-3,406, p<0,05) Düğer Ü., Kolutek R. (2020). ‘‘Nöroloji Servisinde Yatan Geriatrik Hastalarda Hastane Ortamının Uyku Kalitesine Etkisi’’ adlı çalışmalarında Hastaların %28.7’si ışıktan, %30’u odanın kalabalık olmasından, %30’u odaya sık girilip çıkılmasından, %24.3’ü uyku saatinde yapılan girişimlerden, %55.1’i ağrıdan, %25.7’si vücuda takılı tıbbi cihazlardan, %31.6’sı çevredeki gürültülerden etkilendiğini belirtmiştir Sonuç olarak, hastanenin fiziki koşulları hastaların uyku düzenini etkilediğini söylemişlerdir. Bu çalışmada hastaların gürültüden etkilenme oranları daha yüksek bulunmuştur [24].

Çalışmada, Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi kişisel özellikler ile karşılaştırılmıştır. Araştırmaya katılan hastaların PUKİ puan ortalamaları; yaş grubu hastalık öncesi ve sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur özellikle 80 yaş ve üzeri yaş grubunda PUKİ puan ortalaması en yüksek düzeyde saptanmıştır (X²=16,171, p<0,05). Björkelund ve ark. yaptığı çalışma sonuçları ile yapılan araştırma sonuçları benzerlik göstermektedir [25]. Buna göre araştırmaya katılan hastalarda genelle bakıldığında da tüm yaş gruplarında uyku kalitesinde düşüş yaşanmıştır. Özellikle ileri yaşlara doğru artış göstermesinin, yaşın ilerlemesine paralel olarak hastalık süresinin arttığı düşünülürse bu oranın daha yüksek olması hastalık ve süresi ile ilişkilendirilebilir. Aynı zamanda ileri yaşın zayıf uyku kalitesi ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Çalışan ve çalışmayan grup arasında hastalık öncesi ve sonrasına göre PUKİ puan ortalaması karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş, çalışan grupta PUKİ puan ortalaması daha yüksek saptanmıştır (Z=- 2,032, p<0,05). Buna göre çalışan grupta uyku kalitesinin düşük olması, iş ve aile sorumlulukları, evden uzak olma, ekonomik faktörler, işi kaybetme kaygısı gibi durumlardan

etkilendiği şeklinde düşünülebilir. Araştırmaya katılan hastaların PUKİ puan ortalamaları; uyku alışkanlığı hastalık öncesine göre karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($Z=-5,077$, $p<0,05$). Uyku alışkanlığı hastalık sonrasına göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak bir fark bulunmamıştır ($Z=-1,899$, $p>0,05$). Hastaların hastaneye yatmadan önceki uyku süresi ile hastanedeki uyku süresi ile karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($X^2=10,680$, $p<0,05$). Hastaların hastane ortamından etkilendiği bu nedenle uyku sürelerinin azaldığı düşünülebilir. Hastaların hastaneye yattıktan sonra uyku değişikliği hastalık öncesine göre karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($Z=-1,719$, $p<0,05$). Hastaneye yattıktan sonra uyku değişikliği hastalık öncesine göre karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($Z=-3,268$, $p<0,05$). Hastane ortamı, hastalık kaygısı, yabancı bir ortam, hastanın uyku düzeninin bozulmasına neden olabileceğini düşündürebilir. Hastaların hastanede gece uyanma sayısı hastalık sonrasına göre karşılaştırıldığında ($X^2=6,542$, $p<0,05$), hastanede gündüz uyuyabilme hastalık sonrasına göre karşılaştırıldığında aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($Z=23,211$, $p<0,05$).

3.3. Uyumayı etkileyen faktörler formu puanları ile hastalık öncesi Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları arasındaki ilişkiye ait bulgular

Çalışmada Uyumayı Etkileyen Faktörler Formu (UEFF) ile hastalık öncesi Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları arasındaki ilişki karşılaştırılmıştır. Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi uyku süresi alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve zayıf düzeyde ($r_s: 0,260$, $p<0,001$) bir ilişki olduğu saptanmıştır. Hastalık öncesi, Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi uyku ilacı kullanımı alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve zayıf düzeyde ($r_s: 0,248$, $p<0,001$) bir ilişki olduğu görülmüştür. Hastalık sonrası ise Tablo 2’de görüldüğü gibi hastanede yatan hastaların uyku durumları çevresel ve bireysel faktörlerden etkilendikçe ve hastanede bu tür uyaranlar arttıkça uyku kalitesinde bozulmaya paralel olarak uyku ilacı kullanımına yönelme görülmüştür.

3.4. Uyumayı etkileyen faktörler formu puanları ile hastalık sonrası Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları arasındaki ilişkiye ait bulgular

Tablo 3’te UEFF puanları ile hastalık sonrası Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları arasındaki ilişki karşılaştırılmaktadır. Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi subjektif uyku kalitesi alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve zayıf düzeyde ($r_s:0,380$, $p<0,001$) bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre hastaların uyku kalitesi, uyumayı etkileyen faktörlerle karşılaştırıldığında, faktörler arttıkça hastalık öncesinde uyku süresi zayıf düzeyde artış göstermektedir. Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi uyku süresi alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve zayıf düzeyde ($r_s:0,354$, $p<0,001$), Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi efektif uyku alışkanlığı alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve zayıf düzeyde ($r_s:0,357$, $p<0,001$), Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi uyku ilacı kullanımı alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve orta düzeyde ($r_s:0,611$, $p<0,001$) bir ilişki olduğu bulunmuştur. Buna göre Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan genel olarak pozitif yönde ve zayıf düzeyde ($r_s:0,469$, $p<0,001$) bir ilişki olduğu görülmüştür. Hastanede yatan hastaların uyku kalitesi, uyumayı etkileyen faktörlerle karşılaştırıldığında, uyumayı etkileyen faktörler arttıkça hastalık sonrasında subjektif uyku kalitesi, uyku süresi, efektif uyku alışkanlığı zayıf düzeyde etkilenecek Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi’nde artış göstermektedir. Hastaların hastalık sonrasında uyku ilacı kullanımı ise uyumayı etkileyen faktörler arttıkça orta düzeyde artış göstermektedir. Dolayısıyla hastanede yatan hastaların uyku durumları çevresel ve bireysel faktörlerden etkilendikçe ve hastanede bu tür uyaranlar arttıkça uyku kalitesindeki bozulmaya paralel olarak uyku ilacı kullanımına yönelme görülmüştür. Özöl D, Özvurmaz S. ‘‘Yaşlı hastalarda uyku ve uyku bozuklukları’’ adlı yazılarında belirttikleri gibi hastaları kullanılan ilaçlar, çevresel faktörler, kurumda kalma, geceleri ışığın sürekli açık bulunması, gürültü olması gibi sorunlar uyku düzenini bozmaktadır [26].

Tablo 3. Uyumayı Etkileyen Faktörler Formu (UEFF) Puanları ile Hastalık Sonrası Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi Alt Boyut Puanları Arasındaki İlişki (N=100)

Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi Alt Boyutları (Hastalık Sonrası)	UEFF	
	r_s	p
Subjektif uyku kalitesi	0,380**	0,000
Uykuya dalma süresi	-0,157*	0,118
Uyku süresi	0,354**	0,000
Efektif uyku alışkanlığı	0,357**	0,000
Uyku bozuklukları	-0,115*	0,254
Uyku ilacı kullanımı	0,611**	0,000
Günlük işlev bozukluğu	0,121*	0,232
Pittsburg genel puan	0,469**	0,000

r_s : Spearman korelasyon testi * $p<0,05$ ** $p<0,01$

4. Sonuç ve öneriler

Hastanede yatan hastaların; yaş ortalaması 54,18±14,181 (dağılım:20-82), %77'sinin evli, %14'ünün bekar olduğu, kronik hastalık olarak en fazla diyabet (%30), hipertansiyon (%28) hastası olduğu saptanmıştır. Yatılan klinikler incelendiğinde %32'si dahiliye, %28'i kardiyovasküler cerrahi ve %24'ü de cerrahi servislerinde yattıkları görülmüştür. Hastaların günlük yaşantısındaki uyku alışkanlığı sorgulandığında, %46'sının düzenli, %16'sının da düzensiz olduğu, hastaneye yatmadan önce uyku süreleri, %68'inin 4-5 saat, %32'sinin 6-8 saat olduğu, %91'inde hastaneye yattıktan sonra uyku düzeninde değişiklik görüldüğü bulunmuştur. Hastaların %82'sinin uykularının hastanedeki gürültüden etkilendiği, uyku düzenlerini en fazla etkileyen gürültü nedenine bakıldığında, %30'unun diğer hastaların refakatçileri, %24'ünün ise hastane dışından gelen sesler ve %17'sinin musluk, kapı, pencere olduğu görülmüştür. Hastaların toplam UEFF puan ortalaması 84,27±16,047 olduğu bulunmuştur. Araştırmaya göre hastalık öncesinde uyku kalitesi iyi olanlar %75, hastalık sonrasında %37 oranında, uyku kalitesi kötü olanlar hastalık öncesinde %25, hastalık sonrasında %63 oranında saptanmıştır. Uyku kalitesi iyi olan hastaların Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi puanları hastalık öncesi ve sonrasında göre karşılaştırıldığında aralarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur (p<0,001). Buna göre hastalık sonrası puanlarının istatistiksel olarak anlamlı derecede yükseldiği, dolayısıyla uyku kalitesinin ciddi oranda bozulduğu görülmektedir. Araştırmaya katılan hastaların UEFF sağlıkla ilgili özelliklerine bakıldığında, daha önce hastaneye yatma, yattıktan sonra uyku değişikliği, yattıktan sonra uyku süresi, hastanede gece uyanma sayısı, gündüz uyuyabilme durumu, gürültünün uykuyu etkilemesi durumlarına göre UEFF puanları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (p<0,05). Hastaların Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksinin hastalık sonrasında subjektif uyku kalitesi, uyku süresi, efektif uyku alışkanlığı alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve zayıf düzeyde (p<0,001) bir ilişki olduğu, PUKİ uyku ilacı kullanımı alt boyutu ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan pozitif yönde ve orta düzeyde (p<0,001) bir ilişki olduğu bulunmuştur. Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi ile UEFF puanları arasında istatistiksel açıdan genel olarak pozitif yönde ve zayıf düzeyde (rs:0,469, p<0,001) bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır.

4.1. Öneriler

Çalışma bulguları değerlendirildiğinde; hastanede yatan hastaların periyodik olarak uyku kalitelerinin değerlendirilmesi ve bu doğrultuda kurumsal düzenlemelerin yapılması önerilmektedir. Hastanede kullanılan araç gereç nedeniyle oluşacak gürültüleri azaltmak amacıyla aletlerin rutin kontrol ve bakımlarının düzenli olarak ve gündüz yapılması planlanabilir. Hemşirelik hasta bakım uygulamalarının mümkün olduğu kadar hastanın uykusunu bölmeyecek şekilde planlanması önerilmektedir. Hasta refakatçileri ve ziyaretçilerinin yüksek sesle konuşmalarının önlenmesi ve bu kişileri uyarmak amacı ile görülebilecek yerlere uyarıcı levhalar asılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Hasta ziyaret saatleri kurallarına uyulması için sağlık personelinin ziyaretçilere uyarı konusunda gereken özeni göstermesi uygun olacaktır. Hasta odalarının fiziksel koşullarının iyileştirilmesi, hastaların gece uykusunu ve niteliğini arttırmaya yönelik olarak hastalarla birlikte gündüz boş vakit aktivitelerinin planlanması ve uygulanması önerilmektedir. Hastaların uyku öncesi alışkanlıklarını yerine getirebilmeleri için uygun ortam sağlanması, hemşirelerin ve diğer sağlık profesyonellerinin klinikte hastaların uyku kaliteleri ve uyku ile ilgili problemlerine yönelik duyarlılıklarını arttırmak amacı ile hizmet içi eğitim programlarının düzenlenmesi planlanabilir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın ileride hastane ortamındaki hastaların uyku düzeni ve uyku kalitesinin iyileştirilmesine yönelik daha ayrıntılı çalışmalar planlanması için bir yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

5. Kaynaklar

- [1] Lafçı D. Müziğin Kanser Hastalarının Uyku Kalitesi Üzerine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Türkiye, Adana, 2009
- [2] Akdemir N, Birol L. İç Hastalıkları ve Hemşirelik Bakımı. Sistem Ofset, Ankara, 2004.
- [3] Özcan NK. *Uyku ve Uyku Sorunu Olan Hastanın Bakımı*. Editör Ay F., Temel Hemşirelik Kavram İlkeler Uygulamalar, Türkiye, Medikal Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- [4] Bingöl N. Hemşirelerin Uyku Kalitesi, İş Doyumu Düzeyleri ve Aralarındaki İlişkinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Türkiye Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas, 2006.
- [5] Acaroğlu R, Savcı C, Bilir A, Kaya H, Şendir M, Örenli E, Temel Z. "Bir Nöroşirürji Kliniğinde Gece Verilen Hemşirelik Bakımının Değerlendirilmesi". *Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanatı Dergisi*, 2(1), 34-40, 2009.
- [6] Karagözoğlu Ş, Çabuk S, Tahta Y ve Temel F. "Hastanede Yatan Yetişkin Hastaların Uykusunu Etkileyen Bazı Faktörler". *Türk Toraks Dergisi*, 8(4), 234-240, 2007.
- [7] Uzun Ş, Kara B, İşçan B. "Hemodiyalize Giren Kronik Böbrek Yetmezliği Olan Hastalarda Uyku Sorunları". *Türk Nefroloji Diyaliz ve Transplantasyon Dergisi*, 12(1), 61-11, 2009.
- [8] Yıldırım, İ. *Hastalıklar Bilgisi*. Türkiye, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1990.
- [9] Susmakova K. "Human Sleep and Sleep EEG Measurement". *Science Review*, 4(2), 59-74, 2004.
- [10] Horne J. "Sleep". *Karger Gazette* <http://misc.karger.com/gazette/gazett61.pdf> (23.04.2014).
- [11] Huber R, Ghilardi MF, Massimini M, Tonon G. "Local Sleep and Learning". *Nature*, 430, 78-81, 2004.
- [12] Çakırcalı E. *Hasta Bakımı ve Tedavisinde Temel İlke ve Uygulamalar*. Türkiye, Nobel Tıp Kitabevleri, İzmir, 2000.
- [13] Uluşahin A, Öztürk MO. *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. Türkiye, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul, 87, 2000.

- [14] Yetkin S, Aydın H. *Uyku ve Uykuda Psikofizyoloji, Psikiyatri Temel Kitabı*. Türkiye, HYT Basım Yayın, 2007.
- [15] Dirican R. ve Bilgel N. *Halk Sağlığı*. Uludağ Üniversitesi Basımevi, İstanbul, Bursa, 1993.,
- [16] Buysse DJ, Reynolds CF, MonkTH. “The Pittsburgh Sleep Quality Index: A New Instrument for Psychiatric Practice and Research”. *Psychiatry Res.*, 2, 193-21,1989.
- [17] Ağargün MY, Kara H, Anlar O. “Gece Vardiyasında Çalışan Hemşirelerde Öznel Uyku Kalitesi”. *Van Tıp Dergisi*, 3(1), 16-18,1996.
- [18] Fiorentino L, Ancoli-Israel S. “Insomnia and Its Treatment in Women with Breast Cancer. Sleep”. *Medicine Reviews*, 10, 419-429, 2006.
- [19] Yılmaz E, Kutlu AK, Çeçen D. “Cerrahi Kliniklerinde Yatan Hastaların Uyku Durumlarını Etkileyen Faktörler”. *Yeni Tıp Dergisi*, 25, 149-156, 2008.
- [20] Duru G, Çetinkaya F. “Hastanede Yatan Hastalarda Kırılganlık ve Uyku Kalitesi Arasındaki İlişki”. *Fırat Tıp Dergisi*, 23(4),184-188, 2018.
- [21] Ceyhan Ö, Görüş G, Zincir H. “Yaşlı Bireylerde Uykuyu Etkileyen Önemli Bir Problem: İnkontinans”. *Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 27, 29-35, 2019.
- [22] Güneş Z, Körükcü Ö, Özdemir G. “Diyabetli Hastalarda Uyku Kalitesinin Belirlenmesi”. *A.Ü.H.Y. Dergisi*, 12(2), 2009.
- [23] Serkan Pekçetin S, İnal Ö. “Yaşlı Bireylerde Uyku Kalitesinin Yorgunluk ve Yaşam Kalitesi ile İlişkisi”.*ACU Sağlık Bil Derg*, 10(4), 604-608, 2019.
- [24] Düğer Ü, Kolutek R. “Nöroloji Servisinde Yatan Geriatrik Hastalarda Hastane Ortamının Uyku Kalitesine Etkisi”. <http://hdl.handle.net/20.500.11787/697.2020-02-01.2020>. (25.04.2021).
- [25] Björkelund C, Carlson DB, Lapidus L et al. “Sleep Disturbances in Midlife Unrelated to 32 year Diabetes Incidence”. *Diabetes Care.*, 28(11), 2739-2744, 2005.
- [26] Özol D, Özvurmaz S. “Yaşlı Hastalarda Uyku ve Uyku Bozuklukları”. <https://www.solunum.org.tr/tusadata/book/677/17102018114822-031.pdf>. Bölüm 31 s. 345-354, 2018 (25.04.2021).

Kadın Milletvekillerinin Yasama Performansına Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Bakış

A Gender Equality Perspective on the Legislative Performance of Women MPs

Ayşe KAŞIKIRIK¹*, Nuray KARAOĞLU²

¹ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

aysekasikirik@yahoo.com

² Genel Başkan, KA.DER Kadın Adayları Destekleme Derneği, İstanbul, Türkiye.

nuray.karaoglu@ka-der.org.tr

Geliş Tarihi/Received: 31.05.2021

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Siyaset Bilimi

Kabul Tarihi/Accepted: 07.07.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği temel bir insan hakları ihlalidir. Her türlü ayrımcılığın sona erdirilmesi, önyargıların değişmesi ve hayatın her alanına kadınların eşit katılım sağlamaları öncelikli alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar yüzyıllardır var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden dolayı başta siyaset olmak üzere tüm karar alma mekanizmalarında eksik temsil edilmektedir. Bu nedenle, hayatlarını ilgilendiren temel konularda eşit fırsatlara sahip olamamaktadır. Bu çalışmada, meclise giren kadın milletvekillerinin kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasına, kadınların güçlendirilmesine ve toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar geliştirmesine katkı sunup sunmadığı araştırılmaktadır. Çalışma kapsamında, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'nin 26. Yasama Dönemi'nde kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önermeleri toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Milletvekilleri, Soru Önergeleri, Toplumsal Cinsiyet, Siyaset ve Yasama.

Abstract

Gender inequality is a fundamental human rights violation. Ending all kinds of discrimination, changing prejudices and ensuring equal participation of women in all areas of life appear as priority areas. Due to the gender inequalities that have existed for centuries, women are under-represented in all decision-making mechanisms, especially in politics. For this reason, women do not have equal opportunities in fundamental issues that concern their lives. In this study, it is investigated whether the women parliamentarians who enter the parliament contribute to ensuring gender equality, empowering women and developing gender-sensitive policies. Within the scope of the study, the written and oral questions submitted by women parliamentarians in the 26th Legislative Term of the Turkish Grand National Assembly are examined from the perspective of gender equality.

Keywords: Women MPs, Parliamentary Questions, Gender Equality, Politics and Legislation.

1. Giriş

Birleşmiş Milletler'in Ocak 2016'da yürürlüğe koyduğu ve 2030'a kadar sürecek olan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları", diğer bir deyişle "Küresel Amaçlar", yoksulluğu ortadan kaldırmayı, dünyamızı korumayı ve tüm insanların barış ve refah içinde yaşamasını sağlamayı amaçlamaktadır. 17 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından beşincisi "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" ile ilgilidir. Bu amaç ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınlar ile kız çocuklarının güçlendirilmesi hedeflenmektedir [1]. Dünya Ekonomik Forumu'nun 2006 yılından itibaren her yıl açıkladığı Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre Türkiye, 2021 yılında 156 ülke arasında 133. sırada yer almaktadır. Küresel Cinsiyet Eşitliği Endeksi 4 alanda ölçümlenmektedir: Kadınların sağlık ve eğitime erişimleri, siyasete katılımları ve

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Ayşe KAŞIKIRIK

¹ orcid.org/0000-0003-0624-1107

ekonomik yaşamda aldıkları rol. Türkiye'nin 2021 yılında bu dört alandaki yeri sırasıyla sağlık ve sağ kalımda 105, eğitime katılımda 101, politik güçlenmede 114 ve ekonomik katılım ile fırsatta 140'tır [2].

Toplumsal cinsiyet sosyolojik açıdan kadın ve erkeğe verilen roller, sorumluluklar olarak ifade edilir. Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel olarak meydana gelen cinsiyet kalıplarını ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle, kültürel olarak kadın ve erkeği toplumsal bir kadına ve erkeğe dönüştüren kategoridir. Kadınlar başta siyasi karar organları olmak üzere tüm karar alma mekanizmalarında eksik temsil edilmektedir. Nüfusun yarısını oluşturan kadınların karar alma mekanizmalarında eksik temsil edilmesi sonucunda kadınların ihtiyaçları ve öncelikleri dikkate alınmamakta ve eksik demokrasiye sebep olmaktadır. Bu durumun değişmesi ancak kadınların azimli mücadelesi ve gerçek demokrasinin kadınsız olmayacağını anlayan siyasi irade ile gerçekleşebilir [3].

Kadınlar başta siyaset olmak üzere tüm alma mekanizmalarında eksik temsil edilmektedir. Kadınların karar alma mekanizmalarına katılımının önündeki en önemli engellerden biri toplumsal cinsiyet eşitsizlikleridir. Siyasi partiler üzerinden giden örgütlenme anlayışında, kadınların aday belirleme komitelerinde yer almamaları ve erkek egemen partilerin kadın adayları tercih etmemeleri gibi nedenler yüzünden kadınlar eksik temsil edilmektedir. Erkekler tarafından belirlenen siyaset ile kadınların sorunları, beklentileri ve ihtiyaçları görmezden gelinmektedir. Bu anlayışla oluşturulan cinsiyet körü politikalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinden doğan farklılıkları dikkate almamaktadır. Böylece, kadınların yaşadıkları problemler giderek derinleşmekte ve kronik sorunlara dönüşmektedir [4].

Bu çalışmada, kadınların eksik temsil edildiği mekanizmaların başında yer aldığı siyaset alanında, kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önermeleri toplumsal cinsiyete duyarlılık açısından ele alınacaktır. Bu araştırma, mevcut siyasal yapının bütününe hâkim olan patriarkal yapıya kadın milletvekillerinin nasıl bağdaşır bağdaşmadığının, onların TBMM'ye sundukları yazılı soru önermeleri ve sözlü soru önermelerine nasıl yansıdığını ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Çalışma kapsamında, TBMM'nin 26. Yasama Dönemi'nde kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önermeleri toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir.

2. Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset

Toplumsal cinsiyet eşitliği; fırsatlara erişimde, kaynakların ayrılmasında ve kullanımında, hizmetlere ulaşmada bireyin cinsiyeti nedeni ile hiçbir ayrımcılığa maruz kalmaması olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin, sosyal değerler, fırsatlar, kaynaklar ve kazanımlar anlamında eşit haklara sahip olmaları gerektiğini savunur. Toplumsal cinsiyet eşitliğini gözetilen ortamların geliştirilmesi, öncelikle geleneksel cinsiyet kalıplarını fark etmekle başlar. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının esasen 'ayrımcılık yapmama' olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Bu kavramın hedefi sonuçlarda eşitliği sağlamaktır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başlarında kadınlar dünyanın farklı coğrafyalarında bir araya gelerek, erkeklerle eşit haklara sahip olmayı talep etmişlerdir. Birinci Dalga feminizm olarak adlandırılan bu süreç, 1. Dünya Savaşı sonunda siyasal hakların kazanılmasıyla sonuçlanmıştır. İkinci Dalga Feminizm ile, 1970'lerin sonlarında kadınların erkeklerden "ayrı fakat eşit" olduğu vurgulanarak 1960'lı yıllarda egemen olan "eşitlik" tezine karşı çıkmıştır. Kadınların erkeklerden farkı ve kendilerine özgü, en az onlarınki kadar değerli bir kültür örüntüleri olduğundan bahsedilmektedir. Kadınların eşitlik mücadelesinin sürdüğü üçüncü dalga feminizm, 1990 yıllarda başlamış ve ağırlıklı olarak sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet, etnisite konularına çözüm aramaya odaklanmıştır [5]. Dördüncü dalga feminizmin ortaya çıkmasına internet ve sosyal medya platformları önemli katkı sağlamıştır. Artan internet kullanımı ile "hashtag feminizmi" olarak da adlandırılan yeni dalga ortaya çıkmıştır. Artık, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın konularında sosyal medyada yapılan aktivizm çalışmaları ön plana çıkmaktadır [6].

Kadınların siyasete katılımı dünya genelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden doğan bir mağduriyeti işaret etmektedir. Türkiye'de de aynı durum söz konusudur. Türkiye'de kadınlar seçme ve seçilme hakkını çok sayıda ülkeden önce, 5 Aralık 1934'te kazanmıştır. 1935 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 17 kadın milletvekili girmiştir. Ancak aradan geçen 87 yıla rağmen, Türkiye'de kadınların siyasette temsili eşitlikten uzak bir tabloyu ortaya koymaktadır. 2018 genel seçim sonuçlarına göre 600 milletvekilinin sadece 104'ü (%17,3) kadındı. 2021'de bu oran çeşitli nedenlerden dolayı (milletvekilliğinin düşürülmesi ve belediye başkanlığını tercih etme) %17,32'ye düşmüştür [7].

Türkiye'de kadınların seçme seçilme hakkını kazandığı tarih olan 1934'ten itibaren günümüze kadar yapılan genel seçimlerde milletvekillerinin cinsiyet dağılımını inceleyen Kadın Adayları Destekleme Derneği (KA.DER), kadın milletvekili oranının ortalama %5,25 olduğunu tespit etmiştir. Aynı çalışmada, Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye'nin 20 şehrinin bir tane bile kadın milletvekili çıkarmadığı saptanmıştır. Kadın milletvekili çıkarmayan şehirler alfabetik sıraya göre; Adıyaman, Ardahan, Artvin, Bayburt, Burdur, Erzincan, Giresun, Gümüşhane, Karabük, Karaman, Kilis, Kırıkkale, Kırklareli, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Rize, Sinop ve Yozgat'tır [8].

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi (UN Women) ve Parlamentolar Arası Birlik (IPU) tarafından hazırlanan "Siyasette Kadın 2020" haritası, bölgesel ve ulusal düzeyde siyasette toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda gelişmenin çok az olduğunu göstermiştir. 2020 yılında ilk defa dünya genelinde parlamentolardaki kadın milletvekili oranı, tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşarak %24,9'a yükselmiştir. Türkiye kadın milletvekili oranı sıralamasında, 120'nci sıradan 122'ye düşmüştür. Dünya genelinde kadın bakan oranı %21,3'e ulaşarak tüm zamanların en yüksek seviyesini görmüştür.

Kadınların bulunduğu ilk beş bakanlık “Aile, çocuk, genç, yaşlı, engelli”, “Sosyal hizmetler”, “Çevre, doğal kaynaklar, enerji”, “İstihdam ve mesleki eğitim” ve “Kadın, toplumsal cinsiyet eşitliği”dir [9]. Bu veriler doğrultusunda kadınların dünya genelinde ağırlıklı olarak geleneksel cinsiyet rolleri ile ilişkili bakanlıklarda yer aldığını söylemek doğru bir tespit olacaktır.

Kadın ve siyasal hayat konusu ilk defa Şirin Tekeli tarafından 1982 yılında yapılan bir araştırmanın odak konusu olmuştur. Bu araştırma, kadınların simgesel işlevlerinin öneminden bahsetmekle birlikte, Türkiye’de siyasal hayatta yer alan kadınların siyasal haklarını kullanış yöntemlerini kadının toplumdaki yerini belirleyen maddi unsurlar temelinde incelenmektedir [10]. Yeşim Arat tarafından 1987’de yazılan “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934-1980” makalesinin odak noktası, değişen toplumsal koşullar altında kadın milletvekillerinin Mecliste ortaya attıkları, hakkında soru sordukları ve savundukları konulardır. Bu bakımından çalışma günümüzde alanında yapılan tek çalışma olarak güncelliğini korumaktadır [11]. Simter Coşer tarafından 2011’de yayınlanan “Erişimle Kadınlar Arasında: Türkiye’de 23. Dönem Kadın Milletvekilleri” araştırması, Aralık 2008-Nisan 2009 döneminde, 2007 genel seçimleri sonucunda oluşan parlamento yapılışında yer alan kadın milletvekilleri ve feminist siyaset arasındaki bağıntı(sızlık)ların eskizini çizmek açısından özgün bir çalışmadır [12]. Zehra Tosun tarafından 2015 yılında yapılan “TBMM 24. Dönem Kadın Milletvekilleri ve Cinsiyet Eşitliği ile ilgili Yasama Faaliyetleri” isimli çalışma, 24. Dönem kadın milletvekillerinin 3 yasama yılında cinsiyet eşitliği ve kadınlarla ilgili konulardaki çalışmalarını/söylemlerini betimler niteliktedir [13].

3. 26. Dönem Yazılı ve Sözlü Soru Önergelerinin Toplumsal Cinsiyet Perspektifiyle Analiz Edilmesi

Yasama dönemi, “İki milletvekili genel seçimi arasındaki süredir. Bu süre, Anayasa gereği 4 yıldır. Seçimlerin yenilenmesi veya savaş sebebiyle geriye bırakılması hâllerinde bu süre değişir”. Yasama yılı, “TBMM’nin, 1 Ekim’de başlayıp 30 Eylül’de sona eren çalışma süresidir. Ancak, milletvekili genel seçimleri nedeniyle ilk yasama yılının başlangıcı ile son yasama yılının bitişi farklı tarihlere denk gelebilir”. Bir milletvekili, kişilik ve özel yaşama ilişkin konuları içermeyen bir önerge -kısa, gerekçesiz ve kişisel görüş ileri sürmeksizin- ile hükûmet adına sözlü veya yazılı olarak cevaplandırılmak üzere Başbakan veya bir bakandan açık ve belli konular hakkında bilgi isteyebilir [14], [15].

Bu çalışmada TBMM 26. yasama döneminin 3 yasama yılı [16]- 1.Yasama Yılı (02.11.2015-30.09.2016), 2. Yasama Yılı (01.10.2016-30.09.2017) ve 3. Yasama Yılı (01.10.2017-16.05.2018)- kapsamında, kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önergeleri toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle analiz edilmektedir. Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yazılı ve sözlü soru önergeleri sayıları ve içerikleri, TBMM web sayfasında yasama dönemi ve yasama yılları seçilerek tüm kadın milletvekillerinin profillerine girilerek hesaplanmıştır [17].

26. Yasama döneminde TBMM’de olan tüm kadın milletvekilleri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. 26. yasama döneminde Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)’nin kadın milletvekilleri tarafından tamamı 1. yasama yılına ait olmak üzere toplam 15 tane yazılı veya sözlü soru önergesi verilmiştir. Soru önergeleri ağırlıklı olarak istatistik talebi ile ilgilidir. Bu nedenle, araştırmanın örneklemini 26. Yasama döneminde muhalefet partilerinin üyesi olan veya bağımsız olan kadın milletvekilleri oluşturmaktadır.

Bu araştırma ile “Kadın milletvekilleri verdikleri yazılı ve sözlü soru önergeleri ile toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına katkı sunmakta mıdır?” sorusuna cevap aranmaktadır. Araştırma muhalefet partilerinin üyesi olan veya bağımsız olan kadın milletvekillerinin sunduğu yazılı ve sözlü önergeleri ile sınırlı tutulmuştur. Araştırma kapsamında, kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önergelerinden “toplumsal cinsiyet eşitliği” kavramı geçenler ve “kadın ve/veya kız çocukları” başlığının kullanıldığı yazılı ve sözlü soru önergeleri “toplumsal cinsiyet eşitliği” odağında değerlendirilmeye alınmıştır.

Bu çalışma ile 26. Yasama döneminde kadın milletvekillerinin verdikleri yazılı ve sözlü soru önergelerinde toplumsal cinsiyete, kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesine yer verip vermediklerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bir sonraki yasama dönemindeki çalışmalarda farklı yaklaşımlar benimsenebilir. Aynı zamanda, kadın milletvekillerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik çalışmaları yazılı ve sözlü soru önergeleri ile sınırlı değildir.

3.1. 26. Dönem 1. Yasama Yılı

26. Dönem 1. Yasama Yılı 2 Kasım 2015 ile 30 Eylül 2016 tarihleri arasında içermektedir. Bu dönemde, 82 kadın Milletvekili Meclis’te yer almıştır. En fazla kadın vekil sayısı AK Parti’de, en az kadın vekil sayısı Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’dedir. AK Parti’nin 32, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin 21, Halkların Demokratik Partisi (HDP)’nin 19, MHP’nin 3 kadın milletvekili vardır.

Kadın milletvekillerinden gelen soru önergeleri bu döneme ilişkin konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar aşağıda yer almaktadır:

- Eğitim kurumlarında yaşanan taciz vakaları
- Cinsel ayrımcılığın önlenmesine yönelik çalışmalar
- Sağlık Bakanlığının kadınların süt izni kullanması konusundaki bir genelgesi
- Kadın koruma evleri ve çocuk koruma evlerine başvuranlar ve bu kurumların denetimleri

- Eğitimde Toplumsal Cinsiyetin Geliştirilmesi Projesi
- Şiddete maruz kalan engelli kadınların kadın sığınma evlerine kabul edilmediği iddiası
- Polis alımında kadın adaylara kontenjan ayrılması
- Kız çocuklarının evlendirilmesi
- Kadın sığınma evi verileri
- Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kaynaklı şiddet vakaları
- İzmir Şakran Kadın Kapalı Cezaevi'ndeki mahkûmlara işkence ve kötü muamelede bulunduğu iddiası
- Kadınlara ve çocuklara yönelik cinsel istismar vakalarıyla ilgili bazı sayısal veriler
- Kadına yönelik şiddetle mücadele
- Kadına karşı şiddet uyguladığı gerekçesiyle mahkûm olan kişilerin denetimli serbestlikten yararlandırılması
- Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun uyarınca verilen tedbir kararları

26. Dönem 1. Yasama Yılı'nda kadın milletvekillerinin yazılı ve sözlü soru önergeleri Tablo 1'de sunulmuştur. Tablodan görüleceği üzere, toplumsal cinsiyete ilişkin yazılı ve sözlü soru önergesi sayısı çok azdır. Bu dönemde sunulan 19 sözlü soru önergesinin sadece 2'si (%10,52) ve 1273 yazılı soru önergesinden 45'i (%3,53) toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgilidir.

Tablo 1. 26. Dönem 1. Yasama Yılı Kadın Milletvekillerinin Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri

Kadın Milletvekilleri	Sözlü Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Sözlü Soru Önergeleri	Yazılı Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Yazılı Soru Önergeleri
CHP	11	0	645	17
HDP	1	0	429	23
MHP	7	2	133	2
BAĞIMSIZ	0	0	66	3
TOPLAM	19	2	1273	45

3.2. 26. Dönem 2. Yasama Yılı

26. Dönem 2. Yasama Yılı 01.20.2016 ile 30.09.2017 tarihleri arasında içermektedir. Bu dönemde, HDP'den Figen Yüksekdağ Şenoğlu, Nursel Aydoğan ve Tuğba Hezer Öztürk'ün Anayasa'ya göre milletvekilleri düşürüldüğünden, kadın milletvekili temsili 79'a inmiştir.

Kadın milletvekillerinden gelen soru önergeleri bu döneme ait konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar aşağıda sıralanmaktadır:

- Kadınlara yönelik şiddet, taciz ve ayrımcılık olayları
- Muhtar, belediye başkanı, belediye meclisi üyesi, vali ve kaymakam kadın sayılarına ve yüzdelik oranları
- Şiddet mağduru kadınlara verilen desteklere ve aile içi şiddetin önlenmesi için yapılan çalışmaları
- Adana'da 2002 yılından bu yana işlenen kadın cinayetleriyle ilgili bazı veriler
- 2002-2016 yılları arasında gerçekleşen kadına yönelik şiddet ve cinayet olayları
- Televizyon programcısı bir kadının kaybolması olayına yönelik iddialar
- Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin Bursaray'da bayanlara öncelikli vagon uygulaması
- Denizli'de engelli bir kadının fazla kilolu olduğu gerekçesiyle minibüsten indirilmesi olayına ve engellilere yönelik haksız uygulamalarla ilgili çalışmalar
- Tarsus T Tipi Kadın Kapalı Cezaevi ile ilgili iddialar
- Gebze Kadın Kapalı Cezaevi'nde son altı ayda beş mahkûmun hayatını kaybettiğine ve hak ihlallerine dair iddialar
- Bir ilahiyatçı tarafından kadınların giyim kuşamı ve yaşam şekliyle ilgili olarak yapılan açıklama ve bu kişinin başkanı olduğu merkez
- Kadıköy Metro İstasyonu'nda çello çalan kadın sanatçının polis ve özel güvenlik tarafından darp edilmesi olayının soruşturulması
- Genç nüfus, işsizlik ve kadınların işgücüne katılımı
- Kadınlara ve çocuklara yönelik cinsel istismar vakalarıyla ilgili bazı sayısal veriler
- 18 yaşın altında evlendirilen çocuklarla ilgili bazı sayısal veriler ve erken yaşta evlenen kız çocuklarının maruz kaldığı sorunlar
- Silivri 9 No'lu Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumu'nda hasta bir kadın mahkûmun işkence gördüğü iddiası

26. Dönem 2. Yasama Yılı'nda kadın milletvekillerinin yazılı ve sözlü soru önermeleri Tablo 2'de sunulmuştur. Tablodan görüleceği üzere, toplumsal cinsiyete ilişkin yazılı ve sözlü soru önermesi sayısı bu dönemde çok azdır. Bu dönemde kadın milletvekilleri tarafından sözlü soru önermesi sunulmamıştır. Kadın milletvekillerine ait 1434 yazılı soru önermesinden ise sadece 60'ı (%4,18) toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgilidir.

Tablo 2. 26. Dönem 2. Yasama Yılı Kadın Milletvekillerinin Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri

Kadın Milletvekilleri	Sözlü Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Sözlü Soru Önergeleri	Yazılı Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Yazılı Soru Önergeleri
CHP	0	0	818	23
HDP	0	0	520	35
MHP	0	0	40	1
BAĞIMSIZ	0	0	56	1
TOPLAM	0	0	1434	60

3.3. 26. Dönem 3. Yasama Yılı

26. Dönem 3. Yasama Yılı 1 Eylül 2017 ile 16.05.2018 tarihleri arasında içermektedir. Bu dönemde, HDP'den Besime Konca'nın Anayasa'ya göre milletvekilleri düşürüldüğünden ve CHP'li Şafak Pavay istifa ettiğinden dolayı, kadın milletvekili temsili 76'ya inmiştir.

Kadın milletvekillerinden gelen soru önermeleri bu döneme özgün konu başlıklarına göre sınıflandırılmıştır. Bu başlıklar aşağıda listelenmektedir:

- Şiddet gören ve sığınmakta kalan kadınlarla ilgili bilgilerin kamu görevlilerince kadınların yakınlarıyla paylaşmasının engellenmesi
- ÇAYKUR'a yapılacak mevsimlik işçi alımında kadınların ve engellilerin başvurularının kabul edilmeyecek olması
- Konuk evlerinde kalan kadınların gizlilikleri korunarak oy kullanabilmesi
- LGBTİ bireylerin istihdamına ve iş hayatında karşılaştıkları sorunlara karşı geliştirilecek politikalar
- Kadın cinayetlerine ve kadın sığınma evleriyle ilgili sorunlar
- Kadınların yaşadığı sorunlara ve çözümlerine yönelik çalışmalar
- Kadınların siyasi temsiline yönelik mevzuat çalışmaları
- Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

26. Dönem 3. Yasama Yılı'nda kadın milletvekillerinin yazılı ve sözlü soru önermeleri Tablo 3'te sunulmuştur. Tablodan görüleceği üzere, toplumsal cinsiyete ilişkin yazılı ve sözlü soru önermesi sayısı yok denecek kadar azdır. Bu dönemde sunulan 6 sözlü soru önermesinin hiçbiri toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili değildir. Kadın milletvekillerine ait 313 yazılı soru önermesinden ise sadece 9'u (%2,87) toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgilidir.

Tablo 3. 26. Dönem 3. Yasama Yılı Kadın Milletvekillerinin Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri

Kadın Milletvekilleri	Sözlü Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Sözlü Soru Önergeleri	Yazılı Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Yazılı Soru Önergeleri
CHP	6	0	168	5
HDP	0	0	131	3
MHP	0	0	5	1
BAĞIMSIZ	0	0	9	0
TOPLAM	6	0	313	9

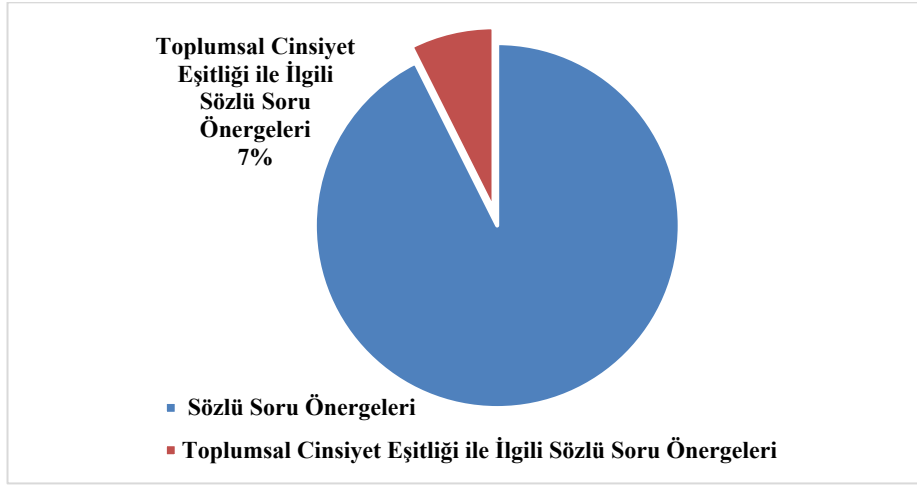
4. Genel Değerlendirme

Yapılan araştırma sonucunda, 26. Dönem kadın milletvekillerinin yazılı ve sözlü önerilerinin özet tablosu Tablo 4'te sunulmuştur. Bu öneriler içerisinde toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olanlarının sayısını azlığı dikkat çekmektedir. 26. Dönemde muhalefet partilerinin üyesi olan veya bağımsız olan kadın milletvekilleri tarafından toplam 3045 tane yazılı ve sözlü soru önergesi verildiği tespit edilmiştir.

Tablo 4. 26. Dönem 3. Yasama Yılı Kadın Milletvekillerinin Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri Özet Tablo

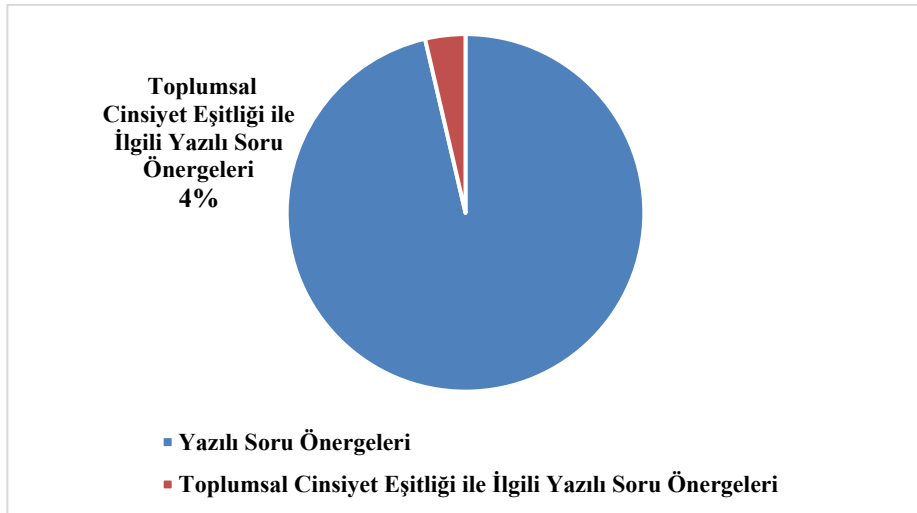
26. Yasama Dönemi	Sözlü Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Sözlü Soru Önergeleri	Yazılı Soru Önergeleri	Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile İlgili Yazılı Soru Önergeleri
1. Yasama Yılı	19	2	1273	45
2. Yasama Yılı	0	0	1434	60
3. Yasama Yılı	6	0	313	9
TOPLAM	25	2	3020	114

Araştırmadan elde edilen bulgular Şekil 1'de gösterilmektedir. Toplam 25 sözlü soru önergesinden sadece 2'sinin toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olduğu saptanmıştır. Bu da oransal olarak yalnızca %7'sini oluşturmaktadır.

Şekil 1. TBMM 26. Dönem Kadın Milletvekillerinin Sözlü Soru Önergelerinin Dağılımı

Şekil 2'de toplam 3020 yazılı soru önergesinin sadece 114'ü toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili olduğu gösterilmektedir. Bu sayısal olarak yazılı soru önergelerinin %4'üdür.

Şekil 2. TBMM 26. Dönem Kadın Milletvekillerinin Yazılı Soru Önergelerinin Dağılımı

Genel bir değerlendirme olarak, 26. Dönem muhalefet partilerinin üyesi olan veya bağımsız olan kadın milletvekillerinin toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik yazılı ve sözlü soru önergesi sunma konusunda başarılı bir performans göstermediği tespit edilmiştir.

5. Sonuç

Mevcut toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri nedeniyle kadınlar seçimle ve atama ile gelinen tüm karar alma mekanizmalarında eksik temsil edilmektedir. Kadınların karar verme ve politika yapma süreçlerine katılımları sınırlı olduğundan, ihtiyaçlarını seslendirip, talep edememekte ve gerçekleşmesini sağlayamamaktadırlar. Kadınların ihtiyaçlarının, yine kadınlar tarafından dile getirilmesinin önemi ve gücü deneyime dayanmaktadır. Kadınların günlük hayatlarında, kadın oldukları için deneyimledikleri ve ihtiyaç duydukları konuları, çözümleri ile seslendirmeleri hem kadınların nesneleşmesini engelleyecek hem de öznenin kendi talepleri, ihtiyaçları ve çözümleri ile karar verme ve politika yapma mekanizmaları içinde var olmasını kolaylaştıracaktır.

Çalışma kapsamında, 26. Dönem 1., 2. ve 3. Yasama döneminde kadın milletvekillerinin yazılı ve sözlü soru önergelerinde kadınların güçlendirilmesi veya toplumsal cinsiyete yönelik olanların sayısının son derece az olduğu tespit edilmiştir. Kadın milletvekillerinin soru önergelerinin ağırlıklı olarak; kadına yönelik şiddet (kadın cinayetleri, cinsel taciz, tecavüz, kadın sığınakları, şiddet uygulayan erkekler ve erken yaşta evlilikler), kadın sağlığı, kız çocuklarının eğitimi, tutuklu kadın siyasetçiler, kadın cezaevlerindeki kötü uygulamalar, istihdam ve çalışma yaşamı ile ilgili olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet kimliği, cinsel yönelim ayrımcılığı, toplumsal cinsiyet, kadınların karar alma mekanizmalarına katılımı ile ilgili soru önergelerinin sayısının azlığı dikkat çekmektedir.

İktidar partisi olan AK Parti'den çok az sayıda kadın milletvekilinin yazılı ve sözlü soru önergesi verdiği tespit edilmiştir. Verilen az sayıdaki soru önergeleri ise hükümetin kadınlara yönelik çalışmalarına ilişkin istatistik talebi ile ilgilidir. Ağırlıklı olarak muhalefet partilerinin kadın milletvekilleri, toplumsal cinsiyet ve cinsiyetçi söylemle ilgili soru önergeleri vermiştir. 26. Dönem'de toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme, TBMM'deki cinsiyetçi söylem ve uygulamaları ile ilgili de soru önergelerinin verildiği gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak, TBMM'de 26. Dönem kadın milletvekillerinin bilhassa kadınları ilgilendirdiği düşünülen şiddet, sağlık, eğitim gibi konulara eğildiği, bununla birlikte çevre, bilişim, ulaşım, savunma, yerel ve ulusal kalkınma gibi genel konularda az sayıda da olsa yazılı ve sözlü soru önergeleri verdiği tespit edilmiştir.

6. Kaynaklar

- [1] Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. “Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları”. <http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals/goal-5-gender-equality.html> (19.02.2021).
- [2] World Economic Forum. “Global Gender Gap Report 2021”. World Economic Forum, 2021.
- [3] KA.DER. “Eşit Temsil İçin: Kadın Siyaset Programı”. KA.DER, İstanbul, 2011.
- [4] ULESAM. “6 Haziran 2021: Kadınlara Daha Çok Muhtarlık KAPİ'si Açmanın Tam Zamanı!”. <https://ulesam.org/6-haziran-2021-kadınlar-daha-cok-muhtarlik-kapisi-acmanin-tam-zamani.html> (20.06.2021).
- [5] Çakır S. *Modern Siyasal İdeolojiler*. Derleyen H. Birsen Örs. 11. Baskı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.
- [6] Alıkcı Ö, Baş Ş. “Dijital Feminizm: Hashtag'in Cinsiyeti”. *Fe Dergi*, 11(1), 89-111, 2019.
- [7] TBMM. “Türkiye Büyük Millet Meclisi Milletvekilleri Dağılımı”. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim (28.06.2021).
- [8] KA.DER. “Cumhuriyet tarihi boyunca bir tane bile kadın milletvekili çıkarmamış 20 şehrimiz var!”. <http://kader.org.tr/cumhuriyet-tarihi-boyunca-bir-tane-bile-kadin-milletvekili-cikarmamis-20-sehrimiz-var/> (20.02.2021)
- [9] IPU. “Women in Politics 2020 Map”. <https://www.ipu.org/resources/publications/infographics/2020-03/women-in-politics-2020> (23.02.2021).
- [10] Tekeli Ş. *Kadınlar ve Siyasal-Toplumsal Hayat*. İstanbul, Birikim Yayınları, 1982.
- [11] Arat Y. “Türkiye’de Kadın Milletvekillerinin Değişen Siyasal Roller, 1934-1980.” *Journal of Economics and Administrative Studies*, Volume 1, Number 1, 45-66, 1987.
- [12] Coşar S. *Eril Siyasetle Kadınlık Halleri Arasında: Türkiye’de 23. Dönem Kadın Milletvekilleri*. KA.DER Yayınları, 2011.
- [13] Tosun Z. *TBMM 24. Dönem Kadın Milletvekilleri ve Cinsiyet Eşitliği ile ilgili Yasama Faaliyetleri*. KA.DER Yayınları, 2015.
- [14] TBMM. “Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü”. Türkiye, 1973.
- [15] T.C. “Türkiye Cumhuriyeti Anayasası”. Türkiye, 1982.
- [16] TBMM. “Türkiye Büyük Millet Meclisi 26. Dönem”. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.yasama_yillari?v_meclis=1&v_donem=26 (20.03.2021).
- [17] TBMM. “Geçmiş Dönem Yazılı ve Sözlü Soru Önergeleri Sorgu Formu”. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/yazili_sozlu_soru_gd.sorgu_baslangic (20.05.2021).

İşverenin Otizm Spektrum Bozukluğu olan İşçilere Karşı Borçlarının Değerlendirilmesi

Evaluation of Employer's Obligations to Workers with Autism Spectrum Disorder

İdil YILDIRIM ARI ^{1*}

¹ Hukuk Bölümü, Adalet Programı, Meslek Yüksekokulu, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

idyildirim@arel.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 26.07.2021

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/İşletme

Kabul Tarihi/Accepted: 10.08.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) olan bireyler, günümüzde artan oranda iş piyasasında yer almaktadırlar. Ancak, işveren OSB'li bireylere işyerinde herhangi bir işçiye gösterdiği özenden daha fazlasını göstermelidir. OSB'li bireylerin işyerinde kendilerini rahat hissetmeleri, çalışma hayatında yer alabilmeleri için çok önemlidir. Bu nedenle hem işveren hem de işçiler, OSB'li bireylere karşı davranışlarını düzeltmek, değiştirmek ve geliştirmekle yükümlüdürler. İşyerinde, OSB'li bireylerin dikkatini dağıtacak hususlar tespit edilmeli, OSB'li bireylerin özellikleri tanınmalı ve OSB'li bireylere doğru desteğin verilmesi için iş koçu ile birlikte çalışılmalıdır. OSB'li bireylerin istihdamı hususunda işverenlere yol gösterici nitelikteki çalışmaların sayısının düşük olması, birçok OSB'li bireyi iş hayatından uzaklaştırmakta ve onların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmalarının önüne geçmektedir. Bu çalışmada, OSB'li bireylerin istihdamında işverenin yükümlülükleri hususunda gerek yerel yönetimlerin ve sendikaların işverenlere yönelik olarak hazırladıkları rehber kitaplardan ve gerekse bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır. Türkiye'de de OSB'li bireylerin istihdamı hususunda gerekli önem verilerek OSB'li bireylerin iş piyasasına kazandırılmasına yönelik önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Otizm Spektrum Bozukluğu, İş Koçu, İstihdam, Otizimli Çalışan

Abstract

The number of individuals with autism spectrum disorder has increased dramatically in recent years. However., employers should treat more sensitive individuals with ASD than others. It is very important for individuals with ASD to feel comfortable in the workplace and to take part in working life. Therefore, both employers and co-workers are responsible to correct, change and improve their behavior towards individuals with ASD. In the workplace, issues that may distract individuals with ASD should be identified, the characteristics of individuals with ASD should be recognized and a job coach should be worked with to provide the right support to individuals with ASD. There are few number of studies that guide to employers about the employment of individuals with ASD. As a result, many individuals with ASD stay away from job market and unfortunately they are prevented from gaining their economic independence. In this study, both guidebooks prepared by local governments and unions and scientific studies regarding the employer's obligations in the employment of individuals with ASD were used. In Turkey too, by attaching the necessary importance to the employment of individuals with ASD, suggestions are made for the inclusion in the labour market of them.

Keywords: Autism Spectrum Disorder, Job Coach, Employment, Austistic Worker

1. Giriş

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), sosyal iletişim ve sosyal etkileşimde zorluklar ve davranışlar, ilgi alanları ve etkinliklerde sınırlı ve tekrarlayan örüntülerle karakterize bir nöro gelişim bozukluğu olarak tanımlanır [1]. Türkçe'de "içe yöneliklik" olarak tanımlanan otizm [2], ilk olarak Leo Kanner tarafından tıp literatürüne kazandırılmış olup, sözlü ve sözel olmayan iletişimde bozukluk gibi çekirdek belirtileri olan süregelen bir bozukluk olarak tanımlanmıştır. Günümüzde, bireye otizm tanısı konulması için iletişim ve toplumsal gelişim alanlarında bozukluk, yineleyici, sınırlayıcı ilgi ve davranışlar ve bu alanlardaki sorunların 30 ay öncesinden görülmesi gerekmektedir [3].

* Yazışılan yazar/Corresponding author: İdil YILDIRIM ARI

¹ orcid.org/0000-0002-5310-4968

Otizm, çalışmaya engel bir durum değildir ancak işyerlerinin otizmlili bireylerin gereksinimlerini görmezden gelmesi istihdama engel bir durum oluşturmaktadır. Tüm OSB’li bireyler bilişsel, sosyal ve davranışsal işlevsellik, çalışma yeteneği ve arzusuna sahiptir. Bireylerin güçlü ve zayıf yönleri, özel ilgi alanları dahil bireysel özellikleri dikkate alınarak uygun bir işe yerleştirilebilirler. Bireylerin yetenek ve bilgilerine uygun bir eşleşme yaratıldığında başarılı ve daimi bir istihdam ilişkisi kurulabilir [4].

OSB’lilerin istihdama katılmasının hem kendileri hem de aileleri için olumlu sonuçları bulunmaktadır. Öncelikle ailelerin otizmlili bir bireyin topluma kazandırılması sürecinde yaşadıkları zorluklar hafifletmekte, aile kendine vakit ayırabilmekte, ailelerinin çocuklarının geleceğine ilişkin kaygılarını azaltmakta, aile çocuklarıyla daha nitelikli iletişim kurmakta, bireylerin çalışmaları karşılığında aile bütçesine ekonomik katkı yapmaları sonucunda devlet yardımlarına bağımlılıkları azalmaktadır. Bireylerde görülen gelişmeler ise ailelerine olan bağımlılıklarında, takıntılı hareketlerinde ve tekrarlayıcı davranışlarında azalma, konuşma yeteneklerinde ise olumlu değişiklikler görülmekte, bireyler sosyalleşme olanaklarına kavuşmakta, bireylerin özgüvenleri ve mutluluk düzeylerinde artış görülmektedir [5]. Ancak, otizmlili bireylerin çalışma yaşamındaki görünürlük oranları oldukça düşüktür. Günümüzde iş piyasasında daha çok otizmlili bireyin yer alması için onların karakterleri ve ihtiyaçları da gözlemlenmesi gerekmektedir [6].

Otizmlililerin istihdamında reel sektör yerine genellikle korumalı işyerlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Korumalı işyerlerinin temel amacı, sosyal ve mesleki entegrasyon ve rehabilitasyondur. Bu işyerlerine ilişkin olarak engelli çalışanları korumak ve çalışma mevzuatının uygulanmasına dair istisnaları belirtmek üzere bazı ülkelerde yasal düzenlemeler yapıldığı görülürken, bazı ülkelerde ise herhangi bir mevzuat bulunmamaktadır [7]. Korumalı işyerinde öne çıkan husus, istihdamın yanı sıra engelli bireylerin tedavi ve sosyalleşme sürecine yardımcı olmaktır. Bu nedenle yalnızca istihdam olgusu ön planda tutulmamaktadır. Türkiye’de korumalı işyerlerinde çalışacak engelli bireylere erişim hususunda zorluklar yaşanmaktadır. Zira bu konuda bir veri tabanı bulunmaması nedeniyle işverenler zihinsel engelli bireylere erişim sağlayamamaktadır. Bu sorunun giderilmesi için T.C. Sağlık Bakanlığı tarafından yürütülen ve 2011-2023 dönemini kapsayan “Ulusal Ruh Sağlığı Eylem Planına” uygun bir veri tabanının oluşturulması önerilmektedir [8].

İşverenin, iş sözleşmesinden doğan başlıca borçları işçiye ücretini ödemek, işçiye eşit davranmak ve işçinin kişiliğini korumaktır. İşverenin otizmlili işçinin taraf olduğu sözleşmeden doğan borçları, diğer işçilere nazaran daha hassas bir çalışma ilişkisi ortaya koymaktadır. İşveren OSB’li bireye verdiği talimatlarda özenli davranmalı, özellikle işyerini OSB’li bireylere uygun hale getirmeli, işveren ve işçilere OSB’li bireylerle çalışmaları için eğitim vermeli ve iş koçundan destek almaları gerekmektedir. OSB’li bireylerin istihdamında iş koçlarının önemli bir rolü bulunmaktadır. İş koçu, otizmlililerin güçlü ve sıradışı yanlarını keşfetmektedir. Bu nedenle işveren, işyerinde organizasyon becerilerini öğretmek ve güçlendirmek için iş koçu çalıştırmalıdır. İş koçu, otizmlili bireyin işyerindeki oryantasyonunu sağlamaya da yardımcı olmaktadır [9], [10], [11]. Amerika Birleşik Devletleri’nde konu ile ilgili olarak verilen kararlarda OSB’li bireylerin iş koçu ile çalışmasının reddedilmesi, işverenin aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. EEOC v. Party City, Corp., kararında, işveren otizmlili başvurusunun istihdamında iş koçuna ihtiyaç duyduğunu fark etmiş ancak iş koçu istihdamını reddederek, OSB’li bireyin iş başvurusunu reddetmiştir. Mahkeme, bu olayda işvereni haksız bulmuş ve OSB’li bireyin çalışması için iş koçu çalıştırılmasının önemine değinerek işvereni tazminata mahkum etmiştir. [12]. EEOC v. Tarsadia Hotels dba Comfort Suites kararında da otizmlili çalışanın iş koçu ile çalışma talebinin reddedilmesi hususu mahkemeye taşınmış ve işveren tazminata mahkum edilmiştir. [13]. İş koçu, otizmlili bireylerin işyerinde çalışmalarını teşvik etmek için ödül sistemi kurabilir. Ancak performans yönetiminin otizmlili bireylere uygun olarak planlanması gerekir. Örneğin OSB’li birey için ödül, kariyer basamaklarını tırmanmak değildir. Otizmlili bireylere ödül olarak ilgi alanları ve yetenekleri ile ilgili yeni beceriler veya görevler isteyebilirler [14], [15].

2. İş Görüşmeleri sırasında işverenin borçları

OSB’li bireylerin işe alınması, istihdam edilmelerinin ilk ve en önemli sürecidir. İşverenin, iş ilanında ve iş görüşmelerinde dikkat etmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Öncelikle, OSB’li bireye yönelik olarak hazırlanan bir iş ilanında kullanılacak ifadeler dikkat edilmelidir. Eğer başvuru iş görüşmesi sırasında yardıma ihtiyaç duyuyorsa, bu hususu da belirtmesi için başvuru formunda yer bırakılmalıdır. İlanda adaylardan istenen temel beceriler listelenmeli, jargon veya gereksiz bilgilerden kaçınılmalıdır [24]. Otizmlili işçiye kendini ifade etme olanağı tanınmalıdır. Bu husus, iş görüşmeleri sürecinde de kendini göstermektedir. OSB’li birey ile yapılacak görüşmelerinde dikkat edilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Aksi halde, otizmlili birey kendini ifade edemeyecek ve başarısız bir iş görüşmesi gerçekleştirecektir [16]. Farazi değil somut örnekler üzerinden gidilmelidir. Örneğin işçiye bir sorunla karşılaştığında nasıl bir yol izleyeceğini sormak yerine, somut bir örnek ortaya konmalı ve adaya bu olayı nasıl çözeceği sorulmalıdır. OSB’li bireye sorulacak sorularda işverenin amacını ortaya koyacak örnekler kullanılmalı sürecin daha iyi işlenmesini sağlayacaktır. Otizmlili bireye sorulacak sorular “evet”, “hayır” şeklinde yanıtlanacak şekilde olmamalıdır [25]. OSB’li bireylere sorulan soruların tekrarlanması ve onların düşünmeleri için yeterli zaman ayrılmalıdır. Adaylara görüşme sırasında sorulan soruların bir kopyasının da önlerinde bulundurulması soruları yazılı olarak görerek düşünmelerine yardımcı olmaktadır. OSB’li bireyin rahatlaması sağlanmalı ve gerekirse su ikramında bulunulmalıdır [26].

3. İşverenin talimat verirken özen gösterme borcu

Türk Borçlar Kanunu'nda işverenin borçları arasında işçiye talimat vermede özen borcuna yer verilmemiş olmakla birlikte engelli bireylerin istihdamında işveren, talimat verirken daha dikkatli ve özenli olmalıdır. Bu borç kanundan değil, iş sözleşmesinden doğan bir borçtur. Aksi halde, işçi yapacağı işi tam olarak kavrayamaz. Bu durumda işçi, moral bozukluğu ve bıkkınlık yaşayıp işi bırakmak zorunda kalırken; işveren ise boşa zaman harcadığını düşünerek engelli işçileri istihdam etmekten kaçınacaktır. Bu gibi durumların yaşanmaması adına, işveren konumuz açısından ele aldığımızda otizmlili bireylere talimat verirken birtakım hususlara dikkat etmelidir.

Otizmlili işçinin yapacağı işin tanımı, işçinin yükümlülükleri, çalışma saatleri ve işçinin ücreti hakkında net bilgi verilmelidir. Eğer işçinin çalışma düzeninde bir değişiklik olacaksa, bu durum OSB'li bireye önceden bildirilmeli, değişikliğin ne zaman olacağı ve nasıl olacağına dair düzenli hatırlatmalar yapılmalıdır. [11].

İletişim, OSB'li bireylerin istihdamında önemli bir husustur. Özellikle işveren, işveren vekili veya diğer çalışanlarla iletişim kurmakta zorlanan otizmliler için bazı önlemler alınması gerekmektedir. Öncelikle işveren, çalışanına verdiği talimatları açık ve net bir biçimde, yazılı olarak vermeli, soyut kavramlar kullanılmaktan kaçınılmalıdır. Talimatların sözlü yerine yazılı bir biçimde verilmesi, OSB'li bireylerin istihdamında önem taşıyan bir husustur [9], [17], [18]. Örneğin elektronik posta sistemi üzerinden otizmlili işçiye talimatlar verilebilir. Bir diğer yöntem ses kayıdır. İşçilere ses kayıtları gönderilerek talimat verilmesi, işçinin ilgili talimatı tekrar tekrar dinleyebilmesine imkan verecektir [15], [10].

OSB'li işçiye işyeri, kuralları hatırlatılmalı ve işçinin varsa yazılı olmayan kurallar olarak nitelendirilen teamüllere uyması sağlanmalıdır. Örneğin, işçinin müşterilere karşılamak için takım elbise giymesi hususu işçiye hatırlatılmalıdır [11]. İşveren, işyerindeki cihazların çalıştırılması, bilgisayarın kullanılması gibi hususlarda OSB'li bireylere yardımcı olacak akış şemalarının asılması önemlidir. Resimli ipuçları sağlayarak cihazların kullanımı kolaylaştırılabilir. OSB'li bireylere verilen görevleri sıralamak, görevi renklere ayırarak belirlemek gerekir [10].

İşçiye verilen işin bitirilmesi için öngörülen zamanın önceden belirtilmesi çok önemlidir. Sabit bir tarih verilerek işin bitirilmesi istenmelidir. Ancak, son teslim tarihlerinin belirlenmesi hususunda dikkatli olunması gerekir. İşin verildiği tarih ile teslim tarihi arasındaki süre kısa tutulmamalıdır. OSB'li işçilerin zaman yönetimine yardım edebilmek için işçiye verilen projenin bölümlere ayrılması, kontrol listesi belirlenmesi, görevin tamamlanması için yeterli zaman belirlendikten sonra teslim tarihi için uyarıcı, örneğin alarm konması, önemli tarihlerin hatırlatılması için post-it notları kullanılması, işin teslim tarihinin vurgulanması için duvar takviminin kullanılması, günlük çalışma faaliyetlerinin takvime yazılması, işçiye elektronik veya fiziki ortamda erişebileceği bir ajanda verilmesi ve bunun kullanımı konusunda işçiye eğitim verilmelidir. İşçiye yaptığı işin geri dönüşü hakkında bilgi alınacağı belirtilmeli, performans sistemi konusunda bilgi verilmeli ve işçi ile haftalık veya aylık toplantılar yapılarak işçiye olumlu ya da olumsuz yönde dönüş yapılmalı, işçiye yerinde yapılan övgü ve pekiştirmelerle işçinin gelişimi sağlanacaktır [9-11].

OSB'li işçiye eğitimler verilmeli ve bu eğitimler belirli aralıklarla yenilenmelidir. İşçilerin çalışma tekniklerini öğrenmesi için kendisine özgü eğitimler verilmesi önemlidir. İşçilerin çoklu görev yapabilmesi, örneğin telefonda konuşurken bir yandan da bilgisayarda yazı yazılmasını öğrenmesi için eğitimler verilebilir. Eşzamanlı olarak gerçekleştirilmesi gereken görevleri öğrendikçe işçinin performansı da artacaktır. OSB'li bireye verilen iş bitmeden yeni bir görev verilmemelidir [10].

İşyerinde OSB'li bireylere yardım edecek personelin belirlenmesi gerekir. Bu şekilde yardımsever bir ortam yaratılarak, bireylerin güçlü yanları kullanılır ve sosyal entegrasyonu desteklenir. Bireylere işyerindeki sosyal rutinlerin açıklanması hususunda da yardım edilmesi gerekir [9]. Çalışanlara verilecek duyarlılık eğitimleri sonucunda otizmlili bireyin davranışlarının arkasında yatan nedenleri anlayacak ve ihtiyaçlarına uygun karşılıklar verebilecektir. Bu şekilde takım çalışmalarında istenen ahenge ulaşmak mümkün olacaktır. Eğitimlerin yanı sıra, çalışanlara otizmlili bireylerle iletişimlerinde dikkat etmeleri hususları açıklayan dokümanlar hazırlanması önerilmektedir [19].

İşyerinde hayvan beslemek, otizmlili çalışanların iş motivasyonunu artırmak için bir yöntem olarak görülmektedir. Özellikle rehber köpekler, OSB'li bireylere işyerinde yardımcı olmaktadır [16]. İşveren, işçinin beraberinde getirdiği bu canlıları da korumakla yükümlüdür. Zira, bu canlılar OSB'li bir bireyin istihdamında olağan olarak görülmelidir [30], [31].

Otizmlili işçilerin işyerine ulaşım araçlarının yarattığı sorunlar nedeniyle işe geç gelmeleri ya da işyeri bilgisayarlarının bozulması nedeniyle işlerini yetiştirememeleri anksiyeteye neden olabilir. Bu gibi sorunların aşılması için otizmlili bireylere yardımcı olunmalı, yalnız bırakılmamalıdır. Sorunun çözümüne odaklanarak, otizmlili bireylerin işe odaklanmaları sağlanmalıdır [11].

Esnek çalışma saatlerinin uygulanması, çalışma saatlerinin azaltılması, otizmlili çalışanlara sunulacak eğitimde değişiklikler yapılması ve ihtiyaca göre değiştirilen iş gereksinimleri performansla olumlu katkılar sağlamaktadır [15]. OSB'li bireyler, diğer çalışanlara nazaran işverenlerden daha fazla izin talep edebilirler. İşveren, otizmlili bireyin izin talebini değerlendirerek makul bir gerekçenin bulunması ve izin süresinin belirtilmesi halinde bu izni işçiye vermemelidir [20].

İşyerinde yapılacak toplantıların öncesinde gündemin önceden bildirilmesi iletişimin kolaylaştırılması için önemlidir. Eğer otizimli çalışanın toplantıda konuşma yapması gerekiyorsa, olası bir kaygıyı azaltmak veya ortadan kaldırmak için toplantı tarihi önceden kendisine bildirilmelidir. Çalışanı yıldırılmamak için eğer istiyorsa toplantılara istediği bir meslektaşı ya da arkadaşının katılmasına izin verilmeli, istediğinde sözlü cevap vermek yerine yazılı cevap verme imkanı tanınmalıdır. Eğer söz konusu toplantının amacı, otizimli bireyin performansının değerlendirilmesi ya da hakkında açılan bir disiplin soruşturmasına ilişkin ise toplantıda OSB'li bireye bir avukatın eşlik etmesine izin verilmelidir [10].

4. Eşit davranma borcu

İşverenin iş sözleşmesinden doğan önemli borçlarından biri de adalet ve hakkaniyet düşüncelerinden doğan eşit davranma borcudur. Burada önemli olan husus, aynı konumdaki işçiler arasında objektif açıdan haklı görülemeyecek herhangi bir ayrıma gidilmemesi, eşit durumda olan kişilere hakkaniyet esasına göre eşit davranılmasıdır [29-30]. Bir olayda eşit davranma ilkesinin uygulanması için aranan üç unsur bulunmaktadır: Bunlar aynı işyerine aidiyet, işçi topluluğuna aidiyet ve işçi ile işveren arasında kurulmuş hukuki bir ilişkinin varlığıdır [31]. İşveren aynı ve benzer durumdaki kişileri farklı işleme tabi tutamaz ve ayrıcalık tanıyamaz. Aynı kıdemde ve eşit verimle çalışan iki çalışandan biri, ayırım yasaklarından herhangi biri söz konusu olmaksızın, daha düşük ücretle çalıştırılmaz veya daha olumsuz çalışma koşullarına tabi tutulamaz [27]. İşveren, iş başvurusu sırasında, işin devamında ve işin sona ermesinde otizimli bireylere doğrudan ya da dolaylı ayrımcılık yapmama yükümlülüğü altındadır. Bireyin, otizimli olması işe alınmasına engel bir durum olarak görülemez. OSB'li bireyin davranışları, işin görülmesine engel bir durum oluşturmadıkça işten çıkarılamazlar. İşyerinde izlenen işyeri politikalarının OSB'li bireylerin istihdamı ile çelişmesi ve onları dışlaması da eşitlik ilkesine aykırı olacaktır. Otizimli bireyler, sözleşme ile üstlendikleri işi gördükleri sürece ayrımcı bir muameleye tabi tutulamazlar. İşyerinde terfi sürecinde otizimli işçi, yaptığı iş ve sosyal becerilerini ölçmekten uzak bir teste tabi tutularak başarısız sayılamaz [20-21].

İşveren, objektif açıdan makul bir sebebe dayanmadıkça otizimli işçiyi işyerinde dağıtılacak ikramiye, prim, çocuk zammı ve diğer sosyal yardımlardan mahrum bırakamayacaktır. Aynı şekilde yapılan sosyal yardımın niteliği açısından yalnızca OSB'li bireylere verilmesi de objektif açıdan haklı ve makul olarak değerlendirilebiliyorsa işverenin eşit işlem yapma borcuna aykırı değildir [28], [31]. Örneğin işveren, OSB'li bireylerin istihdamını teşvik etmek için bu kişilere saat başına düşen ücreti %50 oranda arttırılmış halini ödeyebilir. Burada işverenin uygulaması, keyfi bir ayırım olarak değerlendirilemeyecektir.

Önemli olan çalışanın OSB'li bireyin iş performansının yetenek ve bilgi seviyesine göre ölçülmesi ve kendisine yapabileceği işlerin verilmesidir. İşveren, işin görülmesi sürecinde OSB'li bireyin özelliklerini de göz önüne alarak kendisini çalıştırmalıdır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde restoran girişinde müşterileri karşılayan otizimli bir işçi, konuşamamakta ancak elindeki görsel kartlarla iletişim kurmaktadır. İşveren, OSB'li bireyin bu şekilde çalışmasından rahatsız olmuş ve kendisini işten çıkarılmıştır. Konu, mahkemeye taşındığında işverenin OSB'li bireyin konuşamaması nedeniyle işten çıkarılmasını ayrımcı bir tutum olarak değerlendirmiş ve işçiye tazminat ödemesine karar verilmiştir [22].

5. İşçinin kişiliğini koruma borcu

İşveren, işçiye yardımcı olmak, çıkarlarını korumak ve uğrayabileceği muhtemel zararlara karşı gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Bu durum iş sözleşmesinin işçi ile işveren arasında kurduğu kişisel ilişki kuran niteliğinden kaynaklanmaktadır [27]. İşveren ve işçi arasındaki ilişki, kişiler hukukuna ait bir topluluk ilişkisi kurmakta ve tarafların karşılıklı sadakat yükümü işçiyi gözetme borcunu oluşturmaktadır [29]. İş sözleşmesinde insan emeği ve hizmeti sözleşmenin esas unsuru olarak kabul edildiği için işçi kişisel ve iktisadi açıdan gelebilecek tehlikelere karşı korunmaktadır [30].

İşveren, işçinin sağlığını ve hayatını tehlike altına sokacak riskleri ortadan kaldırmalı, işçiye işletme tehlikeleri ve meslek hastalıklarına karşı her türlü tedbiri almalıdır [30]. İşyerinde otizimli bireyleri rahatsız edecek birçok görsel, işitsel ve dokunsal alanda dikkat dağıtıcı unsurlar bulunmaktadır. İşyerinde yüksek ses seviyeleri ve rahatsız edici aydınlatmalar OSB'li bireyleri rahatsız edebilir. Bu kapsamda işyerindeki olanakların OSB'lilere uygun olarak iyileştirilmesi, örneğin işyerindeki ses düzeyinin azaltılması gerekir. Gürültü ve uyaran seviyesi düşük bir ortam OSB'lilerin performansı için çok önemlidir. Mümkünse otizimli işçilerin çalıştığı ofisin işyerindeki gürültülü ortamdan uzakta olması, ofisin işitsel dikkat dağıtıcı unsurlardan korunması için önlemler alınması, işçiye gürültü önleyici kulaklıklar verilmesi, çalıştıkları ortamın ses geçirmeyen duvarlarla bölünmesi gerekir. İşyerinde beyaz gürültü ses makinası çalıştırılması önerilmektedir [9], [15].

Görsel açıdan dikkat dağıtıcıların önlenmesi hususunda ise işverenler, OSB'li bireyin çalıştığı yeri duvarlarla çevirebilir, işçinin ofisi görsel açıdan uyarıcı olmayacak şekilde dizayn edilebilir, işçinin ofisi görsel uyarıcılarından uzak bir yere konumlandırılabilir ve varsa çalıştığı yerdeki dağınıklık temizlenmelidir [9]. Bireyin çalıştığı yerin büyüklüğü de önem taşımaktadır. Otizimli bireyler küçük ofis veya bölmelerde daha rahat çalışmaktadırlar [26].

OSB'li bireyler floresan ışıklardan rahatsız olmaktadır. Bu durumda, işçinin çalışma alanı daha aydınlık bir yere, örneğin pencere kenarına taşınabilir ya da çalışma alanı akkor lamba ile aydınlatılabilir [15].

- [13] EEOC Sues Comfort Suites For Disability Discrimination, <https://www.eeoc.gov/newsroom/eeoc-sues-comfort-suites-disability-discrimination>, (07.07.2021).
- [14] Markel KS, Elia B. “How Human Resource Management Can Best Support Employees with Autism: Future Directions for Research and Practice”, *Journal of Business and Management*, 22(1), 71-86, 2016.
- [15] <https://www.carautismroadmap.org/workplace-accommodations-and-supports-for-individuals-with-asd/?print=pdf>, Workplace Accommodations and Supports For Austistic Individuals (01.07.2021).
- [16] Understanding Autism - Employment Making Employment a positive experience for people living with autism in Derbyshire, <https://www.derbyshire.gov.uk/site-elements/documents/pdf/social-health/adult-care-and-wellbeing/disability-support/autism/understanding-autism-employment.pdf>. (23.06.2021).
- [17] Accomodation and Compliance Series: Employees with Autism Spectrum, <https://askjan.org/publications/Disability-Downloads.cfm?pubid=206344>. (13.06.2021).
- [18] Understanding Autism - Employment Making Employment a positive experience for people living with autism in Derbyshire, <https://www.derbyshire.gov.uk/site-elements/documents/pdf/social-health/adult-care-and-wellbeing/disability-support/autism/understanding-autism-employment.pdf>. (23.06.2021).
- [19] Autism in the Workplace: How to Accomodate Adults with Autism, <https://udservices.org/blog/employees-with-autism/>, (01.07.2021)
- [20] Booth J. Autism in the workplace. TUC.2014.
- [21] Autism awareness in the workplace, https://www.tuc.org.uk/sites/default/files/Autism%20Awareness%20in%20the%20Workplace%20FINAL_1.pdf, (29.06.2021).
- [22] Chuck E. Cheese'S Must Pay Maximum Damages Under The Ada To Mentally Retarded Employee Following Multi-Million Dollar Jury Award, <https://www.eeoc.gov/newsroom/chuck-e-cheeses-must-pay-maximum-damages-under-ada-mentally-retarded-employee-following-0>, (07.07.2021)
- [23] Khalifa G, Sharif Z, Sultan M ve Di Rezze B. “Workplace accommodations for adults with autism spectrum disorder: a scoping review”, *Disability and Rehabilitation*, 42(9), 1316-1331, 2019.
- [24] Tips: Interviewing someone with an ASD, <https://www.tssa.org.uk/download.cfm?docid=BE67C782-9559-4457-A85EDF75AB324F8C>, (07.07.2021)
- [25] Interviewing Your Applicant With Autism, <https://hireautism.org/resource-center/interviewing-your-applicant-with-autism>, (07.07.2021).
- [26] Autism’s Hidden Strengths: Interviewing&Hiring Individuals with Autism, <http://fraser-www.s3.amazonaws.com/a/for-employers-tip-sheet.pdf>, (07.07.2021).
- [27] Süzek S. *İş Hukuku*. Yenilenmiş 19. Baskı. Beta Yayınevi. İstanbul 2020.
- [28] Çelik N, Caniklioğlu N, Canbolat T. *İş Hukuku Dersleri*. Yenilenmiş 33. baskı. Beta Yayınevi. İstanbul 2020.
- [29] Akyiğit E. *Bireysel İş Hukuku Ders Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2020.
- [30] Senyen Kaplan, E.T. *Bireysel İş Hukuku*, Yenilenmiş 11. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara 2020.
- [31] Demircioğlu AM, Centel T, Kaplan HA. *İş Hukuku*, Gözden geçirilmiş Yirminci Bası, Beta Yayınevi, İstanbul 2019.

Filipin toplumunun müslüman morolar özelinde tarihçesi, özerklik süreci ve Türkiye'nin bu sürece olan katkısı

The history of the Philippine society in specific muslim moros, the process of autonomy and Turkey's contributions

Ömer Faruk KOÇYIĞIT^{1*}

¹ Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

omerfkocvigit@yahoo.com

Geliş Tarihi/Received: 27.04.2021

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Siyaset Bilimi

Kabul Tarihi/Accepted: 22.08.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Filipin Müslümanlarıyla Mindanao'da yaşayan Bangsamorolar, Filipin kimliğinden tarihsel olarak daha önce ortaya çıkmış bir toplumdur. Kültür bakımından özgün ve farklı bir yapıya sahiptir. Bugün bile Müslüman Mindanao Özerk Bölgesi'ndeki (ARMM) Filipin Müslümanları hürriyet, eşitlik ve sosyal adalet konularında devam etmekte olan mücadeleleri yüzünden fakirliğin ve ezilmenin yükünü çekiyor ve bozulan barış nizamının sıkıntılı ve güç şartlarında yaşamaya devam etmektedirler. Filipin hükümetinin idaresinin merkezîyetçi bir yapıda olması Filipinler'in Hıristiyan ve Müslüman toplumları gibi değişik tarihsel tecrübeleri ve değişik kültürleri barındıran toplumlarının idaresi için elverişli değildir. Filipin hükümetinin merkezi idarenin üstünlüğüne dayalı politik oluşumu, hükümete ve yönetime katılımı Müslümanların siyasi olarak güçlenmesine ve yeteri kadar temsil edilmelerine engeldir ve onların yönetime katılmalarına hiç de duyarlı değildir. Bu çalışmada Filipinler'in Güneyinde yaşayan Müslüman cemaatlerin kültürlerini yaşamada özgürlük ve siyasi bağımsızlık mücadelelerinin tarihsel açıdan evrimlerini incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moro Müslümanları, Filipinler Cumhuriyeti, Müslüman.

Abstract

The Bangsamoros living in Mindanao with Philippine Muslims is a society that has emerged historically before the Philippine identity and has a unique and distinct nature in terms of culture. Even today, Philippine Muslims in the Muslim Mindanao Autonomous Region (ARMM) are trying to continue to live in the troubled and difficult conditions of the ongoing struggle for freedom, equality, social justice, and the burden of poverty and oppression and the deteriorating peace order. This multipolar problem, which is considered as one of the effects of the Moro problem, needs to be fully understood and handled properly. The centralized structure of the administration of the Philippine government is not conducive to the administration of the societies of the Philippines, such as the Christian and Muslim societies, which have different historical experiences and different cultures. The political formation of the Philippine government, based on the supremacy of the central government, prevents Muslims from being politically empowered and sufficiently represented in participation in government and administration, and is not at all susceptible to their participation in government. In this study, the historical evolution of the struggle for freedom and political independence in living the cultures of the Muslim communities living in the South of the Philippines has been examined.

Keywords: Moro Muslims, Republic of the Philippines, Muslim.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Ömer Faruk KOÇYIĞIT

¹ orcid.org/0000-0001-5636-563X

1. Giriş

Myanmar'da yaşayan Müslümanları varlığı dahi bilinmemesine rağmen, yaşamış oldukları baskı, zulüm ve zorla göç ettirilmelerinin dünya kamuoyunda medya gündemine gelmesiyle beraber bu azınlıkların yaşadıklarından ve sorunlarından haberdar olunmuştur [1].

Asya kıtasının en büyük Katolik Devleti olan Filipinler Cumhuriyeti'nde 5 milyonun üstünde Müslüman bulunmaktadır. Asya kıtasındaki en fazla Hristiyan nüfusu olan Filipinler Cumhuriyeti yarım asırdan uzun bir süre içinde güneydeki Müslüman toplulukların siyasi ve sosyal isteklerini yeterli olarak karşılamadığı gibi bu istekleri bir başkaldırı olarak görmüştür. Bu durum devlet ve Müslümanlar arasında bölgesel çatışmaların ve özgürlük mücadelesinin fitilini ateşlemiştir. Mindanao adasında yoğunlaşmış bulunan Müslüman toplulukların bu siyasi ve askeri mücadeleleri kimilerine göre özgürlük mücadelesi, kimilerine göre ise tamamen bir İslami devlet kurma girişimi, kimilerine göre ise Filipinler Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden illegal yıkıcı ve bölücü terör girişimi olarak görülmektedir. Filipinler'in Güney adalarındaki aşağı yukarı yarım asırdır süregelen bu eylemler ve çatışmalarda 120.000'e yakın insan hayatını kaybetmiş ve 2 milyondan fazla insan evlerini, işyerlerini ve topraklarını bırakıp gitmek zorunda kalmışlardır [2].

Ülkemizdeki coğrafyacılar Filipin Cumhuriyeti ilgili akademik bir eser ortaya koyamadıklarından dolayı bu çalışma ilk olarak çok az bilinen ve neredeyse hiç tartışılmayan ülkeye, coğrafyacılarımızın dikkat ve ilgilerini çekmek için kaleme alınmıştır. Filipinler hakkında Türkiye'de sınırlı sayıda araştırma ve yayın yapan, araştırmacılar, gazeteciler, bilim insanları, sivil toplum kuruluşları ve dernekler bulunmaktadır [3]. Filipinler'deki hükümetlerin ve sömürgeci devletlerin politikaları sonucu bir türlü çözülemeyen güvenlik meseleleri ve terör olayları, Filipin Müslümanlarının sosyal ve siyasal sorunları, Filipinler özgürlük hareketleri, Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) ve ondan doğan Moro İslami Özgürleştirme Cephesi(MILF) Filipin'in İslamiyet'le tanışması gelişimi ve bölgede yayılışının kronolojik sıralaması, Filipinlerin ekonomisi ve kültürü ve Türkiye Filipinler arasındaki karşılıklı siyasi ve ekonomik ilişkiler ve Türkiye'nin devlet ve Sivil toplum kuruluşları ile bu kuruluşların Filipinler'de yaptıkları ülkemizde en çok yazılan ve paylaşılan konulardır [1].

2. Filipinler'in beşerî yapısı

2000 senesinde yapılan genel nüfus sayımına göre Tagaloglar Filipin nüfusunun takribi %25'ini oluşturmaktadır. İnanç konusunda ise Katolik Hristiyanlar FC nüfusunun takribi %84'ü, Protestan Hristiyanlar %4'ü, Filipin Kutsal İsa Kilisesi ve Filipin Bağımsız Kilisesi üyesi topluluklar %4'ü, Budistler %1'i, Müslüman topluluklar ise %5'i ve yerel dinlere inananlar%2'sini oluşturmaktadır. Diğer bir söylemle ülke sınırları içinde 5 milyonun üstünde Müslüman bulunmaktadır [4].

Filipinler'deki Müslümanların her ne kadar Müslüman kimliğini ön plana çıkarsalar da dil ve etnik yapıları açısından 12 kola bölünürler ve bunların tamamı Şafii mezhebindedir. Günümüzde ülkede bulunan Müslümanların ülke içindeki dağılımı şöyledir [2];

- Merkezi Mindanao adasının Lanao Gölü bölgesinde ikamet eden Maranao Müslümanları,
- Mindanao adasının orta bölgelerinde ve bilhassa Pulangi Irmağı bölgesi ile Cotabato bölgesinde bulunan Maguindanao Müslümanları,
- Mindanao adasının İllana körfezi çevresinde ve kuzey Cotabato bölgesinde ikamet eden Iranun Müslümanları,
- Sulu takımadalarında ve Basilan adasında ikamet eden Tausuglar (Sulu Müslümanları),
- Mindanao kıyı çevresi ile Güney Sulu yakın bölgelerde ikamet eden ve denizcilikle uğraşan Samallar ve Badjao Müslümanları,
- Cagayan ve Sulu adasında ikamet eden Jama Mapunlar,
- Basilan adasında ikamet eden Yakan Müslümanları,
- Davao adası ve Cotabato'nun kimi bölgelerinde ikamet eden Sangi Müslümanlar,
- Davao körfezi kıyılarında ikamet eden Kalagan Müslümanları,
- Zamboanga del Sur'da ikamet eden Kolibugan Müslümanları,
- Balabac adasında ikamet eden Molbougyada Melebuganon Müslümanları,
- Palawan adasının güney kısımlarında ikamet eden Palawan Müslümanları.

Filipin Müslümanları dilleri ve lehçeleri, ekonomik olarak yaptıkları iş ve fiziksel görünüş ve yaşam kalitesi açısından birbirlerinden çok farklıdırlar [5]. İslam kimliği ve Müslümanlık şuuru ise bütün bu farklılıkları ortadan kaldıran ve hepsini birleştiren ve ümmet yapan faktördür [6]. Bu neden Filipin Müslümanlarında etnik kimlikten çok dinsel kimlik öne çıkmaktadır [7]. Pirinç ziraatı, taşımacılık, ticaret, dokumacılık, çiftçilik ve balıkçılık Filipin Müslümanlarının en çok uğraştığı ve kendilerine meslek sahası olarak seçtikleri sahadır. Büyük kentlerde yaşayan Müslüman kesim ise tüccarlık, memurluk, sanayi işçiliği, bürokratik yaptıkları görülür bu açıdan topluma entegre olmuşlardır. Bu sebeple köy ve şehir hayatının toplumdaki yansımaları Müslümanlar arasında hem, meslek ve toplumsal statü, gelir durumu, yaşam kalitesi ve hem de refah seviyesi açısından çok ciddi farklar gözlenmektedir [8].

3. Filipin Adalarına İslamiyetin Gelişi ve Yayılışı

Filipin adalarına İslamiyet'in ilk kez girişi tartışma konusudur. Bu giriş ve yayılmaya ilişkin değişik kaynaklar değişik bilgiler vermektedir. Kimi kaynaklar IX. ve X. Asırdan başlayarak Filipin adalarına Müslüman Arap tüccarların ticaret için gerçekleştirdikleri yolculuklar ve yerli insanlarla bu münasebetleri neticesinde başlamıştır [9].

Bazı kaynaklarda 9. ve 10. asırdan başlayarak Müslüman ve Çinli tüccarlar Filipin adalarında ticarete hakim olmaya başlamışlar ve bundan dolayı 15. asırda Brunei'den buraya ticaret yapmak için gelen Müslüman tüccarların tesiriyle Filipin adalarında İslamiyet yayılmaya başlamıştır. 1457 senesinde Sulu'da ve 1515'de Mindanao'da ilk Müslüman sultanlıklar kurulmuştur. Bazı kaynaklarda ise Gucaratlılar ve Arap tüccarların İslamiyet'i Filipin adalarına getirdiği ve yayılmasını sağladıkları yönündedir. Bu tüccarlar ilk olarak Sulu takımadalarına gelmiş ve bu nedenle Filipinler'de İslam'ın yayılması ilk Sulu'da başlamıştır [10].

Francisco de Sande Mindanao 1587 senesinde yeni atanıp geldiği Filipinler'de ve Sulu adalarında yaşayan Müslüman toplulukların üzerine ordu yollayıp büyük bir askerî harekâta girişmiş, bu sebeple yüz binlerce Müslüman evlerini ve topraklarından kaçmak zorunda kalmış ve yüzlerce cami yıktırılmıştır. İspanyolların baskı ve zulümlerine cevaben gerilla savaşlarını başlatıp direnen Müslümanlar bir taraftan topraklarını, yurtlarını, tarlalarını öbür taraftan da ailelerini, inançlarını ve kültürlerini korumaya çalışmışlardır. Filipinler'in İspanyolların bu politikaları yüzünden çıkan ilk geniş çapta kültürler savaşı ve ilk Müslüman-Hıristiyan çatışması böylece XVI. asrın sonunda başlamıştır. Maquindanao Sultanlığı'nın 1637 senesinde, Sulu Sultanlığı'nın 1638 senesinde ve son olarak Zamboanga Kalesinin 1718 senesinde İspanyol işgalciler tarafından ele geçirilmesiyle Filipin adalarının hemen hemen bütün yerleşim yerleri İspanyol sömürgeciler tarafından işgal edilmiştir [11].

Günümüzde Filipinler'de milli kahramanlarından ve simgelerden biri olan Francisco Dagohoy liderliğinde 1744-1829 tarihleri arasında Filipinler tarihinin en uzun süren ve en kanlı ayaklanması başlamış fakat bu ayaklanma İspanyol sömürge idaresi tarafından çok kanlı bir biçimde bastırılmıştır. Hıristiyanlığın Filipin adalarına yayılması ve adanın Hıristiyanlaştırılması Katolik inancını yayma görevini üstlenen İspanyol yönetiminin ilk yıllarından itibaren buraya gelen, Dominiken, Agustiniyen, Fransiskan ve Cizvit misyonerleri tarafından gerçekleştirilmiştir. XVI. asrın bitiminde Filipinler, çeşitli piskoposluk alanlarına ayrılırken Manila şehrinde 1595 senesinde başpiskoposluk merkezi oluşturulmuştur. Filipinler'de 1589 senesinde ilk Cizvit okulu Santa Rosa'da açılmış bunu takiben 1611 senesinde ilk Dominiken üniversitesi Santo Thomas'ta inşa edilmiş ve faaliyete başlamıştır. XVII. Asırda Filipin'in bütün adalarında Katolik Kilisesi idaresi çok büyük bir güç elde etmiş, dinî faaliyetlerinin haricinde İspanya Sömürge İmparatorluğu'nun topraklarının genişletilmesinde ve korunmasında en büyük etkenlerden biri olmuştur. Bütün bu misyonerlik faaliyetleri sonucunda XIX. asrın sonlarından itibaren, gidilmesi zor, yüksek, dağlık fazla engebeli bölgeler ve ulaşımdan uzakta kalan bazı küçük yerleşim yerleri ve ufak köyler hariç, İspanyol Sömürge İdaresi kontrolü altındaki bütün Filipin toprakları Hıristiyanlaştırılmıştır. Bugün Filipinler Cumhuriyeti'nin Asya'nın sayıca en kalabalık Katolik nüfus barındıran devleti olmasının sebepleri işte bu dönemlerdeki izlenen yoğun sömürge politikasına dayanmaktadır [12].

İspanyol Sömürge İdaresi'ne karşı 1896-1898 arasında Büyük Filipin İsyanı ve bunun bir sonucu olarak bağımsızlık mücadelesi başlamış ve yüz binlerce kişi bu çatışmalarda ölmüştür. 1898'de gerçekleşen savaş sonrasında İspanya'nın yönetim dönemi sona ermiş ve Amerika'nın yönetim dönemi başlamıştır. Filipinler Cumhuriyetine bağımsızlığını ise 4 Temmuz 1946 tarihinde, Amerika vermiştir.[13]

İspanyol Sömürge İdaresi'nin yönetimi altında Müslüman topluluklar ve cemaatler Filipin kültüründen ve kimliğinden olarak görülmemiş ve Filipinler'den ayrı ve farklı politikalarla yönetilmişlerdir. Buna mukabil Müslümanlar ise sultanlıklarını bu idare döneminde Filipinler'den bağımsız olarak XX. Asrın başlarına değin de devam ettirmişlerdir. İspanyol Sömürge İdaresinin son döneminde, Güney Filipinler'deki Müslüman cemaatler ve topluluklar, Moro kimliğinin benimsenmesine ve Moro toplumuna sıkı sıkıya bağlı bir bilincin oturmasına sebep olmuştur. Diğer bir söylemle İspanyol Sömürge İdaresi dönemi Filipin adalarında ikamet eden yerli Müslümanların dinsel ve etnik kimliklerinin bir bakıma milli unsur olarak benimsendiği ve güçlendiği bir dönem olmuştur [14].

3.1. ABD ve Filipin Müslümanları (1898-1946)

İspanya Sömürge İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki çatışma savaşa dönüşüp Uzakdoğu Asya'da İspanyol Sömürge İdaresinin egemenliğinin sona ermesi ile sonuçlanmıştır. Filipin toplumu uzun süredir hayalini kurduğu özgürlüklerine yine kavuşamamıştır. İspanyol Sömürge İdaresinin yerini bu kez Amerikan sömürgeciliği almıştır. Filipinler Cumhuriyeti 12 Haziran 1898'de bağımsızlığını ilan etmiş, lakin Filipinler 10 Aralık 1898'de imza edilen Paris Antlaşması ile ABD'ye tabi olmuştur. Sonuç olarak, ABD'nin İspanya'nın karşısında kazandığı askeri zafer, Filipin adalarının 1898 senesinde 25.000 Amerikan Dolarına karşılık Amerikan idaresine bırakılması ile sonuçlanmıştır (Atasoy, 2018). Filipinler Cumhuriyeti 2 Haziran 1899 tarihinde aniden Amerika'ya savaş ilan etmiştir. Uzun ve acı dolu mücadelelerden sonra İspanyol Sömürge İdaresinden kurtulduğunu düşünen Filipin toplumu ve Müslümanlar bu sefer de Amerikalılara karşı özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinin ateşini yakmıştır. Bu mücadelede Hristiyanlar ve Müslümanlar tek bir blokta yer almamışlardır, birbirlerinden ayrı olarak mücadelelerini gerçekleştirmişlerdir. Filipin Ordusunun 1902 senesinde aldığı ağır yenilgi Amerikan ordularının elinde Filipinler'in son bağımsızlık ümitleri de sona ermiştir. 1899-

1913 tarihleri arasındaki “Büyük Moro İsyanı” esnasında Güney Filipinler’de ikamet eden yüz binlerce Müslüman, ABD ve Amerikan ordusu hakimiyetine karşı başkaldırmıştır. Daha evvelki ayaklanma teşebbüslerinde olduğunun benzeri bu isyan da kanlı bir biçimde bastırılmış ve herhangi bir sonuç vermemiştir. XIX. asrın ilk yarım diliminde ABD ülkede kukla bir sivil idare kurmuş, 1916 senesinde çıkarılan Filipinler Özerklik Yasası adıyla çıkarılan ve Amerikan sistemini örnek alan iki meclisli bir yasama sistemi oluşturmuştur. Bundan başka Filipinler Kilisesi de 1902 yılında bağımsız şekilde örgütlenmiş ve Bağımsız Filipinler Kilisesi Kurulmuştur [15].

1914 senesinden başlayarak ABD idaresi ve askerleri Müslümanlarla artık değişim göstererek sıcak ilişkiler kurarak, gelenek-göreneklerini istedikleri şekilde yaşamalarına müsaade etmiştir. Mindanao ve Sulu bölgelerindeki ABD ordusu Müslümanların sempatisi kazanmak için yeni yollar ve okulların yapımına başlamış ve bunun sonucu olarak Müslüman toplulukların gönlünü kazanmasını bilmiştir. Bu sebeple huzur ve refah dönemi diye isimlendirebileceğimiz 1914-1940 döneminde Müslüman topluluklar ve Amerikalı işgalciler arasında önemli herhangi bir çatışma yaşanmamıştır [16].

ABD idaresi altında Müslüman toplulukların yoğun olarak yaşadığı Mindanao adasına yüz binlerce Hristiyan Filipinli kuzey bölgelerden bu bölgelere iskân edilerek adaya yerleştirilmiştir. Amerikan koloni düzeninin ana maksatlarından ilki adanın Hristiyanlaştırılması ve Müslümanların toplulukların azınlık durumuna geçirilmesiydi. Esas olarak ABD idaresi bu hususta hayli ciddi bir başarı da kazanmış sayılır zira 1913 senesinde Mindanao nüfusunun%98’i Müslümanlardan oluşmaktayken, bu sayı 1976 senesinde %30’a dek düşmüştür [16].

Sulu sultanı II. Cemal el-Kıram kendi hükmündeki toprakları ve bölgeleri 1915 senesinde kendi isteğiyle ABD idaresine devretmiştir. Lakin Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ayrımı daha iyi belirtmek amacıyla “Bangsa Filipino”, olarak isimlendiren Hristiyan Filipin toplumundan kendilerini ayrı tutarak “Bangsa Moro”, Moro Müslümanları veya Moro Halkı ismini kendileri için uygun bulmuş ve kullanmaya başlamışlar. Diğer bir deyişle 1915 senesinden bu yana Filipin Müslümanları kendilerini müstakil olarak “Moro Halkı” ya da “Moro Müslümanları” diye adlandırdıklarından bu isim uluslararası bilim dünyasında ve literatürde de “Moro” kısa zamanda benimsenmiştir. Güney Filipinler’de ikamet eden Müslüman Morolar 1924 senesinde Amerikan Kongresine içlerinden seçtikleri bir Müslüman heyeti göndererek Filipinler’e bağımsızlık verilmesi durumunda Müslümanları temsil edecek müstakil bir devletin kurulması ve tanınması amacıyla Amerikalılardan siyasi destek isteklerini belirtmiş bulunsalar da saf ve temiz politik teşebbüs kabul görmemiştir [17].

Birinci Dünya Savaşına 1918 senesinde dahil olan Filipinler, ABD ordusuna askeri anlamda katkı sağlamak amacıyla 31.000’den fazla Filipinli askeri savaşmak ve müttefiklere destek olmaya Avrupa’ya yollamıştır. ABD Senatosunda 1932 senesinde çıkarılan bir yasayla Filipinler’e 10 sene içinde tam bağımsızlık verilmesi karara bağlanmıştır. FC tarihinde 1935 senesinde ilk defa Cumhurbaşkanlığı seçimleri için genel seçime gidilmiştir. ABD’ye bağlı “Filipinler Milletler Topluluğunun” 24 Mart 1934’de kurulduğu dünyaya ilan edilmiştir [18].

3.2. Japonya ve Filipin Müslümanları (1941-1944)

1941’in Aralık ayında Japon İmparatorluk Ordusu Filipin Adalarının direnen Müttefik Kuvvetlerin olduğu ufak bir kısmı hariç neredeyse tamamını işgal etmiş ve 1942’nin ocak ayında Japonlar başkent Manila’yı da ele geçirerek yönetim merkezini de kontrol altına almışlardır. 1942’nin mart ayında Japon İmparatorluk Ordusunun işgal güçlerine silahlı direnmek ve mücadele etmek amacıyla “Hukbalahap” ismiyle Filipin Halk Ordusu düzensiz birlikleri oluşturulmaya başlanmış ve nizami veya gayr-ı nizami direniş için mücadeleye başlamıştır. 6 Mayıs 1942’de Corregidor Adasına çekilip direniş gösteren son Amerikan askerlerinin de Japon İmparatorluk Kuvvetleri’ne teslim olmasıyla bütün Filipin Adaları Japonya İmparatorluğunun denetimine girmiştir. (Nikolaevich, 2011) Böylece kısa sürecek Japon işgal macerası başlamıştır. 1943’ün 14 Ekim’inde Japonya İmparatorluğu’nun işgalinde bulunan Filipinler bağımsızlığını ilan etmiş ve de Hose Pasyano Laurel cumhurbaşkanı olarak bu makam atanmıştır. Esasen bu kâğıt üzerinde ve gerçekte var olmayan, göstermelik bir bağımsızlıktı zira o tarihte bütün Filipin Adaları Japonya İmparatorluğu’nun işgali altındaydı [17].

Tarihler 27 Şubat 1945’i gösterdiğinde Filipin Cumhuriyeti tekrar kurulmuş hükümet teşekkül ettirilmiştir. Özet olarak, Filipinler’deki Japonya İmparatorluğu hâkimiyeti yalnızca Aralık 1941 ile Temmuz 1945 arasında devam etmiş, yaklaşık 80.000 Filipinlinin ölümüne sebep olan kısa ve çalkantılı bir dönem olmuştur. 1946’nın 23 Nisan’ında yapılan genel seçimlerde Liberal Parti parlamento çoğunluğu almış ve Manuel Roxas Cumhurbaşkanlığı’na seçilmiştir. Filipinler Cumhuriyeti 4 Temmuz 1946 tarihinde yeniden bağımsızlığını ilan etmiştir ve siyasi hayatına başlamıştır [18].

Güney Filipinler’de ikamet eden Moro Müslümanlarının çok büyük bir kesimi kendilerine bu yeni kurulan cumhuriyete ait hissetmedikleri onun bir parçası olmadıklarını düşündüklerinden dolayı FC’ye karşı bir bağlılık hissetmiyor ve FC’den ayrılıp müstakil bir devlet istediklerini dile getiriyorlardı. Şehirli ve güç ve nüfuz sahibi bir kısım Müslüman kurulan yeni devlete iştirak etmiş hatta partilerin kuruluşunda yer alarak yönetime de katılmışlardır bunlar Moro Müslümanları arasında but tutumlarından dolayı kınanmış ve hoş karşılanmamışlardır [19].

4. Moroların tarihi, ayrılıkçı politikalara karşı tutumu ve iç savaş dönemi

İsmlendirme olarak Morolar eski dönemlerde aslen (İspanyolca: Moro, İngilizce: Moor), günümüz İspanya ve Portekiz'in bulunduğu İber Yarımadasında yaşamış Müslüman bir topluluk olarak bilinmektedirler. Kuzey Afrika'dan buraya gelen Morolar Arap, Berberi ve İspanyol özlere sahip olmanın yanında, Moro sözcüğü tam bir etnik kimlik taşımaz. Bilindiği üzere Morolar Arap Endülüs uygarlığını kurmuşlar ve XI-XVII asırlarda Kuzey Afrika ve İber'de yerleşmişlerdir. Bir süre sonra Batı uygarlığında Moro/Moor kelimesi "Siyahî Müslüman" olarak kullanılmaya başlamış, beyaz tenli Müslümanlar ara sıra "Beyaz Morolar" diye isimlendirilmiştir. Bugün Moro kelimesi, bilhassa İspanyolcada, kimi zaman Müslüman Fasluları belirtmek ya da Filipinli Müslümanları belirtmek amacıyla genel manada kullanılır. Filipin halkları dini kimliklerin, kültürel zenginliğin ve etnik farklılıkların tam manasıyla renkli bir tablosu gibidir. Bu sebepten dolayı birleşik ve bütünselik bir kültürel görünümünden çok farklı ve değişik kültürlerin farklı tatlarını barındıran bir hamur görünümündedir. Müslümanlar FC'nin en kalabalık azınlık nüfusun meydana getirmektedirler. Mindanao topraklarında ve etrafındaki adalarda genel nüfusun ortalama %20-25'ini Müslümanlardan meydana gelmektedir. Mindanao adasının güney batısında kalan topraklar, Palavan adasının güneyindeki bölgeler ve Sulu adaları Filipin Müslümanlarının kitleler halinde ikamet ettikleri yerlerdir.

Günümüz Moro Müslümanları ise iç içe geçmiş farklı etnik azınlıklardan oluşan çok sesli ve renkli bir topluluktur. Moro Müslümanları kendilerini FC'den çok İslam ümmetinin bir cemaati olarak görmekte, yani Müslüman kimlikleriyle öne çıkmaktadır. Diğer bir deyişle Morolar kendi etnik kimliklerinden çok dini kimlikleri ön plandadır. Savaşıp mücadele ettikleri ve savundukları özgürlükler, kültür, dil ve din özgürlükleridir, ortaya koydukları mücadele kendi toprakları içinde, İslam şeriatı kurallarında, bağımsızca ve özgürce yaşama mücadelesidir [5].

Müslümanların yaşadıkları bölgelere Hristiyan aileleri ve yerleşimcileri getirip bunlara bölgenin verimli tarlaları ve kaliteli tarım arazileri verilirken, diğer yanda yoksul Müslüman ailelere bilinçli olarak ülkedeki verimsiz ve dağlık-engebeli topraklara göç etmeleri sağlanmıştır. Müslüman toplulukların Filipin toplumu ile kaynaşması ve sisteme entegreomlarını sağlamak amacıyla Filipin Hükümeti bir taraftan elit Müslümanların hükümet, belediye ve şehir yönetimine girmelerini sağlamış, öbür taraftan da fakir Müslümanları kendi yaşadıkları topraklardan ve bölgelerinden uzaklaştırmıştır. Bu sayede Müslüman toplumunun içinden diğerlerinden ayrılan küçük ve ayrıcalıklı kesim, vali, bakan, kaymakam, belediye başkanı ve parti lideri olup refah içinde ve rahat yaşarken diğer taraftaki kalabalık ve çaresiz kısım ise zamanla daha da yoksullaştırılıp sindirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Müslüman elit kesim değişik siyasi partilere girip buralarda politik kariyerlerine devam ettikleri ve ayrıştıklarından dolayı Müslüman toplumunun bir olup tek vücut olarak hareket etmelerinin önüne set çekilmiş ve güçlü bir Müslüman toplumunun oluşturacağı siyasi parti ve ona bağlı hareketler engellenmiştir. Filipin hükümetinin Müslüman topluma uyguladığı "böl, parçala ve yönet" siyaseti çok uzun sürmemiştir [6].

FC'nin resmi olarak ilan edildiği 1946 senesinde idareciler ve hükümet ülkede bulunan Müslüman topluluklara yeni kurulan devletin yönetiminde yer almak isteyip istemediklerini hiç sormamışlardır. Müslümanların imza toplamaları ve protesto eylemleri herhangi bir sonuç getirmemiştir. Milyonlarca Müslümana zorunlu ve gönülsüz bir şekilde bu yeni kurulan devletin sınırları ve idaresi dayatılmıştır. 1950-1960 yıllarında FC hükümeti ikili bir strateji güderek bir taraftan Mindanao Adasının ünlü zengin yeraltı kaynaklarından ve göz koydukları verimli tarım arazilerinden yararlanmayı sürdürmüş, öbür taraftan da kuzeyli topraksız ve eski köle şimdi köylülerin ve eski komünist direniş militanlarının adaya yerleştirilip bunlara toprak dağıtımını hızlandırmıştır. Böylece adadaki pamuk ipliğine bağlı politik ve kültürel nüfus dengeleri Müslüman toplumunun aleyhine bozulmaya başlamıştır. Örnek olarak, 1913 senesinde Mindanao nüfusunun %98'i Müslümanlardan oluşurken, 1976 senesine kadar devam eden politikalar sonucu bu sayı %30'lara kadar düşmüştür [7].

1960-1970 tarihlerinde kendini Filipin milletinin parçası saymayan yüz binlerce fakir Bangsa Moro veya Moro Müslümanları artık isteklerini yüksek sesle dile getirmeye başlamış sosyal ve siyasi haklara sahip olmaları gerektiğini haykırmaya ve hakkını aramaya başlamış, daha fazla insan hakları, daha fazla özgürlük, daha iyi yaşam şartları ve daha yüksek gelir istekleriyle FC hükümetini sıkıştırmaya başlamıştır. Esasında 1960-1970 arasındaki dönemde Morotoplumu ile Katolik Hristiyanların birbirlerini dışlamaya ve ötekileştirmeye başladıkları dönemdir. Kuzey bölgeler ile güney bölgelerinin, Katolik Hristiyan Filipinliler ile Müslüman toplumunun hizipleşmeye başladıkları dönemdir. Bu tarihler Moro Müslümanlarının kendilerini FC'nin bir parçası olarak değil, İslam kültürünün ve Müslüman ümmetinin bir parçası olarak görmeye başladıkları dönemdir. İslam kültürü ve kimliği ile Müslümanlık yani ümmetçiliğin güçlendiği bir dönemdir [8].

XX. asrın ikinci kısmında Filipin idaresi, ABD ile aralarındaki stratejik politik ve ekonomik birlikteliği devam ettirmiş ve ABD'nin girdiği bütün büyük savaşlarda FC Devleti Amerikalıların yanında bilfiil savaşlara katılmıştır. 1950 senesindeki Kore Savaşında, 1966-1970 arasında vuku bulan Vietnam Savaşında ve 2003-2004 arasındaki Irak Savaşında FC Hükümetleri ve Filipinler Ordusu ABD Ordusunun yanında sıcak çatışmaya girmiş ve direkt destek vermiştir. 1992 senesinde FC toprakları dahilinde bulunan ABD'ye ait son askeri üs de kapatılmıştır. 1974 senesinde Filipinler işgaline katılmış olan ve adada gerilla harbine devam edip savaşın bittiğinden haberi olmayan son Japon askeri de FC askerlerine teslim olmuştur. Görünürde İkinci Dünya Savaşının ardından FC müstakil ve bağımsız olarak görünüp bir devlet olarak

varlığını devam ettirse de 1970'lere kadar devam eden ve Amerikan şirketlerinin yerel Filipinli şirketler karşısında üstün haklara sahip olma durumu korunmuştur. Diğer bir deyişle Amerika XX. asrın bitimine dek Filipinler İdaresi, siyaseti ve iktisadi hayatındaki varlığını şirketler üzerinden sürdürmeye devam etmiştir [8].

1945-1965 arasında yürürlükte olan devlet politikası Ulusal Uyum Programı neticesinde FC inanç özgürlüğü, insan hakları ve azınlık hakları açısından meseleleri çözmüş ve sorunsuz demokratik bir devlet olarak siyasal varlığını ve birliğini sürdürmüştür. Bu sebepten 1945-1965 arasında geçen bu hassas denge dönemi Filipinler siyasi literatüründe "fırtına öncesi sessizlik dönemi" olarak adlandırılabilir. Sıkıyönetim öncesi tarihlerde, Güney Filipin adalarında barış ve huzur ortamında görece sakin yaşayan Müslüman toplum, Hıristiyanlarla beraber Liberal Parti ve Milliyetçi Parti gibi en güçlü ve en büyük iki milli siyasi partide birlikte politika yapmışlardır. Müslüman kökenli milletvekilleri, valiler, senatörler ve dahi belediye başkanlar ulusal siyasi hayata aktif olarak katılmışlar ve bu siyasette rol almışlardır. Diğer bir deyişle bir taraftan siyasi hayata katılım ve politikada kariyer yapmış diğer taraftan da sanayi, ticaret tarım, sağlık ve eğitim alanlarında Hıristiyan ve Müslümanlar arasında devlet eliyle önemli bir ayrımcılık ve dışlama gözlenmemiştir. Özet olarak, 1945-1965 arasındaki dönem; bölgesel etnik ve dini iç çatışmaların ve terör olaylarının yaşanmadığı, özerklik ve bağımsızlık veya müstakil bir idare taleplerinin gündeme gelmediği, Müslüman mücahitler ile FC asker ve polisleri arasındaki çatışmaların ve yer yer savaşların daha başlamadığı bir barış dönemidir [20].

Bütün bu pozitif siyasi ve politik havaya karşın 1960'lı senelerde FC kolluk kuvvetleri ve askerleri ile Müslüman mücahitler arasındaki çatışmalar niye başlamıştır? FC hudutları içinde ikamet eden Müslüman toplulukları silahlı mücadeleye sevk eden faktörler nelerdir? Bu sualler kendi içlerinde şöyle cevaplandırılabilir [21]:

- 1968-1978 tarihleri arasında, Morolar veya Filipinli Müslümanlar ile FC Hükümeti arasında ilk çatışma ve savaşın başlangıç tarihleridir. Moro toplumunun müstakil bir devlet kurma ve özgürlük mücadelesinde silahlı eyleme geçtiği ve silahlı direnişi başlattığı dönemdir. Bu silahlı mücadelenin bu dönemde ortaya çıkıp etkili olmasında dışarıda yaşanan gelişmeler ile bazı içerde yaşanan gelişmelerin tesiri olmuştur. 1967'de Ortadoğu'da gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı, 1968'de Endonezya'da yaşanan hükümete karşı kanlı darbe girişimi ve yine bu devirlerde Malezya ve Endonezya'da başlayan ve önü alınamayan öğrenci hareketleri Moro toplumunun özgürlük mücadelesi başlatmasında başlıca önemi olan dış etkenlere örnek gösterilebilir.
- FC idaresinin yürürlüğe geçirdiği göçmenlik ve yerleştirme programı, Müslüman toplulukların milli ekonomiden gerektiği kadar pay alamadıkları savları, diğer yandan Eylül 1972'de Marcos önderliğindeki FC Hükümetinin olayları yatıştırıcı önlemler almak yerine sıkıyönetim ilan etmesi Moro toplumunun özgürlük mücadelesinin ateşini yakmasında başlıca önemi iç etkenlere örnek gösterilebilir.
- Sanayi, ulaşım, tarım ve ticaret sahasındaki en güçlü ve en zengin Filipin şirketleri daha çok Hıristiyan kökenlilerin tekelindeydi. Müslüman Moro'ların büyük bir kısmı ise çiftçi, köylü, balıkçı ve işçiydi. Sınıf, sosyal statü ve gelir dağılımındaki eşitsizlik, sermaye, anapara ve toplumsal sınıf oluşumu tabakalaşmaya sebebiyet vererek Müslümanların dezavantajlı bir konuma düşmelerine sebep olmuştur. Diğer bir deyişle hem milli kalkınmadan hem de doğal kaynaklar ve genel yatırımlardan Müslüman toplulukların alması gerektiği payı alamadıklarını iddia etmişlerdir. Bunun sonucunda, Müslüman Moro toplumu Hıristiyanların siyasi ve ekonomik boyunduruğu altına girmeyi kabullenmemişlerdir.
- FC hudutları içinde paranın, siyasi ve politik nüfusun ve teknolojik yatırımların, devletin Hıristiyan toplumunun yoğunlaştığı bölgelerde toplanması "zengin kuzey-fakir güney" bölünmesinin meydana çıkmasına, sonuçta Müslümanların toplandığı bölgelerin daha fakir ve atıl kalmalarına sebep olmuştur. Diğer bir deyişle bölgesel, sosyal ve ekonomik yatırımlardaki adaletsizlikler, sömürülen, dışlanan, ezilen ve yoksullaşan Moro'ların isyanını beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak Müslüman Moro'ların belirttikleri ve yakındıkları yukarıdaki iddialar, İlk ayaklanma ateşinin parlamasına ve ilk isyan bayrağının dalgalanmasına sebep olup günümüze kadar devam eden çatışmaların ve iç savaşın ilk kıvılcıkları olmuş ve kanlı bir mücadelenin başlangıcına dönüşmüştür. Yüz binlerce Müslümanın öldürülmesi ile başka bir boyuta geçen bu uzun ve kanlı iç savaş, XXI. asrın başında Müslüman Moro toplumunun hayalini kurduğu bağımsız Bangsamoro İslam Devletine ulaşmasıyla sonlanacaktır.

1968 senesinde Güney Filipinler'deki Mindanao adasında Müslüman Morolar ile FC hükümeti taraftarları arasında yaşanan çatışmalar bu konuda bir ilktir. Bu çatışmaların meydana gelmesinde yaşanan iki olay tetikleyici unsur olmuştur. 1968 yılının 17 Mart'ın da Corregidor Adasındayken kendilerine söylendiği kadarıyla Komünistlerle savaşmak üzere gerilla eğitimi alan Müslüman askerin Hıristiyan subaylar eliyle emre itaatsizlik ve isyan ettikleri gerekçesiyle katledilmeleri ve 19 Haziran 1971'de başkent Manila şehrinde bir caminin kimliği belirsiz kişilerce kundaklanması sonucu Moro'lardan o sırada Camide olan 70 Müslüman'ın diri diri yakılması, Müslüman ve Hıristiyan cemaatleri arasındaki pamuk ipliğine bağlı dengeyi kopartmış ve tam anlamıyla işler çığırından çıkmıştır. Eylül 1972'de FC idaresinin sıkıyönetim ilan etmesiyle Müslüman ve Hıristiyan taraflara olan karşılıklı saldırılar artmış ve silahlı çatışmalarda iki taraf da kayıplar vermiş ve Ocak 1981'de Markos idaresi sıkıyönetimi kaldırmış olmasına karşın hükümet güçleri ve Hıristiyanlar ile Müslüman Moro'lar arasındaki çatışma ve gerilim devam etmiştir. Bu çatışma ve saldırılar neticesinde binlerce Hıristiyan yerleşimci Mindanao adasından daha güvenli olan, ülkenin kuzey adalarına göç ederken,

binlerce Müslüman yerli de komşu Malezya ve Endonezya'ya mülteci olarak sığınmıştır. Örneğin, bahsedilen tarihlerde takribi 1 milyon Hıristiyan ve Müslüman başlayan iç göç sonucunda Filipinler'in daha güvenli olan bölgelerine göç ederken, takribi 200 000 Müslüman Moro, Mindanao Adasından mülteci olarak Malezya'nın Sabah Adasına gitmiştir. Bunun sonucunda Güney Filipinler'deki eylemler, çatışmalar ve savaş Malezya ve Endonezya gibi komşu Müslüman ülkelere de mülteci göçü ve yardım feryadı olarak ulaşmıştır [22].

Filipinler'in iç meselesi olarak görülen ve böyle başlayan olaylar geniş çaplı çatışmalara dönüşmüş ve uluslararası göçlere yol açarak problemlerin büyümesine ve ABD, Çin, Rusya gibi büyük ülkelerin dikkatini çekmesiyle, küresel soruna dönüşmüştür. Hıristiyan ve Müslüman toplumların bu gerilimi daha sonra Mindanao adasında bölgesel çapta başlayan çatışmalar, çok kısa bir zamanda gerekli önlemler alınıp yatıştırılmadığından, Müslüman topluluklar ile FC İdaresi arasında bir probleme evrimleşerek, siyasal boyut kazanmıştır. Diğer bir deyişle, 1960-1970 seneleri arasında bölgesel olan bu problem, 1980'li senelerde önce ulusal iç probleme, 1990'lı senelerde ise uluslararası bir probleme dönüşmüştür. Çok sayıda Müslüman ülke, dernek ve sivil toplum kuruluşu Filipinler'de yaşanan bu olaylarda Moro'ların bağımsızlık mücadelesini destekleyerek, onlara çeşitli politik, siyasi desteğin yanı sıra Moro'lara silah ve para yardımı yapmış ve bu probleme dolaylı da olsa müdahil olmuşlardır [23].

Filipinler Cumhuriyetinden ayrılıp müstakil bir devlet kurma arzusu içindeki Müslümanlar, Filipinler Üniversitesinde akademik hayatını sürdüren Dr. Nur Misauri liderliğinde 1969 senesinde Moro Ulusal Kurtuluş Cephesini (Moro National Liberation Front-MNLF) kurmuş ve mücadeleye başlamışlardır. (Georgiev, 2005). 1969'da başkent Manila şehrindeki aşırı solcu grup, Filipin Komünist Partisi'ni (FKP) ve silahlı eylemler militan yetiştirilmesi amacıyla Halkın Yeni Ordusu'nu (HYO) kurmuş, Dr. Nur Misauri liderliğindeki Filipinli Müslümanlar ilk defa organize bir biçimde FC Devlet yetkililerine seslerini yaptıkları eylemlerle duyurmaya başlamışlardır. MNLF'nin kuruluş sürecindeki söylemlerinde çıkış noktaları olarak din etkisi daha geri plandayken, "Moro" etnik kimliği esas bağlayıcı ve ortak payda olmuştur. Lakin şu bilgi atlanmamalıdır: Sulu adasından gelen ve pek çokları gibi yoksul bir Moro çocuğu olan Nur Misauri çok enteresan bir sentez yaparak Sosyalizmi ve onun babası Marx'ın fikirlerini ve Mao'nun öğretilerini İslam'la birleştirmiş ve ortaya kendine has bir sistem ortaya çıkmıştır ki buradaki asıl övgü Nur Misauri'ye'dir. Bu durum onun liderliğinin yanında fikir adamlığına da güzel bir örnektir. İlk planda bağımsız müstakil bir devlet, daha sonraki süreçte ise FC hudutları dahilinde özerk bir İslam Devleti veya bölgesi isteyen MNLF, Dünyadaki İslam ülkelerinin de sempatisiyle geliştirdiği siyasi ilişkilerden dolayı çok kısa bir sürede diğer dünya devletlerinin de desteğini kazanmıştır [24]. Nur Misauri'nin başlattığı mücadele Hashim Selamat'in kurmuş olduğu, Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF)'nin ortaya çıkmasını sağlamıştır [25].

Hashim Selamat önderliğindeki MILF'in ise ana hedefleri şunlardır [26]:

- Moro toplumunun İslami kurallara sarılması ve Moro sosyal hayatının her alanında İslam'ın egemen kılınması.
- Müslümanları yaşadığı bölgelerde silahlı ve politik mücadele ile İslami esaslara dayalı müstakil bir devlet kurmak.
- Moro toplumunun siyasi, ekonomik ve sosyal temelini müstakil Bangsamoro devletiyle yaşatmak.
- FC ile mücadele etmek için kaynakların yaratılması ve Müslümanlardan teşkil edilecek bir ordu ile askeri yapının güçlendirilmesi.
- Moro toplumunun iradesi ile oluşturulacak kaynakları daha da geliştirme, şeriat üzere bir toplum oluşturma ve kendi ayakları üzerine durma yeteneğini geliştirmedir.

Küresel çapta pek çok medya kurumu Filipinler'de ki bu kanlı terör ve şiddet olaylarının sebebi oldukları düşüncesiyle Müslüman gerillaları ve mücahitleri şiddet yanlısı, kana susamış, barbar ve zalim teröristler olarak yaftalamıştır. Bu da masum ve haklı oldukları bir konuda, haksız ve suçlu olarak gösterilmelerine sebep olmuş ve bütün bu gelişmeler FC merkezi hükümetine içerde ve dışarıda destek sağlamıştır.

5. Türkiye-Filipinler ilişkileri ve TİKA'nın yaptığı faaliyetler

Sahip olduğu doğal kaynaklar ve iş gücü Filipinler'i Asya-Pasifik bölgesinin en yüksek büyüme hızına sahip üretken ekonomilerinden yapmıştır, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve Asya-Pasifik Ekonomik İş Birliği (APEC) organizasyonlarının da üyesi olan Filipinler Cumhuriyeti ile ekonomik, siyasi kültürel ve savunma sanayi iş birliği alanlarında ikili ilişkilerimiz devamlı bir surette gelişmekte ve güçlenmektedir [27].

Türkiye ve Filipinler arasındaki siyasi ilişkilerin başlangıcı 13 Haziran 1949'da imzalanan Dostluk Anlaşması olmuştur. Manila'da açılan ve FC'deki ilk Büyükelçiliğimiz 17 Ekim 1990'da Filipinler Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçiliği de Ekim 1991'de törenle açılmıştır. Askeri Ataşeliğimiz 2015 Ağustos ayında Manila'da bulunan Büyükelçiliğimiz dahilinde bölgede faaliyete başlamıştır. Filipinler Cumhuriyeti Askeri Ataşeliği de 2018 Ekim ayında Ankara Büyükelçiliği dahilinde faaliyete geçmiştir. Bu Ataşeliğin en belirgin özelliği Türkiye'nin bölgedeki nüfuzunu göstermesi açısından Filipinler'in Avrupa'da İspanya'dan sonra açtığı ikinci Ataşelik olması açısından önemli bir gelişmedir.

Türk Hava Yolları'nın İstanbul-Manila arasında kurduğu yeni hat 2015 Mart ayından başlayarak karşılıklı uçuşa geçmiş olup önemli bir adımdır ve iki ülke toplumunun doğrudan etkileşimine katkılarını sürdürmektedir. Bir devlet kuruluşu olan TİKA'da Manila'da resmi ofisini açmış ve bu ofis Nisan 2015'te çalışmalarına başlamıştır [20].

Aslında Türkiye'nin bölgedeki faaliyetleri Filipinler'in güneyinde Mindanao adasında 1970'lerden beridir Moro Müslümanları ile FC Hükümet, arasında yaşanan çatışmanın sona erdirilmesi ve adada adil ve kalıcı barışın sağlanması çabalarına aktif olarak katkıda bulunmaktadır [28]. Bu konuda, Filipinler Hükümeti ile Moro İslami Kurtuluş Cephesi (MILF) ile Moro Ulusal Kurtuluş Cephesi (MNLF) tarafları arasındaki üç taraftan da yürütülen barış görüşmelerinde Türkiye, Uluslararası Temas Grubu (ICG) ve İslam İş birliği Teşkilatı Güney Filipinler Barış Komitesi (OIC-PCSP) teşkilatlarında yer almış ve barışa katkı sağlamıştır. Türkiye aktif rol alarak Güney Filipinler Barış Sürecinde önemli bir paydaş olan Bağımsız Silah Bırakma Organı'nın (Independent Decommissioning Body, IDB) Başkanlığını, 2014 senesinde kurulmasından beri etkin bir şekilde sürdürmektedir. "Türkiye Bursları" adıyla başlattığı 2018-2019 öğretim yılı için Filipinli öğrencilere 11 adet burs tahsis edilmiştir. 1992 senesinden bu tarafa, toplam 159 Filipinli öğrenci sağlanan bu burslarımızda tasarlanmıştır [22].

Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) eliyle Moro Müslümanlarının yoğun olarak ikamet ettiği Filipinler'deki Mindanao Bölgesi'nin değişik bölgelerinde yaptırılan 5 adet okul binası ve 3 adet sıhhi sağlık ocağı son teknoloji eğitim materyalleri ve tıbbi ekipmanlarla donatıldı [29].

TİKA bir taraftan halen Mindanao'da süren barış ortamına katkıda bulunmak diğer taraftan da bölgede ikamet eden Moro Müslümanlarının yukarıda sözü edilen problemlerinin çözümünde rol almak için, Müslüman Mindanao (Bangsamoro)'nun değişik bölgelerine 5 adet okul ve 3 adet sağlık ocağı inşaatları bitirilerek 2019 senesinin ilk yarısında BARMM içerisindeki Eğitim Bakanlığı ve Sağlık bakanlığına teslim edilmiştir. Okulların ve sağlık ocaklarının tam olarak kullanılabilmesi adına, ihtiyaç duyulan bütün eğitim materyalleri (sandalyeler, kitaplıklar, her bir sınıf için klimalar, dizüstü bilgisayarlar, projeksiyon cihazları, yazıcılar, yazı tahtaları, ilan panoları gibi), tıbbi ekipmanlar ve ilaçlar (bir doğum için ve acil müdahale için gerekli olan tüm ekipmanlar ile ilaçlar gibi) ve öteki ihtiyaç duyulan malzemeleri TİKA üzerinden satın alınarak bölgede görevli yerel yetkililere teslim edildi. Okullarda ve sağlık ocaklarında gerekli montajlar bittiğinde, bölgelerinde en ileri teknolojik ürünlerle donatılmış okullar ve sağlık ocakları olacaktır. Okullarda ve sağlık ocaklarında satın alınan ürünlerin montajlarının akabinde açılışlarının yapılması planlanmıştır [30].

Cerrahi operasyon dahil birçok tıbbi tedavinin gerçekleştirilmesinde kullanılan tam donanımlı Operasyonel Mobil Klinik yetkililere teslim edildi. Tıbbi şartlar altında gerçekleştirilen doğum oranı %33 olup ülke ortalamasının yarısına geliyor. Bölgedeki her 10 çocuktan 4'ü aşı olamıyor. Bölgenin sağlık altyapısının yetersiz oluşunun yanında içilebilir suyun ve temiz içme suyunun pek çok bölgede halen bulunmaması ve olumsuz hijyen koşulları sağlık problemlerini daha da artırıyor. Öbür yandan, bölgede senelerdir devam eden iç savaşlar sebebiyle, eğitim beklenen seviyede yapılamamış, bölgedeki eğitim verileri de ülke ortalamasının oldukça altına düşmüştür [29].

Bangsamoro idaresinin iktisadi ve eğitim açısından kalkınma sürecinde en önemli husus olarak ilan ettiği eğitim alanında ülke genelinin çok altında olanaklara sahip olan bölgede, okul ve derslik sayısı oldukça yetersiz bulunuyor. Özellikle dağınık yerleşimin fazlaca bulunduğu ve lojistik konusunda sıkıntılar yaşanan bölgenin kırsal bölgelerinde öğrencilerin kendilerine en yakın okula gitmeleri saatler alabiliyor. Bu bağlamda inşası biten okul binalarının eğitim altyapısını güçlendirmesi amaçlanıyor [31].

Bölgede senelerdir sürdürülen uzun barış görüşmelerinin ardından istedikleri özerkliğe ve özgürlüğe ulaşan Moro Müslümanlarının ikamet ettiği Mindanao Bölgesi'nin farklı yerlerinde yapımı tamamlanan okul binası ve sağlık ocaklarının Bangsamoro Özerk Bölgesi'nin neredeyse olmayan eğitim ve sağlık altyapısına önemli bir katkı vermesi amaçlanıyor [32].

TİKA'nın Bangsamoro Bölgesi'nde faaliyete geçirdiği Operasyonel Mobil Klinik Projesi ile içerisinde cerrahi operasyon yapabilecek donanıma sahip, tam teçhizatlı olarak tasarlanan kliniğin yetkililere teslimi gerçekleştirildi. Operasyonel Mobil Kliniğin Cotabato'da düzenlenen teslim programına bölge halkı büyük ilgi gösterirken, Mindanao Adası genelindeki pek çok kentten gelen üst düzey yönetici, çeşitli kurumların temsilcileri katılmıştır. Tören sırasında söz alan Bangsamoro Kalkınma Ajansı Yönetim Kurulu Başkanı Dr. Saffrullah Dipatuan, "Bir düşümüz gerçek oldu. Saçlarımız artık akların düştüğü bir zaman diliminde bu tarihi ana tanıklık ettiğimiz için bahtiyarız. Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türkiye Cumhuriyeti Devleti yöneticilerine, Türk Halkına ve TİKA'ya teşekkürlerimiz sonsuzdur." ifadelerini kullandı. TİKA Filipinler Koordinatörü Yeşim Baktır ise "Bölgenin geçtiği bu tarihi süreçte Türkiye/Türk halkı adına ülkede ve bölgede gerçekleştirdiğimiz projeleri yardım olarak gerçekleştirdiğimizi düşünmeyiniz. Biz sizlerle paylaşıyoruz." diyerek, sağlıklı bir toplumun sağlıklı bireylerle kurulacağını, bu vesile ile herkes için sağlık" diyerek başta anne ve bebek kayıplarının önüne geçmenin ve bölgede birbirinden farklı başlıklarda düzenlenecek sağlık tarama faaliyetlerinin, halk sağlığında büyük ilerlemeler sağlayacağını vurgulamıştır [31].

6. İHH'nın Moro'ya gelişi

Yarım asırdan fazla zamandır aralıklarla devam eden iç savaşta yapılan haksız tutuklamalar, sivillere bombalama ve askerî saldırılar, insanlık dışı işkence ve siyasi tutuklamalar, katliamlar, evlerine tarım arazilerinin bilinçli olarak yakılıp yıkılması ve her türlü insani yardıma ulaşımın kısıtlanması Moro Müslümanlarının karşılaştığı hak ihlallerinden bazılarıdır. Bölgede FC hükümetinin insan hakkı ihlallerini incelemek, raporlamak ve dünyaya duyurmak çok zordur. Bağımsız gözlemcilerin bölgeye girememeleri, yapılan bu ihlallerin ve zulümlerin kayıt altına alınmamasına ve bunları

yapanların bir nevi dokunulmazlık içinde ceza almadan istediklerini yapmalarına yol açmıştır. Bu kısımda anlatılan insan hakları ihlallerinin İHH'nın bölgeye gelmesindeki birinci derecede etkindir [33].

6.1. İHH'nın barış müzakeresindeki etkinliği ve barış inşasındaki rolü

Filipinliler ile Moro arasında yıllar önce başlayan çatışma barış sürecine evrilir. Bu barış sürecinin izlenmesi, kontrolü için oluşturulan barış heyetinin içerisine Türkiye'den bir STK da davet edilir. İHH insani yardım vakfı bu barış heyetinin içerisindeydi.

İHH; bölgelerdeki problemleri ele getiren, toplumun sesi olmaya çalışan, hak savunuculuğu yapan, insani diplomasi çalışmalarıyla çözüm ortağı olan bir gruptur. 1992 yılında kurulmuştur.

İspanyollar ülkeye geldikten sonra müslümanlarla karşılaşmışlardır. Endülüste müslümanlara "Moro" dedikleri için burada bulunan Müslümanlara da Moro adını vermişlerdir [33].

Moro'da 500 yıl devam eden mücadele ve zulüm vardır. İspanyolları, Amerikalıları ve Filipinlileri kapsayan bir zulüm dönemi vardır. 1967 yılındaki bir katliam sonrasında Filipinler'de yeniden mücadele başlamıştır. Kendi özgürlüklerini ve haklarını alamayacaklarını anlayan müslüman Moro topluluğu artık silahlı bir mücadeleye girişmiştir [34]. 1970'den itibaren çok yoğun bir silahlı mücadele olmuştur. Filipinler devleti silahlı mücadeleyi bastırmak için daha önceden uyguladığı baskıları daha da arttırmıştır. Sivil alanlar bombalanmış ve yakılmıştır. 150.000 ile 300.000 arası insan hayatını kaybetmiştir. Yaklaşık 3 milyon insanda memleketlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır [35].

6.2. İHH'nın Moro'da üstlendiği rol

İHH 3 ana alanda çalışmasına devam etmektedir. 1996 yılından itibaren başlayan yardım çalışmaları, İHH'nın insani diplomasi çalışmaları. 50 yıl devam eden savaşın 1997'de Moro islami kurtuluş cephesiyle, devlet arasında bir süreç başlatılmıştır. 1997'de ilk ateşkes ve sonrasındaki müzakereler 17 yıl devam etmiştir. 2013'ün sonunda bir çerçeve antlaşması, 2014'de de kapsamlı antlaşma imzalanmıştır. Bununla 50 yıl devam eden mücadele Moro müslümanlarının kabul edebilecekleri, genişletilmiş özerklik ile sonuçlanmıştır. Bu barış Moro müslümanlarının ve idarenin kabul ettiği bir antlaşmadır. Daha sonra İHH izleme heyeti oluşturmuştur [32].

Hacı Murat İbrahim İHH ile ilgili; İHH'nın diplomatik düzeyinin, İHH'ya faydası olacağını, İHH'nın muhafazası için; İHH'ya saldıranların ağzını kapatacak bir çalışma olmasını da önemseyerek bu pozisyonda İHH'nın olmasını öngörmüştür [36]. İHH'nın bölgede şu an için iki rolü vardır;

- Filipinler'deki Moro topluluğu için yardım çalışması,
- İnsani diplomasi çalışmasının izleme heyetindeki Tim'de ki yapı çok daha bağımsız ve Filipinler'in gündelik siyasetin çok daha üstünde bir pozisyondur. Bu da ikili anlaşmalarda yapılmış bir pozisyondur [12].

7. Sonuç

Filipinler'in %11'ni oluşturan Müslüman halkının çoğunluğunun yaşadığı Mindanao adasında yaşayan Moro halkının yaşadığı temel çatışmaları, çözüm sürecini ve İHH'nın bu süreçteki rolünü açıklamak için yazılmıştır. Halkının büyük çoğunluğu Katolik inancına sahip Filipinler'i oluşturan üç ana adadan ikinci en büyük Mindanao İspanyollar tarafından 16. yüzyılın sonlarında İspanyollar tarafından sömürgeleştirilmiş ve Morolar olarak adlandırılmıştır. 1898 yılına gelindiğinde İspanyol-Amerikan savaşının sonucu olarak, Filipinler ve Morolar bu defa da ABD'nin sömürgesi altına girmiştir. Filipinler bağımsızlığına 1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın sonucu kavuşmuştur, fakat Morolar bu defa kendi devletleri olan Filipinler tarafından sömürülmeye devam etmiştir. Ferdinand Marcos başkanlığı döneminde söz konusu bölgeye yönelik kolonizasyon politikaları izlenmeye başlamıştır.

Ulusal Kurtuluş Cephesi 1969 yılında kurulmuş, büyük fikir olarak Palawan, Sulu ve Mindanao adalarından oluşan bağımsız Moro Devleti'nin kurmayı benimsemiştir. Bu çatışmaların neticesi çok ağır sonuçlar doğurmuş ve 1976'da hükümet ve örgüt karşılıklı ateşkes ilan etmiş ve bir barış anlaşması imzalanmıştır. 1987 yılında tekrar bir uzlaşma girişimi olarak Filipinler Anayasası'na muvafık ve 1989'da kabul edilen yasa ile Mindanao'da bağımsız bölge kurulması onaylanmıştır. 1990'da resmen kabul edilen otonom bölgenin başkenti Cotobato olmuştur. Uzlaşma ve ateşkes girişimleri takip edene senelerde devam etse de silahlı çatışmalar sonlanmamış ve 120 bin Filipinli hayatını kaybetmiştir.

Başkan Ramos dönemine gelindiğinde karşılıklı ilişkiler ivme kazanmış ve 1996 yılında Barış Anlaşması imzalanmıştır. Moro İslami Kurtuluş Cephesi'ne 2000 yılında Cumhurbaşkanı tarafından savaş açılması ile çatışmalar tekrar başlamış ve 2001 yılında bir garantör niteliği ile Malezya "kolaylaştırıcı" olarak barış sürecine dahil olmuştur. Uzlaşma sağlanamayınca bir "Temas Grubu" da süreçte yerini almıştır. Birleşik Krallık, Japonya, Suudi Arabistan ve Türkiye'den temsilciler ateşkesin sürdürülebilirliği için müzakerelerde gözlem ve süreci ileri taşıma görevlerini üstlenmişlerdir. Ayrıca ateşkesin devamı için, "Düşmanlıkların Önlenmesi Komitesi" ve yanı sıra Malezya, Endonezya, Libya ve Avrupa Birliği'nin katılımı ile "Uluslararası İzleme Heyeti"ni oluşturmuştur. Müzakereler de ilk kez güven ortamının sağlanması ile 2010'da "Bangsamoro Çerçeve (Temel) Anlaşması" ortaya çıkmış ve 2012'de imzalanmıştır. Müzakerelerde uygulamaya geçişte bu anlaşma en önemli adım olarak nitelendirilmektedir.

Sürecin toplumsallaştırılması ise mümkün olmamış, halk tarafından herhangi bir katkı sağlanmamış ve ayrıca halk arasında yatay çatışmalar kan davaları gibi sorunlar nedeni ile durum daha da zorlaşmıştır. Fakat bunun yanı sıra bir iç güvenlik planı ile halk odaklı yaklaşım gelişmiştir. Çözüm süreci Filipinler tarafından siyasi terimlerden uzak olarak “normalleşme” olarak adlandırılmıştır.

Bangsamoro anlaşmasının yasalaştırılması için sürecin kilit anahtarı olan Bangsamoro Temel Yasası oluşturulmuştur. Barış süreci ve anlaşmaların uygulanma denetimi için ise 2013’te Bağımsız Gözlemci Heyeti (The Third Party Monitoring Team/TPMT) oluşturulmuştur. Malezya, Brunei, Japonya, Norveç ve Endonezya katılımcılarından oluşan heyet yerel ve küresel olmak üzere 4 STK ve bir eski büyükelçi yönetimi ile barış sürecini inceleme, raporyazma, öneriler oluşturma gibi vazifeler ile sürecin sekteye uğramadan uygulanması misyonunu üstlenmiştir. İHH, 5 üyeli bu heyetin bir temsilci olmuştur.

Bangsamoro Kapsamlı Anlaşması (Comprehensive Agreement on Bangsamoro) çerçeve anlaşmasının ek maddelerinin tamamlanmasının ardından 28 Mart 2014’te imzalanmıştır.

Özerkliğe geçişin resmi süreci ile Bongsamoro Anayasası hazırlanması, Filipinler Devlet Başkanı’na sunulması ve Kongre’nin de onayıyla yönetim Geçiş Hükümeti’ne teslim edilmesi şeklinde öngörülmüştür. Geçiş Hükümeti ise yönetimi Bangsamoro Özerk Bölgesi Hükümeti’ne 2016’da referandumdan sonra bırakmıştır. Özerkliğin yapısına ilişkin kurallar; Moro Müslümanları içişlerinde tamamen bağımsız, dışişleri ve güvenlik konularında Filipinler hükümetine bağımlı olması, Moro’da şeriat hükümlerine göre bir anayasa hazırlanması, Moro’da yaşayan Hristiyanlar için Filipinler hukuku devam etmesi olmuştur. Geçiş sürecindeki önemli bir konu ise üçüncü tarafların rolüdür. Bağımsız Heyet, Filipinler ordusunun bölgeden çekilmesi ve MILF’nin silahsızlandırılması gibi kritik konuları denetlemektedir.

8. Kaynaklar

- [1] Majul CA. *Muslims in the Philippines*, Quezon City, 1973. <https://islamansiklopedisi.org.tr/filipinler#1>
- [2] Atasoy, E. “Siyasi Coğrafya ve Etnocoğrafya Perspektifinden Filipinlerdeki Müslüman Topluluklar”. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 533-566, 2018. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i2.1521>.
- [3] Çakır N. Filipinler’de Müslümanlık ve Müslümanların Statüsü, Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, Türkiye, 2017.
- [4] Kreuzer, P. “Der bewaffnete Kampf der Moros im Süden der Philippinen”. *Nord-Süd aktuell*, 18(2), 293-305, 2004.
- [5] Erdoğan A. “Moro: Yeni Dönemin Eşiğinde”. 2014 Haziran Dünya Bülteni Araştırma Masası, 2014.
- [6] Dennis BF. *The Moro Problem: An Historical Perspective*. Naval Postgraduate School, California, USA, 1985.
- [7] Göksoy İH. “Filipinler’de İslamiyet”. *Diyanet İlmî Dergisi*, 31(3), 83-106, 1995.
- [8] BBC News. “Guide to the Philippines conflict”. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/7887521.stm> (10.07.2019)
- [9] Lavrov, SB, Kaledin NV. *Ekonomiçeskaya. Sotsialnaya i Političeskaya Geografiya Mira. Regioni i Strani*, Moskova: İzdatelstvo Gardariki, 2003.
- [10] Hernandez MB. *The Philippines’ moro Conflict: The Problems and Prospects in The Quest For A Sustainable Peace*. PhD Thesis, Georgetown University, Washington DC, USA, 2017.
- [11] Moro halkı. http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/moro_halki. (20.07.2019)
- [12] Söylemez H ve Kavak HZ. *Moro Özerklik Arifesinde*, İstanbul: İHH İnsani Yardım Vakfı, 2014.
- [13] Yılmaz, S. *Amerika’nın Filipinler’e Askeri Müdahaleleri*. 2012
- [14] Moro Christian People’s Alliance (MCPA). n.d. ‘The Human Rights Situation of the Moro People in the Philippines’. Briefing Paper. For the 13th Session of the Universal Periodic Review of the Philippine Government in the United Nations Human Rights Council in May-June 2012. Quezon City, Philippines, 2012.
- [15] Sakili, PA. *Space and Identity: Expressions in the Culture, Arts and Society of the Muslims in the Philippines*. Asian Center, University of the Philippines Press, 2003.
- [16] Sakili, PA. “The Bangsamoro framework agreement and the Mindanao problem: foregrounding historical and cultural facts and concepts for social justice and peace in the Southern Philippines”. *Asian Studies*, 48(1-2), 1-18, 2012.
- [17] Yokuş S. *Filipinler’de Çatışma Çözümü ve Temel Yasa Tartışmaları*. Demokratik Gelişim Enstitüsü (Democratic Progress Institute-DPI), Londra, Birleşik Krallık, 2016.
- [18] <https://www.ihh.org.tr/>
- [19] https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_filipinler%27de_moro_muslumanlarinin_yaninda-54947
- [20] Macdonald, G. “Güney Filipinler’de Barış İhtimali ve Karşılaşılan Engeller”. Democratic Process Institute, <http://www.democraticprogress.org/wpcontent/uploads/2012/12/PhilippinesPaper-Turkish.pdf>. London, England, 2013.
- [21] Uluslararası Politika Akademisi. “Moro Sorunu”. <http://politikaakademisi.org/2014/03/31/moro-sorunu> (10.07.2019)
- [22] Haşimi S. “Mücadele Ahlakı: Kendi Liderinin Kaleminden Bangsamoro Mücadelesi”. İstanbul, Türkiye, İnsamer Yayınları, 2018.

- [23] İnat K, Duran B, Ataman M. “Dünya Çatışmaları: Çatışma Bölgeleri ve Konuları Cilt 1”. Ankara, Türkiye, Nobel Yayınları, 2010.
- [24] Kaplan, İ. *Filipinler’de Yeni Halk Ordusu*. Editörler: Çiftçi İ ve Sevinç B. Uzakdoğu'dan Güney Asya'ya Şiddet ve Terörizm. Ankara, Türkiye, Karınca Yayınları, 2015.
- [25] Akköse E, Haydari H, Güvenkaya S, Aslan C, Turgut E. *Dünya Barışının Prestiji “Moro İslam Devleti”*. Anadolu Gençlik Derneği İstanbul Şubesi Raporu, İstanbul, Türkiye. 2019.
- [26] Lakost, İ. *Geopolitiçeski Reçnikna Sveta*. Sofiya: Izdatelska Kaşta Trud, 2005.
- [27] Atasoy E. “Siyasi Coğrafya ve Etnocoğrafya Perspektifinden Filipinlerdeki Müslüman Topluluklar”. *Journal of History Culture and Art Research*, 7(2), 533-566. <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v7i2.1521>
- [28] Sevinç B, Durmuş S, Vaqas MA. *Filipinler ve Moroların Mücadelesi: MNLF ve MILF*. 2015.
- [29] HaberTürk. <http://www.haberturk.com/haber/haber/1627077-11-eylul-saldirilari-nedir-11-eylul-saldirilarinin-16-nci-yil-donumu>. (11.09.2019)
- [30] T.C. Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye- Filipinler İlişkileri”. https://www.mfa.gov.tr/turkiye-kanada-siyasi-iliskileri_tr.mfa (10.04.2021)
- [31] T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA). <https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika%27dan-filipinlerde-moro-musulmanlarına-egitim-ve-saglik-destegi-53319>. (10.04.2021)
- [32] Zolotukhin IN. The Filipino Diaspora in the USA and Canada. <https://cyberleninka.ru/article/v/filippinskaya-diaspora-v-ssha-i-kanade>
- [33] Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA). <https://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika-filipinler%27de-moro-musulmanlarının-yanında-54947>. (10.04.2021)
- [34] History of the Philippines Twentieth century. <http://philippine.ru>. (10.04.2021)
- [35] History of the Philippines Twentieth century. <http://www.krugosvet.ru>. (10.04.2021)
- [36] Jubair, S. *The Long Road to Peace: Inside the GRP-MILF Peace Process*. Cotabato City: Institute of Bangsamoro Studies, 2007.

